Oriental Translation Fund.

INSTITUTED 1828.

UNDER THE PATRONAGE OF

HIS MOST GRACIOUS MAJESTY

GEORGE THE FOURTH.

THIS COPY WAS PRINTED FOR

THE RIGHT HONOURABLE

Sir G. WARRENDER, Bart. M.P.

A SUBSCRIBER

TO THE

Oriental Translation Fund.

Muhammad Ali Hazin

THE

LIFE

OF

SHEIKH MOHAMMED ALI HAZIN,

WRITTEN BY HIMSELF:

EDITED FROM TWO PERSIAN MANUSCRIPTS,

AND NOTED WITH THEIR

VARIOUS READINGS.

BY

F. C. BELFOUR, M.A. OXON. F.R.A.S. LL.D.

LONDON:

PRINTED FOR THE ORIENTAL TRANSLATION FUND:

SOLD BY J. MURRAY, ALBEMARLE STREET; PARBURY, ALLEN, & CO.,
LEADENHALL STREET; THACKER & CO., CALCUTTA;
TREUTTEL & WÜRTZ, PARIS; AND
E. FLEISCHER, LEIPSIC.

1831.

PRINTED BY A. J. VALPY, RED LION COURT, FLEET STREET.

DEDICATION.

TO HIS MAJESTY

KING WILLIAM THE FOURTH.

Sir,

In promotion of the more accurate knowledge of a language which is generally used as the medium of official communication over the vast extent of Your Majesty's Asiatic dominions, this is the first work in the class of History, which has been regularly edited in Persian print.

The learned author expresses his sincere admiration of the wise and paternal government of Your Majesty's ancestors, and his

ardent desire for the blessing of its extension to the remotest regions of the earth.

In the hope, therefore, that it will appear in some degree worthy of the gracious patronage with which Your Majesty has condescended to honour it, I beg to lay the expression of my gratitude for this distinguished favour at the feet of Your Royal Majesty, humbly subscribing myself,

Your Majesty's

Most faithful Subject,

And most dutiful Servant,

FRANCIS CUNNINGHAM BELFOUR.

London, Feb. 9th, 1831.

ADVERTISEMENT.

Many double words, such as آنشہر یکسال &c. perpetually so coupled in the Persian manuscripts, have not been divided in the print, as in a reprint they may easily be, for fear of embarrassing the workman with too frequent and unimportant corrections. For the same reason, the accentual marks have not been constantly repeated as the syllables requiring them have occurred, but are only occasionally marked, as a rule for supplying them in other places.

ORIENTAL TRANSLATION FUND.

Patron,

His Most Excellent Majesty
KING WILLIAM THE FOURTH.

Vice-Patrons,

His Royal Highness the DUKE of SUSSEX.
His Royal Highness the DUKE of CAMBRIDGE.
His Royal Highness the DUKE of GLOUCESTER, Chancellor of the University of Cambridge.
His Royal Highness PRINCE LEOPOLD of SAXE COBURG.
His Grace the LORD ARCHBISHOP of CANTERBURY.
His Grace the DUKE of WELLINGTON.
The Most Noble the MARQUESS of LANSDOWNE.
The Right Honourable the EARL SPENCER.
The Right Honourable the EARL AMHERST, late Governor-General of India.
The Right Honourable LORD W. H. C. BENTINCK, G. C. B., Governor-General of India.
The Right Honourable LORD VISCOUNT MELVILLE.
The Right Honourable LORD VISCOUNT GODERICH.
The Right Honourable LORD GRENVILLE, Chancellor of the University of Oxford.
The Right Honourable LORD ELLENBOROUGH.
The Right Honourable C. W. WILLIAMS WYNN, M.P., President of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.
The Right Honourable SIR ROBERT PEEL, Bart., M.P.
The Right Honourable S. R. LUSHINGTON, Governor of Madras.
Lieutenant-General SIR E. BARNES, K.C.B., Governor of Ceylon.
Major-General SIR JOHN MALCOLM, G.C.B., Governor of Bombay.
H. T. COLEBROOKE, Esq. Director of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.

Officers.

Chairman:

The Right Honourable Sir Gore Ouseley, Bart., Vice-President R.A.S.

Deputy-Chairmen:

The Right Honourable C. W. W. Wynn, M.P., President R.A.S.
Sir G. T. Staunton, Bart., M.P. Vice-President R.A.S.
Sir E. H. East, Bart., M.P.
Sir A. Johnston, Vice-President R.A.S.
Col. Mark Wilks.
Col. Fitz-Clarence, Vice-President R.A.S.

Auditor, J. B. S. Morritt, Esq.
Treasurer, Col. Fitz-Clarence, Hon. M.A.S. Cal.
Secretary, Mr. William Huttmann.

REGULATIONS

FOR

THE ORIENTAL TRANSLATION COMMITTEE.

1st. THE Committee which is attached to the Royal Asiatic Society, for the purpose of selecting and superintending the translation and printing of Oriental works, is called the "Oriental Translation Committee."

2nd. The object of the Committee is to publish, free of expense to the authors, translations of the whole or parts of works in the Oriental languages, accompanied occasionally by the original texts, and such illustrations as may be considered necessary. These translations are to be generally printed in English, but in peculiar cases may be printed in Latin or French.

3rd. The Committee is empowered to add to its number, to purchase Oriental MSS. or printed books, to present copies of the works printed at the expense of the Oriental Translation Fund to Learned Societies and individuals, and to adopt all the means that it may consider to be necessary for promoting the objects for which it was appointed. No payment, however, exceeding twenty-five pounds, is to be made until approved at two successive Meetings of the Committee.

4th. The Meetings of the Committee are held as often as the Chairman or Secretary, or any two other Members of it, signing a requisition for that purpose, deem it necessary. All the Members of the Committee, resident within one hundred miles of London, are to be summoned to attend each of its Meetings; and five Members, including the Chairman or a Deputy Chairman, and the Secretary, are to constitute a quorum.

5th. The Secretary is charged generally with the business of the Committee, and is to record all the votes of the Committee in a Minute-Book, which every Subscriber has the right of inspecting on application to him.

6th. For the purpose of directing the attention of scholars to the literature of the East, and encouraging translations, the Committee is empowered to give annually, for such of the Manuscript translations that may be presented to it as it may consider deserving of distinction, four rewards in money, in sums not exceeding £100 each, and four gold medals of the value of twenty guineas each, inscribed with the names of the individuals to whom, and the titles of the translations for which, they are presented. The Committee is also empowered to give a sum of from £20 to £100 to any person who shall point out the Translation, in any Oriental language, of a lost Greek or Latin work, which shall be so circumstanced that the Committee may be able to obtain it for translation into English. Any Member of the Committee who sends a translation for approval, whether to obtain a reward or medal, or merely to have it printed at the expense of the Oriental Translation Fund, is to cease to act on the Committee until the adoption or rejection of his work is decided on.

7th. No work, although prepared for the press at the expense of the Oriental Translation Fund, is to be printed, until the imprimatur of the Chairman or a Deputy Chairman, and at least eight Members of the Committee, is obtained. The Translators of such works as are printed by the Committee, are entitled to twenty-five copies of their Translations for presentation.

8th. Every individual or institution subscribing ten guineas or upwards annually to the Oriental Translation Fund, is entitled to one fine paper copy of every work printed by the Committee, with the name of the individual or institution subscribing printed on an ornamental title-page. Individuals or institutions subscribing five guineas annually, are entitled to common paper copies of any of the works published by the Committee, to the amount of their subscriptions, at half the price paid for them by Non-subscribers.

9th. A General Meeting, to which every Subscriber and Member of the Committee resident in the United Kingdom shall be summoned, is held annually some time in the month of June. At that meeting Regulations may be proposed or rescinded; the Auditor reports the receipts and disbursements of the past year; and the Secretary reports the progress made in the works that have been commenced, and gives an account of those that are proposed for publication in the following year. A copy of each of these Reports will be sent to every Subscriber.—A Special General Meeting shall be convened by the Secretary at any time it is required in writing by nine Subscribers, the requisition stating the subject that is to be proposed for consideration.

LIST OF WORKS

PRINTED FOR

THE ORIENTAL TRANSLATION FUND.

AND SOLD BY

Mr. Murray, and Messrs. Parbury, Allen, & Co., London; Messrs. Thacker and Co., Calcutta; Messrs. Treuttel and Würtz, Paris; and Mr. Ernest Fleischer, Leipsig.

1.

THE TRAVELS OF IBN BATUTA,

Translated from the abridged Arabic Manuscript Copies preserved in the Public Library of Cambridge, with NOTES illustrative of the History, Geography, Botany, Antiquities, &c. occurring throughout the Work.

By the Rev. S. LEE, B. D., Professor of Arabic and Hebrew in the University of Cambridge, &c. &c.

In Demy Quarto; price £1.

2.

MEMOIRS OF THE EMPEROR JAHANGUEIR,

Written by Himself, and translated from a Persian Manuscript,

By MAJOR DAVID PRICE, of the Bombay Army, &c. &c.

In Demy Quarto; 12*s*.

3.

THE TRAVELS OF MACARIUS, PATRIARCH OF ANTIOCH,

Written by his attendant Archdeacon, Paul of Aleppo, in Arabic.

Part the First. Anatolia, Romelia, and Moldavia.

Translated by F. C. BELFOUR, A.M. Oxon. &c. &c.

In Demy Quarto; 10*s*.

4.

HAN KOONG TSEW, or, THE SORROWS OF HAN,

A Chinese Tragedy, translated from the Original, with Notes, and a Specimen of the Chinese Text.

By JOHN FRANCIS DAVIS, F.R.S., &c.

In Demy Quarto; 5*s*.

5.

HISTORY OF THE AFGHANS,

Translated from the Persian of Neamet Ullah. Part I.

By BERNHARD DORN, Ph. D., &c.

In Demy Quarto; 14s.

6.

THE FORTUNATE UNION,

A Romance, translated from the Chinese Original, with Notes and Illustrations; to which is added, a Chinese Tragedy.

By JOHN FRANCIS DAVIS, F.R.S., &c.

Two Vols. Demy 8vo.; 16s.

7.

YAKKUN NATTANNAWA,

A Cingalese Poem, descriptive of the Ceylon System of Demonology; to which is appended, the Practices of a Capua or Devil Priest, as described by a Budhist: and KOLAN NATTANNAWA, a Cingalese Poem, descriptive of the Characters assumed by Natives of Ceylon in a Masquerade.

Illustrated with Plates from Cingalese Designs.

Translated by JOHN CALLAWAY, late Missionary in Ceylon.

In Demy Octavo; 8s.

8.

THE ADVENTURES OF HATIM TAÏ,

A Romance, translated from the Persian,

By DUNCAN FORBES, A. M.

In Demy Quarto; 16s.

9.

THE LIFE OF SHEIKH MOHAMMED ALI HAZIN,

Written by Himself; translated from two Persian Manuscripts, and illustrated with Notes explanatory of the History, Poetry, Geography, &c. which therein occur.

By F. C. BELFOUR, M.A. Oxon. &c. &c.

In Demy Octavo; 10s. 6d.

10.

MEMOIRS OF A MALAYAN FAMILY,

Written by Themselves; and translated from the original,
By W. MARSDEN, F.R.S. &c. &c.
In Demy Octavo; 2*s*. 6*d*.

11.

HISTORY OF THE WAR IN BOSNIA,

During the Years 1737-8 and 9.
Translated from the Turkish by C. FRASER, Professor of German in the Naval and Military Academy, Edinburgh.
In Demy Octavo; 4*s*.

12.

THE MULFŪZAT TIMŪRY; or, AUTOBIOGRAPHICAL MEMOIRS OF THE MOGHUL EMPEROR TIMŪR,

Written in the Jagtay Tūrky language, turned into Persian by Abu Talib Husseyny, and translated into English.
By MAJOR CHARLES STEWART, late Professor of Oriental Languages in the Honourable East-India Company's College.
With a Map of Transoxania. In Demy Quarto; 12*s*.

13.

THE HISTORY OF VARTAN AND OF THE BATTLE OF THE ARMENIANS,

Containing an Account of the Religious Wars between the Persians and Armenians; by Elisæus Bishop of the Amadunians,
Translated from the Armenian, by C. F. NEUMANN,
Member of the Armenian Academy of the Mechitaristes at St. Lazaro, &c. &c.
In Demy Quarto; 10*s*.

N.B. The Large Paper copies of these Works are printed exclusively for the Subscribers to the Oriental Translation Fund.

LIST OF WORKS IN THE PRESS.

The Travels of Evlia Effendi; translated by Mons. de Hammer.

This work contains an account, in Turkish, of the travels of Evlia in all parts of the Turkish empire, and in Turkestan, &c. in the middle of the seventeenth century.

Nipon u dai itsi ran; translated by Monsieur Jules de Klaproth.

This Japanese work contains the History of the Dairis or Ecclesiastical Emperors of Japan from the year 660 Ante Christum.

The Tuhfat al Kebar of Kateb Chelebi al Marhoom; translated by James Mitchell, Esq.

This Turkish History contains a detailed account of the maritime wars of the Turks in the Mediterranean and Black Seas, and on the Danube, &c. from the foundation of their empire in Europe to the commencement of 1640.

A History of Morocco; translated by Walter Price, Esq.

This Arabic work contains a history of the establishment of the Mahommedan power in the Barbary States and Spain, between the 8th and 14th centuries.

The Mukhtasar fi hisāb el-jebr wa'l mokābeleh, by Mohammed ben Musa of Khovaresm; translated by Dr. F. A. Rosen.

This is the earliest system of Algebra extant in Arabic; and will be accompanied by the original text.

The Raghu Vansa; translated by Dr. Stenzler.

This is a highly celebrated Epic Poem by Kalidasa. It will be accompanied by the Sanscrit text.

Miscellaneous Translations. Volume the First.

This volume will contain Mr. W. B. Hodgson's translation of a Journey into the Interior of Northern Africa, Dr. B. G. Babington's translation of a Tamul collection of Tales, &c. &c.

LIST OF TRANSLATIONS PREPARING FOR PUBLICATION.

Class 1st.—Theology, Ethics, and Metaphysics.

The Sepher Jasher; translated by the Rev. W. Adam.

This work, although of doubtful authenticity, is very interesting as furnishing many elucidations of Sacred History from the Creation to the time of the Judges. It is written in very pure and beautiful Hebrew, and is highly valued by the Jews in Poland, &c.

The Sánc'hya Cáricá; translated by Henry Thomas Colebrooke, Esq.

This Sanscrit work contains in seventy-two stanzas, the principles of the Sánc'hya System of Metaphysical Philosophy.

The Akhlak-e-Naseri of Naser-ud-Din of Tus in Bucharia; translated by the Rev. H. G. Keene, A.M.

This Persian system of Ethics is an elaborate composition formed on Greek models, and is very highly esteemed in Persia.

A Collation of the Syriac MSS. of the New Testament, both Nestorian and Jacobite, that are accessible in England, by the Rev. Professor Lee.

This collation will include the various readings of the Syriac MSS. of the New Testament in the British Museum, and the Libraries at Oxford, Cambridge, &c.

The Didascalia, or Apostolical Constitutions of the Abyssinian Church; translated by T. P. Platt, Esq. A.M.

This ancient Ethiopic work is unknown in Europe, and contains many very curious opinions.

Class 2nd.—History, Geography, and Travels.

The Travels of Macarius, Patriarch of Antioch; written by his attendant Archdeacon Paul of Aleppo; translated by F. C. Belfour, Esq., LL.D. Part II.

This Arabic Manuscript, which is of great rarity, describes the Patriarch's journey through Syria, Anatolia, Rumelia, Walachia, Moldavia, and Russia, between the years 1653 and 1660 of the Christian Æra.

The Seir Mutakherin of Seyyid Gholâm Husein Khan; translated by Lieut. Col. John Briggs.

This celebrated Persian work comprises the annals of Hindûstân from the time of the Emperor Aurungzebe to the administration of Warren Hastings in Bengal.

Sheref Nameh; translated by Professor Charmoy.

This is a Persian History of the Dynasties which have governed in Kurdistan, written by Sheref Ibn Shems ud Din, at the close of the sixteenth century.

The History of Mazenderan and Tabaristan; translated by Professor Charmoy.

This is a Persian History of part of the Persian empire, written by Zaher ud Din, and comes down to A.D. 1475.

The Tareki Afghan; translated by Dr. Bernhard Dorn. Part II.

This is a Persian History of the Afghans, who claim to be descended from the Jews. It will be accompanied by an account of the Afghan tribes.

The Annals of Elias, Metropolitan of Nisibis; translated by the Rev. Josiah Forshall, A.M.

This Syriac Chronicle contains chronological tables of the principal dynasties of the world, brief memoirs of the Patriarchs of the Nestorian church, and notices of the most remarkable events in the East, from the birth of our Saviour to the beginning of the eleventh century.

Ibn Haukul's Geography; translated by Professor Hamaker.

This Arabic work was compiled in the 10th century by a celebrated Mohammedan Traveller, and is not the same as the Oriental Geography of Ebn Haukal that was translated by Sir William Ouseley.

Naima's Annals; translated by the Rev. Dr. Henderson.

This Turkish History comprises the period between 1622 and 1692, and includes accounts of the Turkish invasion of Germany, the sieges of Buda, Vienna, &c.

The Tung hwa loo; translated by Mr. William Huttmann.

This is a Chinese History of the first three Emperors of the Tartar dynasty, that now governs China. It is very scarce through not being allowed to be printed in China.

The Chronicle of Abulfath Ibn Abulhasan Alsamou; translated by the Rev. T. Jarrett, A.M.

This rare Arabic work, of which only one perfect copy is known to be in Europe, is a History of the Samaritans from the creation to the middle of the 14th century.

The Asseba as Syar of Syed Mohammed Reza; translated by Mirza Alexander Kazem Beg.

This is a Turkish History of the Khans of the Crimea, written about A.D. 1740, and contains many interesting particulars relating to Turkey, Russia, Poland, and Germany.

A Description of Tibet; translated by Monsieur Jules de Klaproth.

This will consist of extracts from various Chinese and Mandchu works, forming a complete account of Tibet, and of the Buddhic religion, of which it is the principal seat.

The San kokf tsu ran; translated by Monsieur Jules de Klaproth.

This Japanese work is a description of Loo-Choo Corea and Jesso, with Maps and Plates: it was written in 1785.

Ibn Khaldun's History of the Berbers; translated by the Rev. Professor Lee.

This is a rare and valuable Arabic work, containing an account of the origin, progress, and decline of the dynasties which governed the northern coast of Africa.

Ibn Koteiba's History of the Arabians; translated by Dr. J. H. Möller.

This celebrated work contains the History of the Arabians from the time of Ishmael the son of Abraham to near the end of the third century of the Mahommedan, or the 9th of the Christian era.

The great Geographical Work of Idrisi; translated by the Rev. G. C. Renouard, B.D.

This Arabic work was written A.D. 1153, to illustrate a large silver globe made for Roger, King of Sicily, and is divided into the seven climates described by the Greek geographers.

Makrisi's Khîtat, or History and Statistics of Egypt; translated by Abraham Salamé, Esq.

This Arabic work includes accounts of the conquest of Egypt by the Caliphs, A.D. 640; and of the cities, rivers, ancient and modern inhabitants of Egypt, &c.

Part of Mirkhond's Ruzet-as-Suffa; translated by David Shea, Esq.

The part of this Persian work selected for publication is that which contains the History of Persia from Kaiomurs to the death of Alexander the Great.

Class 3rd.—Bibliography, Belles-Lettres, and Biography.

The San kwo che; translated by J. F. Davis, Esq.

This very popular historical romance is founded on the civil wars that raged in China in the third century, and is reckoned quite a model of Chinese style.

Haji Khalfa's Bibliographical Dictionary; translated by Monsieur Gustave Fluegel.

This valuable Arabic work was written by the celebrated Kateb Chelebi al Marhoom, and contains accounts of above 13,000 Arabic, Persian, and Turkish works, arranged alphabetically.

Heft Peiker, an historical Romance of Behrám Gúr; translated by the Right Hon. Sir Gore Ouseley, Bart.

This Persian Poem of Nizami of Ganjah, contains the romantic history of Behrám, the Vth of the Sassanian dynasty of Persian kings.

Meher va Mushteri; translated by the Right Hon. Sir Gore Ouseley, Bart.

This Persian Poem, of which an abridgment will be published, was composed by Muhammed Assár, and celebrates the friendship and adventures of Meher and Mushteri, the sons of King Shapur and his Grand Vizier.

Ibn Khalikan's Lives of Illustrious Men; translated by Dr. F. A. Rosen.

This is an Arabic Biographical Dictionary, arranged alphabetically, of the most celebrated Arabian historians, poets, warriors, &c. who lived in the seven first centuries of the era of Mahommed, A.D. 600 to A.D. 1300.

The Bustan of Sadi; translated by James Ross, Esq., A.M.

This is a much-admired Persian Poem, consisting of Tales, &c. illustrative of moral duties.

Royal Asiatic Society's House,
14, *Grafton Street, Bond Street, London.*

PRINTED BY A. J. VALPY,
RED LION COURT, FLEET STREET.

الله الحمد والمنّة که این نسخه جامع فنون محبوبي و این مجموع شرایف حسن و خوبي که بتذکرهٔ مولاناي شیخ محمّد علي حزین رحمة الله علیه موسوم است بتاریخ بیست و سیوم شهر صفر المظفر صورت انصرام و اختتام پذیرفت سنة ۱۱۹۷ هجري المقدس نبوي صلّي الله علیه و سلّم کاتب الحروف میر نعمت علي

نوشته بماند سیه بر سفید
نویسندهٔرا نیست فردا امید

و این نسخه بتدبیر و تحت العین مراتب علم کرفته داریں اوکسفورد و انّر تمپل فرانسیس کِنّنکهم بالفور انکلیسي مطبوع و با انتخاب و تحشیة القراءتین بید المذکور مصنف و مزین کردیدهٔ است

تمام

| This Epigraphe is subjoined by the copyist of Sir W. Ouseley's MS.

قواي نفساني افسرده و عاطل سر در جيب خمول كشيده اند اكنون عاجز و ناتوان كوش بر نداي ¹رحيل نشسته ام رَبِّ إِنْ تُعَذِّبْنِي فَأَنَا مِنْ عِبَادِكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لِي فَإِنَّكَ أَنْتَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ

فطرت و جبلّت را با بيكانه كشور كون و فساد آشنائي و مايه انستي نبود و چون نه ²در آمدن اختياري بود و نه در رفتن چندي ³بخونين جكري ساختم

بر خيز حزين از سر دنيا بر خيز
زين كهنه دمن تو اي مسيحا بر خيز
تنها تو در اين انجمني بيكانه
بر خيز از ين ميانه تنها بر خيز

نَسْأَلُ ٱللّٰهَ ٱلْغُفْرَانَ وَأَنْ يُبْدِلَ بِٱلْفَرَحِ ٱلْأَحْزَانَ
أَنَّهُ جَوَادٌ كَرِيمٌ

تَمَّ

---

¹ Keene جبل ² Omitted in Sir W. O.'s. ³ Keene بجونبن

الالف واقع شد پس مدت سلطنت ۱این سلسله علیه دویست و چهل و دو سال تمام خواهد بود که با عدد صفویون مطابق است

مجملاً چون شمه از این واقعات بالعرض بقلم آمد و خامه را دیگر سر التفات بذکر بقیة ۲این حالات نیست اکنون چند کلمه از خاتمه احوال خویش نگاشته ۳اقتصار مینماید خَتَمَ اللّٰهُ بِالْحُسْنَي وَجَعَلَ مُنْقَلِبِي فِي الْآخِرَةِ خَيْرًا مِنَ الْاُولَي

مجملاً از حین ورود بشاه جهان آباد تا حال تحریر که آخر سال اربع و خمسین و مایة بعد الالف است سه سال و کسري گذشته که در این بلده اوقات بسر رفته و پیوسته در خیال حرکت و نجات از این کشور که بغایت ۴مسافر افتاده بوده ام و از کثرت موانع عایقه میسر نیامده از راه ۵ناهموار زندگي پنجاه و سه مرحله بقدم استوار صبر و شکیب پیموده ام و کالبد عنصري از هجوم الام و اسقام در هم شکسته و

---

۱ Sir W. O. آن ۲ Omitted in Keene's ۳ Sir W. O. اختصار

۴ Keene متنافر ۵ Sir W. O. ناهواري

اواخوانا حسبتهم دروعا
فکانوها ولکن للاعادي
وخلتهم سهاما صایبات
فکانوها ولکن في فوادي
وقالوا قد صفت منا قلوب
لقد صدقوا ولکن عن ودادي

و از نوادر اتفاقات اینکه مرا در حالتي که اصلاً فکر و خیال متذکر و متوجه این حادثات و واقعات نبود ناکهان کویا بکوش دل کفتند که مدّت دولت سلاطین صفویه لفظ صفویون است چون ملاحظه نمودم دیدم که مطابق [۲]بود چه خروج خاقان سلیمان شان شاه اسمعیل از دار السلطنة لاهجان اکرچه در اربع و تسعمایة است امّا جلوسش بر سریر سلطنت در دار السلطنة تبریز بتاریخ سبع و تسعمایة روي داده و خلع عباس میرزا از نام سلطنت و جلوس نادر شاه چنانکه نکاشته شد در ثمان و اربعین و مایة بعد

---

۱ واخوان .Sir W. O ۲ نبود Keene

پادشاه نو جوان‌را با اینکه هرگز در عرض آن[۱] مدت بر سر داعیه سلطنت نیامده بود و پاسبانان بحراستش قیام داشتند منافي انتظام کار خویش دانسته اشارت بقتل وي نمود و اورا از اپا در آورده بمشهد مقدس [۲]آورده مدفون ساختند و پسرانش عباس میرزا و سلیمان میرزا که هر دو صغیر بودند نیز وداع دیر فاني نموده اولاد از وي نماند

شعر

نَعُدُّ ٱلْمُشْرَفِيَّةَ وَٱلْعَوَالِي
وَتَقْتُلُنَا ٱلْمَنُونُ بِلَا قِتَالِ
وَنَرْتَبِطُ ٱلسَّوَابِقَ مُقْرَبَاتٍ
وَلَا يُنْجِينَ مِنْ [۳]خَبَبِ ٱللَّيَالِي

و قال ابو الدرّ جمال الدین یاقوت الخطاط و لقد احسن و اجاد

---

۱ Sir W. O. پاي ۲ Omitted in Sir W. O.'s.

۳ Keene خبب Sir W. O. جهت

CHAP. XLVIII.

مقتول شدن پادشاه مرحوم شاه طهماسب مدت سلطنت سلاطین صفویه ۱موسویه انار الله برهانهم تتمه احوال راقم •

و از سوانحی که در همین روز در ایران روی داده مقتول شدن شاه طهماسب صفوی در بلدهٔ سبزوار است •

چون نادر شاه پسر بزرك خود رضا قلي میرزارا در ایران نایب کذاشته بهند آمده بود روزي که عوام شاهجهان آباد بدروغ مرك وي را شهرت داده بنیاد شورش کردند همان روز این خبر باطراف انتشار یافته بایران سرایت کرد و هنوز کذب آن معلوم نشده بود رضا قلي میرزا که در مشهد مقدس اقامت داشت بفکر کار خود افتاده حیات آن

۱ Omitted in Keene's.

شتاب در معاودت داشت تمامي ملك سند و صوبه کابل‌را با بعض محال پنجاب که به تنخواه صوبه کابل است از مملکت هندوستان و تصرف محمد شاه وضع نموده ملحق بممالك ایران ساخت و محمد شاه و امراي هندرا طلبیده مجلسي بیاراست و محمد شاه‌را جیغه داده امرارا خلعت بخشید و نصایح نموده بسلطنت بگذاشت

و دختري از احفاد اورنك زیب ۱پادشاه‌را بحبالهٔ نکاح پسر کوچك خود نصر الله میرزا که همراه داشت در آورده بتاریخ هفتم صفر اثنا و خمسین و مایة بعد الالف از شاهجهان آباد طبل مراجعت کوفته باز کشت

---

۱ Sir W. O. نادر شاه‌را

بایشان گفت که تا جائی که [1]یکی از قزلباش کشته شده باشد احدی‌را زنده نگذارند لشکر قزلباش بنیاد قتل و غارت کرده بمنازل و مساکن آن شهر در آمدند و قتلی بافراط کرده اموال بیغما و عیال باسیری بردند و بسیاری از آن شهر خراب و سوخته شد چون [2]نصفی روز بگذشت و تعداد کشتگان از حساب در گذشت نادر شاه ندای امان بقیة السیف در داده لشکریان دست کوتاه کردند و پس از چند روز که شوارع و مساکن پر از اجساد مقتولین بود و هوای عفونت یافته عبور نیز دشواری داشت حکم به [3]تنظیف آن شد کوتوال شهر در هر گذر آنهارا جمع آورده با خس و خاشاکی که از [4]عمارات فرو ریخته بود بی آنکه تمیز مسلم و کافر شود همه‌را بسوخت

و نادر شاه ذخایر پادشاهی‌را بتصرف آورده از مردم نیز زرها حاصل شد و چون بسبب دواعی

---

[1] Sir W. O. احدی

[2] Keene نصف

[3] Sir W. O. تنصیف

[4] Both Mss. عمارت

رسید سپاه‌را امر نمود که هر کس در جا و مقام خود آرام [1]گرفته بانتقام نپردازند و اگر هندیان بر سر ایشان هجوم آوردند مدافعه [2]نمایند و در آن شب هیچ کس از امرای هند که واقف کار بودند اصلاً متعرض تسکین نایرهٔ آن فتنه و غوغا نگشت بلکه چند نفری که حسب [3]الاستدعا از نادر شاه گرفته برای اطمینان و محافظت خود بخانه برده بودند در منازل ایشان مقتول شدند و با آنکه در جنگ کرنال قریب [4]به بیست کس از قزلباش اندک بزخم [5]تیر مجروح و زیاده بر سه کس مقتول نشده بود در این هنگامه قریب بهفتصد کس از آن طبقه بقتل رسید

بالجمله چون روز شد همان آشوب در اشتداد بود نادر شاه [6]صبح از قلعه سوار شده بقتل عام فرمان داد و فوجی از سوار و پیاده بآن کار مامور گشته

---

۱ Keene نمود

۲ Sir W. O. ننمایند

۳ Sir W. O. الاستدعای

۴ Omitted in Keene's.

۵ Sir W. O. نیز

۶ Omitted in Sir W. O.'s.

که بغدر و تمهيد محمّد شاه هلاك کرديده علي اي حال در يك ساعت موت او شهرت کرفت و وي صحيح و سالم با [1]جميع کثير در قلعه نشسته بود و ابواب آن شب و روز مفتوح و بفصل مهمات مشغول و برخي از سپاهش در حول قلعه و خانهاي شهر ساکن و [2]بعضي بر کنار [3]رودي که متصل بشهر است فرود آمده بودند مجملاً بمجرد اين شهرت کاذبه در هر کوچه و کنار فوج فوج احمقان کمفرصت با اسلحه و يراق [4]ازدحام و شورش افکنده بقتل و تاراج قزلباش همت کماشتند و اين هنکامه تمامي شهررا فرو کرفت قزلباشيه که فهم زبان هنديان نمي کردند و خبر از جائي نداشتند متفرق يکدو در هر کوچه و بازار در کذر بودند هنديان غافل بايشان رسيده ميکشتند و با آنکه شب در رسيد شورش انکيزان بد مآل اصلاً آرام نکرفتند و آن هنکامه در افزايش بود و چون مکرّر حقيقت حال بعرض نادر شاه

---

۱ Sir W. O. جمع — ۲ Keene بعض
۳ Sir W. O. رودخانه — ۴ Sir W. O. اژدهام

شعر عربي

اِذَا كَانَ اَلْغُرَابُ دَلِيلَ قَوْمٍ
فَنَادُوسُ اَلْمَجُوسِ لَهَا مَقِيلُ

القصه نظام الملك و محمد شاه با [1] بعضي مقربان بتوسل و اعتذار بمعسكر نادر شاه رفته امان یافتند و نادر شاه محمد شاه را تسلي نموده نوید عدم تعرض بجان و ملك و ناموس داد

القصه نادر شاه با هر دو لشکر بشهر در آمده در قلعه شاهجهان آباد نزول نموده و محمد شاه نیز با وي در قلعه بود و امرا و لشکریان هند بوضع معمول سابق در مساکن خود قرار کرفتند و این بتاریخ نهم [2] ذي حجة الحرام [3] احد و خمسین و مایة بعد الالف بود و چون هنکام عصر روز یازدهم شهر مذکور شد هندیان آوازه در افکندند که نادر شاه در کذشت بعضي میکفتند [4] که وفات یافته و برخي را سخن این

---

1 Keene بعض
2 Sir W. O. ذالحجه
3 Sir W. O. آحدي
4 Omitted in Keene's.

هندیان توپخانه بر گرد خویش چیده محصور بودند و فوجي از قزلباش نیز بر اطراف ایشان تاختن آورده راه آمد او شد بر ایشان مسدود و قحط و غلا در آن لشکر افتاده حالتي که در عالم غرور گمان نکرده بودند روي نمود[1] و نادر شاه [2]لشکر بدو قسمت کرده [3]بعضي را در مضرب خیام خود گذاشت و با فوجي بر سر ایشان [4]عرانده برهان الملك زنده دستگیر شده خان دوران امیر الامرا و مظفر خان برادر وي و جمعي از امراي نامي با لشکر انبوه بقتل رسیده شب بپایان آمد و محمد شاه و بقیة السیف که هنوز خلقي بیشمار بودند چون سواران قزلباش را منتشر یافته هراس داشتند طاقت و مجال قرار در خود ندیده بر جاي نماندند و هر کس فرار کرد اگر بدست قزلباش نیفتاد رعایاي آن حدود وي را زنده نمیگذاشتند و آنرا که از خویش میگذشتند عریان ساخته سر میدادند

---

[1] For these two words Sir W. O. has رفت   [2] Omitted in Keene's.

[3] Keene بعض   [4] Sir W. O. راند

CHAP. XLVII.

رسیدن نادر شاه در موضع کرنال و مصاف دادن ۱ با
محمد شاه و غالب شدن نزول نادر شاه بقلعه
شاهجهان آباد ۲طغیان سکنه دهلي قتل عام
دهلي کرفتن نادر شاه سند و کابل‌را بتصرف
خود تعیّین نمودن محمد شاه بپادشاهي هند
و تاهل پسر نادر شاه

و نادر شاه دو سه نوبت نیز از لاهور تا رسیدن بلشکر هندوستان پیغام روانه ساختن محمد خان ایلچي خود بمحمد شاه نمود و ایلچي مذکوررا همراه داشتند و رخصت نمي نمودند و در آن وقت معلوم نمیشد که غرض از نکاهداشتن او چیست تا آنکه نادر شاه رسیده در موضع کرنال که چهار منزلي شاهجهان آباد است تلاقي دست داده جنك در پیوست

۱ Omitted in Sir W. O.'s. ۲ This head is omitted in Keene's.

و نادر شاه جمعي را در قلعه لاهور گذاشته بصوب شاهجهان آباد در حركت آمد و محمد شاه با [۱]جميع امرا و لشكر چند گاه بود كه از شهر بر آمده بتابي تمام مي آمد

من از سرهند كه بغايت خراب و محصور لشكر دزدان بود با جمعي پيادگان تفنكچي كه فراهم آورده با خود داشتم بجانب دهلي [۲]روانه شدم و از ميان لشكر محمد شاه كه قريب بدو ماه بود چهار [۳]منزل راه طي نموده [۴]باردحام تمام بودند عبور نموده بشهر در آمدم و بعد از [۵]ايام چند از آن شهر شوريده اوضاع [۶]با دو سه خدمتكاران گوشه گرفتم

---

۱ Keene جمعي — ۲ Sir W. O. روان

۳ Sir W. O. منزلي — ۴ Sir W. O. بازدهامي

۵ Sir W. O. اياّمي — ۶ These four words are omitted in Keene's.

بسرهند در آمدم و تمام آن ایام چه در راه و چه در منازل ۱بجنك و جدال و مدافعة بگذشت

و نادر شاه بکنار لاهور رسید ذکریا ۲خان حاکم لاهور با چهارده پانزده هزار ۳سوار سپاه و استعداد خود بر لب آبي که متصل ۴بشهر میگذرد اطراف خود مضبوط ساخته صف آرا ۵کشته بود و کیفیت صلح و جنك هند هر دو ۶نیز از غرایب است القصه نادر شاه با فوجي از لشکر اسپ در آب رانده بگذشت و چند سوار قزلباش بر سپاه لاهور تاخته شجاعان و بهادران ایشان که در سواري ماهرتر بودند بگریختند و باقي بهم بر آمده متلاشي و متحیّر شدند آخر حاکم با منسوبان بقلعه در آمد و نادر شاه با سپاه متصل بشهر نزول کرد حاکم لاهور عریضه نیاز و اعتذار فرستاده التماس امان کرد و بحضور نادر شاه آمده عزّت و خلعت یافت ۷و بدستور سابق بر قرار ماند

---

۱ Keene بمدافعة only. ۲ Omitted in Keene's. ۳ Omitted in Keene's.

۴ Keene شهر ۵ Sir W. O. for these two words has کشت

۶ Omitted in Keene's. ۷ This clause is not found in Sir W. O.'s.

و بصوبه کابل در آمده بود و حرکت من اگر میسر آمدي ناچار بهمان راه بودي و طبیعت و بینش اهل این دیار مقتضي آنکه لا ۱محالة رفتن مرا محرك آمدن او دانند و این معني نیز ۲مکروه خاطر و عایقي شده بود و قطع نظر از موانع بسبب شورش عبور از آن ۳طرف تعسیر تمام داشت لهذا تا آن زمان در لاهور مانده بودم در آن وقت که آشوبي چنان افتاد و در صورت احوال آن مردم امید ۴بهبود نبود و در ۵خود طاقت ملاحظه اوضاع حال و مال ایشان نیافتم و بسبب اختلال احوال حالت معاشرت با لشکر قزلباش نیز ۶نبود ناچار با ضعف و نقاهتي تمام از لاهور بصوب سلطان پور حرکت نموده آن مملکت بهم بر آمده بود و هر کس دست بغارت و یغما بر آورده چندین هزار قطاع الطریق شوارع را فرو گرفته چند روز در تراي آن محال توقف روي داد پس

---

۱ Sir W. O. محـال   ۲ Sir W. O. نکرده

۳ Sir W. O. طـرق   ۴ Sir W. O. فلاحي

۵ Sir W. O. خور و   ۶ Sir W. O. نداشتم

CHAP. XLVI.

بقیة احوال راقم حرکت راقم از لاهور ورود بسرهند · آمدن نادر شاه بلاهور [1]مغلوب شدن حاکم لاهور نهضت نادر شاه بصوب دهلي روانه شدن راقم از سرهند و رسیدن بدهلي

در مملکت پنجاب خاصه شهر لاهور فزع قیامت بر خاست و من در آن شهر به بیماري صعب گرفتار شده [2]بر بستر افتاده بودم و چون خلق هندوستانرا نیکو شناخته از اوضاع ایشان ملول و از ادراك و تمیز ایشان یاس تمام داشتم بر حال [3]عجز و زیردستان [4]دل بسوخت و در ظرف آن مدت قدرت روانه شدن بصوب خراسان نیافته بودم و چون بیقین میدانستم که اوضاع مقتضي ورود نادر شاه بهندوستانست

---

[1] Keene منکوب

[2] Sir W. O. به

[3] Keene عجزه

[4] Omitted in Keene's.

از افاغنه و فوج ناصر خان بوادي هلاك رفتـنـد و خـان مذبور زنده كرفتار شده بعد از چند روز اعزاز يافت و نـادر شـاه ببلده پيشاور نزول نموده از آب ١اتك بكشتي عبور كرد

١ Sir W. O. اٹك

وی‌را امیر الامرای آذربایجان نموده در دار السلطنت تبریز اقامت داشت چون سفر قندهار و کابل دراز کشید جماعت لزکی مستعد شده بمملکت شیروان که قریب [۱]بایشان است لشکر کشیدند ابراهیم خان مذکور بآن مملکت در آمده با آن قوم مصاف داد و بقتل رسید نادر شاه چنان التفاتی باین قضیه ننموده فوجی از سپاه‌را رخصت نموده بحدود شیروان فرستاد و خود بصوب پیشاور در حرکت آمد

ناصر خان حاکم صوبه کابل که در پیشاور [۲]می بود با فوجی که داشت بر سر راه رفته جمعی از افاغنه آن حدودرا نیز فراهم آورده کریوهای صعب و وادیهای تنگ‌را باعتقاد خویش محکم و مسدود ساخته بود نادر شاه بوی پیغام کرد که من در فلان روز خواهم رسید بهتر آنکه از سر راه بر خیزی سخن در نگرفت [۳]و روز موعود نادر شاه برسید و خلقی انبوه

---

۱ Keene ایشان

۲ Omitted in Keene's.

۳ Keene در

و مدت اقامت نادر شاه در کابل تخمینًا بهفت ماه رسیده و افاغنه آن حدودرا قهر و قتل نموده بود از استماع خبر کشته شدن آن ده نفر بیقرار شده بصوب جلال آباد نهضت کرد و آن شهررا [1] قتل عام فرموده خلقي انبوه [2] ناچیز شدند و از غرایب این که براي رئیس قاتلان آن ده نفر خلعتي از سرکار محمد شاه معین شده بود که ارسال کرده و قتل عام جلال آباد عایق آن شد

و از آن روز که خبر ورود نادر شاه بکابل در هند شیوع یافته بود خان دوران امیر [3] الامرا و نظام الملك بمحاربه وي معین شده در شاهجهان آباد اقامت داشتند و آوازه توجه خودرا عمّا قریب بصوب کابل منتشر مي ساختند و این نیز بزعم ایشان از تدبیرات ملکیه بود

و از سوانح ایران که در جلال آباد مسموع نادر شاه شد مقتول شدن برادرش ابراهیم خان بود که

---

۱ Sir W. O. قتل و

۲ Sir W. O. باخیر

۳ Sir W. O. الامراي

۱برجي فرياد بر آوردند محصوران امان يافته قلعه را
خالي نموده برعيتي پرداختند و در آن حدود هر
جا افاغنه فراهم آمده بودند لشكر بر سر ايشان رفته
قتل مي ۲نمود

و نادر شاه از ۳توقيف محمّد خان بغايت آزرده
شده چند كس از معتبرين كابل‌را زباني پيغامها داده
بشاهجهان آباد روانه ساخت كه بپادشاه و امرا برسانند
و خود در كابل توقف داشت فرستاده‌گان بلاهور
آمده بشاهجهان آباد رفتند و كسي ۴سخني از ايشان
نشنيد و اگر شنيد نفهميد باز از كابل يكي از
لشكريان‌را ده سوار همراه نموده بسفارت فرستاد چون
بجلال آباد رسيده در خانه فرود آمدند جمعي از
تبه كاران آنجا بر گرد آن خانه هجوم نموده اوّل
سلاح ايشان را در ربودند و آخر ۵ده كس از ايشان‌را
كشته يكي فرار بكابل نموده صورت واقعه باز
نمود

---

۱ Omitted in Sir W. O.'s. ۲ Keene نمودند
۳ Sir W. O. توقف ۴ Keene سخن ۵ Sir W. O. د و

قوم پراکنده بهندوستان در آمده در هر جا سکني و
۱در اکثر سرکارات ملازم شده داخل سپاه کشنند و
الحق تکليف مانعي که بمحمد شاه مي نمودند بيرون
از حوصله وسع و ضبط وي بود

و نادر شاه بتخريب قلعه قندهار فرمان داده مردم
بازار و سکنه آنرا بنادر آباد سکني فرمود و بصوب
غزنين و کابل ۲در حرکت آمده کوتوال قلعه کابل‌را
پيغام داد که مارا بمملکت محمّد شاه کاري نيست
امّا اين حدود چون معدن افغان است و معدودي
گريختگان نيز ۳بايشان پيوسته اند غرض استيصال اين
قوم است هراس بخويش راه نداده در مراسم
مهمانداري کوشد

و خود بکنار شهر کابل نزول نمود کوتوال و کابليان
مستعد جنگ و جدال شدند و نصيحت و پيغام
ايشان‌را سود نکرد فوجي از قزلباش بقتل ايشان و
تخريب قلعه مامور کشتند و بمجرد حمله و بنياد تخريب

---

۱ Keene اکثر در
۲ Keene به
۳ Keene با ايشان

منهزم و آواره ۱ساخته جواب نامه نوشتن حاجت نماند چون محاصره قندهار بطول ۲کشیده مراجعت محمد خان نیز بتعویق افتاد نادر شاه فرمانی بوی نوشته مصحوب چند نفر سواران سریع السیر فرستاده از وی سوال حقیقت حال و سعی در حصول جواب و امر بتعجیل ۳عود نمود و چون جواب صادر نمی شد و رخصت نمی یافت اثری بر آن مرتّب نگشت

بالجمله چون محاصره قندهار قریب ۴بیک سال شد و شهر نادر آباد در جنب آن اتمام یافت نادر شاه بفرمود تا لشکر قزلباش بر آن حصار هجوم آورده بر بروج صعود ۵نمودند و افاغنه بی دست و پا شده آن حصن استوار مفتوح ۶گشت و آن قوم مقتول گشته حسین مذکور مقید بمازندران فرستاده شد

و در عرض چند سال از آن زمان باز که افاغنه در شیراز منهزم شدند همواره از هر طرف جمعی از آن

---

۱ Sir W. O. سازد و ۲ Keene و

۳ Omitted in Sir W. O.'s. ۴ Keene یك

۵ Keene نمایند ۶ These five words are omitted in Keene's.

غارت كرده بهزار التماس نامه از ايشان بستد و بمشقت تمام خودرا رسانيده اداي سفارت نمود امّا خود قدرت مراجعت نيافته هنوز در اين ديار است

و چون نادر شاه بقندهار رسيده آن قلعه‌را فرو كرفت محمد خان تركمان‌را كه از امراي صفويه بود باز بسفارت فرستاده سخنان كذشته‌را اعاده و كله از هنجار سابق نمود چون بشاه جهان آباد رسيده نامه ١برسانيد ويرا ٢توقيف فرموده از جواب ساكت شدند و چندانكه او اظهار رخصت ميكرد سود نداشت كاهي در اصل نوشتن جواب تردد خاطر داشتند و كاهي در اين كه اكر نوشته شود نادر شاه‌را بچه القاب بايد نوشت متحير و سركردان بودند حقيقت اينكه ٣توقيف محمد خان ايلچي‌را از تدابير ملكيه شمرده توقع آن داشتند كه شايد حسين افغان با متحصنان قندهار بر نادر شاه ظفر يافته ويرا ناچيز يا

---

١ Sir W. O. رسانيده ٢ Sir W. O. توقف
٣ Sir W. O. توقف

اشعاري شده بود که چون مخاذیل افاغنه خاین این
آستان و دزد این دیار اند و الحال بسزاي خود
رسیده بقیة السیف در هزیمت و فرارند و از بیم
لشکر ظفر اثر ایشان‌را گریزگاهي سواي هندوستان
نیست باید که آن مدبران‌را راه و جاي نداده
نگذارند که بآن حدود در آیند بالجمله محمد شاه
پس از چندي نامهٔ متضمن سخنان بیفروغ نوشته
ایلچي را متصرف ساخت

و بعد از جلوس شاهزاده عباس میرزا بجائي پدر
والا گهر باز یکي از امرا بسفارت هند تعیین شده
۱همین سخنان در نامه او نیز مندرج بود پس از
مدتي ویرا نیز رخصت انصراف داده همان قسم
کلمات که نفس الامریتي نداشت نگاشته بودند

و بعد از چندي نادر شاه یکي از معتبرین
قزلباش‌را نزد برهان الملک که اعظم امراي هند بود
فرستاده بمحمد شاه ۲و او هر دو نامه نگاشته بود فرستاده
مذکوررا بعد از ورود بحدود این مملکت دزدان

---

۱ Keene هم چنین   ۲ Sir W. O. داد و

CHAP. XLV.

فرستادن ايلچيان [1]متعاقب بهندوستان نگاهداشتن محمد خان ايلچي در شاه جهان آباد فتح قلعه قندهار و خراب [2]شدن آن آمدن نادر شاه بكابل [3]كشته شدن ايلچي در جلال آباد آمدن نادر شاه بجلال آباد و قتل عام آن بلده [4]عايق باز دارنده و مانع منتخب كشته شدن ابراهيم خان در [5]شيروان جنگ ناصر خان و گرفتاري وي ورود نادر شاه به پيشاور عبور نمودن از آب اتك

بهر حال شاه طهماسب بعد از فتح اصفهان و استيصال افاغنه يكي از امرارا برسالت هندوستان فرستاده وقايع آن ايامرا بمحمد شاه اعلام و در نامه

---

[1] Keene متعاقب هم [2] Keene نمودن [3] Keene كشتن alone.

[4] This head is not found in Keene's. [5] Keene شيراز

نوادر و غرایب روزکار است و این شیوه‌را بر طاق بلند نهاده کسی‌را از سلف و خلف با ایشان دعوي همسري نیست

و سلطان مغفور شاه سلطان حسین نیز در مدت سي سال سلطنت خویش این طریقه‌را با سلسله بابریه مرعي داشته در ارسال سفرا بتهنیت و تعزیت تاخیري نرفت چون عهد سلطنت آن پادشاه خجسته اخلاق سپري شده نوبت سلطنت بشاه طهماسب رسید و آن همه آشوب در ممالك ایران شیوع یافت پادشاه هندرا بشیوه خویش هرکز رسم پرسشي بخاطر نکذشت بلکه با میر ویس افغان راه آشنائي و وداد مسلوك داشته و با حسین پسر ویس افغان مذکور نیز در اواخر که ضابط قندهار شده بود با آنکه بملتان لشکر کشیده در قتل و غارت و خرابي آن دیار تقصیري نکرده باز کشت [1]دو نوبت طریق مراسله مفتوح شد

---

[1] For these two words Sir W. O. has نوبتي

کرت بگذرد چار موسم در آن
ز فرهنگ و مردي نيابي نشان

مجملاً حقیقت سلوك سلاطین صفويّه با پادشاهان و شاهزادگان سلسله بابريّه بر عالمیان مستور نیست و هر گاه سلاطین این طبقه بر عادت خویش در غیر وقت ضرورت تغافل و تاخیر در رعایت حقوق و مراسم آشنائي نموده بیگانگي آغاز مي نهاده اند باز از آن جانب با فقدان جمیع اغراض و دواعي بمحض شیوه مردي و مردمي احیاي لوازم اشفاق و اعطاف معمول میگردیده و الحق یکي از خصایص سلسله عليّه صفويه جوانمردي و وفا و پاس مروّت و اوداد بوده و آنچه ایشان با متوسلان خویش از بیگانه و آشنا حتي دشمنان کینه‌ور در روز در ماندگي و التجا از احسان و امداد و انواع اعانت و یاري و دلجوئي و مهمان نوازي و غم خواري مقرون بکمال فروتني و رعایت آداب مسلوك داشته اند از

---

۱ Keene داد

در آن مرز و بوم بمعاشرت آن مردم کذراند دیکر مرا بکار نیاید ناچار باید بآن ملك رها کرد یا بقتل [1]رسانید و هر دورا روا ندارم چه لشکر دست منست نتوان برید

و استاد [2]اسدي طوسي در کرشاسپ نامه نیز این حکایت‌را بنظم آورده

مثنوي

وصیت چنین کرد کرشاسب را
که در هند بدرود کن [3]خسپ را
نداري ز خون سپاهان دریغ
[4]همي کار [5]فرما درخشنده تیغ
بچستي ده انجام کار سترك
بر ایشان چنان زن که بر کله کرك
نهاني در آن بوم سالي تمام
که لشکر کران کیرد از ننك و نام

---

1 Keene for these two words has رسانید ۲ Sir W. O. آسدي

۳ Keene خواب ۴ Keene همین ۵ Keene فرماي

۱حال اضطرار راضي بتوقف در ین سر زمین نکردد و این معني مشترکست در پادشاه و رعیت و سپاه و چنین است حال هر که اورا حسّ صحیح بوده در آب و هواي دیکر خاصه در ممالك ایران ۲و روم تربیت یافته باشد مکر آنکه غافل و بیخبر باین دیار در آید و قدرت بر باز کشت نیابد و با آنکه بسبب موانع و عوارض ویرا مجال اقامت در جائي نمانده و سالف ایام خویش را بصعوبت و زبوني تمام کذرانیده در ین دیار بال و جاهي بي اعتبار رسد و بغایت ضعیف الاحساس و سفله نهاد بوده دل ۳بر آن بندد و بتدریج عادت پذیر کشته انس و آرام کیرد

و در تاریخ مجوس دیده ام که ضحاك چون کرشاسب را سردار کرده بهند میفرستاد ویرا سفارش نمود که بزودي آن ۴ملك را مسخر ساخته بهاراج سپار و باز کرد چه اکر لشکر چندي اقامت کند و

۱ Omitted in Keene's. ۲ Keene با

۳ Keene در ۴ Sir W. O. مملکت

منوچهر است که بفرموده [۱] او سام بن [۲] نریمان بهند آمده [۳] کیسو راج را بایالت متمکن ساخت و آخر فیروز راي پسر کیسو [۴] راي مخالفت و خود سري بنیاد کرده کیقباد رستم دستانرا بهند فرستاده [۵] و فیروز بهزیمت رفته در جنکلهاي هند بمرد و رستم سورج را بایالت تعیّن نموده باز کشت

و هم چنین در عهد سکندر و اردشیر بابک و کسري انوشیروان و غیر آن که مقام ذکر آنها نیست .

و وجه عدم ضبط سلاطین عجم هندوستانرا بر ارباب بصیرت واضح است چه کسي را که مقري و مقام اقامتي چون ممالک ایران باشد که با لذّات اعدل و اشرف و بالعرض احسن و اکمل معمورهٔ ربع [۶] مکشوفست هرکز باختیار خویش اقامت در هندوستان نتواند نمود و طبیعت مجبول است که بغیر از

---

۱ Omitted in Sir W. O.'s.
۲ Keene زیمان
۳ Sir W. O. کیسوي را without راج
۴ Omitted in Keene's.
۵ Omitted in Keene's.
۶ Sir W. O. مسکونست

دیار با کسي بي غرض آشنا ۱نیند و از پاستان نامها
هویدا است که قبل از اسلام نیز رایان و فرماندهان
این دیاررا همین طبیعت بوده هر گاه ملوک عجم
خود ۲یا یکي از ۳سپهبدان ایشان متعرض این صوب
میشده اند هندیان ۴نیروي ظفر و تلاش در وسع
خویش ندیده نهایت مسکنت و ربونيرا کار فرما و
بهر صورت مطیع و باج گذار بوده اند و چون باز
گشت بایران زمین روي میداده باندك فاصله و
فرصتي آن رایان تیره راي بملاحظه ۵ازدحام زاغ
صفتان بي اعتبار و فراهم دیدن مشتي درم و دینار
ببلاي غرور مبتلا شده در خانه خود ۶و عرصه خالي
بنیاد لاف و گذاف نهاده احوال گذشته و عهد
و میثاقرا فراموش و تغیر سلوك مینموده اند

و همان معامله از آنها و این شیوه از ایشان
بکرات کثیره تکرار یافته از آن جمله در عهد

---

۱ Sir W. O. نیستند ۲ Sir W. O. با ۳ Sir W. O. شهبدان

۴ Keene یزدي Sir W. O. نبردي ۵ Sir W. O. اژدهام

۶ Omitted in Sir W. O.'s.

پر و بال داد و مورد انواع عنایت و امداد گردید و وي نیز مادام الحیوة چه در ایام دولت هندوستان و چه قبل از آن شیوهٔ اعتضاد و اظهار خلوص و داد نسبت بآن دولت قاهره شعار ساخته گاهي باجراي خطبه و سکه [۱] چنانکه در سمرقند و گاهي بارسال عرایض نیاز و التماس مطالب خاقان سلیمان شانرا خوشنود میداشت و اولاد و احفادش را همیشه شیوهٔ توسل و اعتضاد بدودمان علیه صفویه در هنگام عجز و اضطرار و لحاظ اغراض معمول و مرکوز خاطر بوده و در وقت سنوح قضایاي هایله در ایران با زوال اغراض ایشان بسبب آسودگي و عدم منازع قوي در گوشه مملکت هند آن شیوه را مبدل بآثار نخوت و غرور موفور ساخته راه آشنائي مسدود میداشته اند و این عادت در [۲] طباع سلسله بابریه استقرار یافته همانا رسوخ این شیوه از تاثیرات آب و هواي هند است چه ظاهر است که خلق این

---

۱ These three words are not found in Sir W. O.'s.

۲ Sir W. O. طبایع

مهمل نگذاشته خـودرا از قتل و ايذاي هم معاف نداشته اند و خلايق بطفيل تنازع و ظلم ايشان هموارة در رنج و عنا و باصناف محن و بلايا مبتلا بودة وجود آن طبقه بر خاطرها گران و همتها مصروف بدفع ايشان و بقدر قدرت و وقت فرصت خلايق نيز ۱از قتل ايشان تقصير نكردة اند و خوش معاشترين اين سلسله مغفرت پناة سلطان حسين ميرزاي ۲بابفر است كه بعد از استقرار دولت نسبت بديگران بغايت سنجيدة و آرميدة بود تا آنكه بعد از رحلت آن مغفور و استيلاي شيبك خان اوزبك و اضمحلال اولاد آن پادشاة بقهر و غدر وي و ۳ارتفاع اعلام شوكت او كار بقية منتسبان سلسله تيموريه از زبوني حال بجائي كشيد كه خلاصهٔ آن بر متتبعان اخبار مستور نيست بالجمله نيروي همت و پرتو التفات ۴خاقان مصطفوي نسب بيهمال كه صيت سطوتش خافقينرا مالامال داشت بابر ميرزارا ۵به عرصه ظهور در آوردة

۱ Omitted in Sir W. O.'s. ۲ Sir W. O. بايقر or بايفر

۳ Sir W. O. اعتلاي ۴ Sir W. O. خان ۵ Keene در

CHAP. XLIV.

ذکر سختي چند متعلق باحوال هندوستان

اکنون چند کلمه که متعلق بهندوستان است مرقوم میگردد

بر واقفان حقایق احوال و متتبعان اخبار و آثار پوشیده نیست که رهائي و [1]اخلاص بابر میرزا ابن میرزا عمر شیخ از خمول و سرگرداني و حیرت و پریشاني و عروجش برتبه فرمان فرمائي نبوده الا بوسیله تمسك و [2]توسل باذیال دولت قاهره خاقان سلیمان شان ابو البقا شاه اسمعیل صفوي [3]چه بر واقفان احوال اولاد و احفاد صاحبقران امیر تیمور کورکان مخفي نیست که ایشانرا با خود و خلایق را با ایشان چه سلوك بوده دقیقه از دقایق مخاصمه و مقاتله با یکدگر

---

1 Keene خلاصي 2 Sir W. O. توصل

3 Sir W. O. که

بود فرو کرفت و افاغنه در لوازم حزم و احتیاط و مدافعه و سرکذشتکي جهدي که در حوصله طاقت داشتند مبذول ساختند و سودي نکرد لشکر قزلباش توابع و لواحق آن شهررا متصرف شده هر جا افغاني بود طعمه شمشیر کشت

و نادر شاه در لشکر کاه خود حکم کرد که هر کس موافق حال خود منزلي عمارت کند و خود نیز به بر آوردن حصار و بروج و ساختن منازل و ابنیه عالیه اشارت نموده معماران و عمله که جمع کثیر همراه داشت باندك مدتي در انجام آن کوشیده در جنب قندهار شهري عظیم آراسته پدید آمد و بنادر آباد موسوم کشت

و چندانکه تفحص کاتب نمودند معلوم نشد

پس بمملکت عراق نهضت کرد و جماعت بختیاري باز سر بطغیان و شورش بر آورده بودند بعد از محاربهٔ سخت بر ایشان استیلا یافته بسیاري از آن قوم مقتول و بقیة از [1]توانائي طغیان بیفتادند از آن حدود عزیمت قندهار [2]نموده حسین برادر محمود قلزه را که ضابط قندهار بود از اراده خود آگاه ساخته براه مملکت کرمان بآن صوب در حرکت آمد و حسین مذکور سامان موفور و لشکر آراسته داشت چون نادر شاه بحدود سیستان [3]رسید فوجي از افاغنه بفرمان حسین بعزم دست برد [4]در رسیده مغلوب و منکوب منهزم [5]شده بقندهار باز کشتند و چون بحوالي قلعهٔ قندهار رسید باز [6]لشکري آراسته از افاغنه برزم پیش آمدند و بعد از محاربه منهزم کشته بقلعه متحصن شدند و نادر شاه آن قلعه را که در رصانت و متانت شهرهٔ آفاق

---

۱ Sir W. O. ناتوانائي

۲ Sir W. O. نمود و

۳ Sir W. O. رسیده

۴ Omitted in Keene's.

۵ Omitted in Keene's.

۶ Keene لشکر

بریدیم از مال و از جان طمع
بتاریخ الخیر فیما وقع

•

و شاه طهماسب شاهزاده عباس میرزارا [1] نزد خود طلبداشته گاهي در مشهد طوس و بلده سبزوار و گاه در [2] مازندران بسر میبرد و مستحفظان بحراست قیام داشتند و نادر شاه بتعمیر و تزئین عمارات روضه منوره رضویه علي ساکنها التحیة پرداخته بعضي از ابنیه عالیه آن صحن مقدس را سراپا بخشتهاي طلا تزئین نمود و نهر آبي از کوه پایهاي آن دیار آورده بر نهر خیابان که از صحن آن روضه میگذرد افزود و در آن شهر مقبرهٔ عالیه جهت خود عمارت نموده انجام داد بعد از اتمام بر دیوار آن بقعه این بیت نوشته دیدند

در هیچ پرده نیست نباشد نواي تو
عالم پر است از تو و خالیست جاي تو

---

[1] Sir W. O. نیز
[2] Sir W. O. مازندران

مجمع مهیب سخن در امر سلطنت آغاز نهاد و همه آن
خلایق را مخاطب ساخته سخنان سپاهیانه مذکور شد
و چون ممهد بود جمعي از مخصوصان. سخنهاي مخلصانه
چاکرانه بر زبان راندند و از مردم مشورت میخواست
که مناسب پادشاهي کیست و مصلحت حال در
چیست مردم در یافتند و بمقتضاي مقام زبان
برکشادند و ۱همچلکه متضمن اتفاق و اجماع خلایق نکاشته
حاضران بر آن مهر نهادند ۲و نام سلطنت از شاه
عباس ۳صغیر نیز منسوخ کشته خطبه پادشاهي خان معظم
اجرا یافته تسمیه بنادر شاه قرار یافت و این قضیه
در سال ثمان و اربعین و مایة بعد الالف بود و
عبارت الخیر فیما وقع را تاریخ یافته حسب الحکم تغیر
سکه سابقه شده بر یك طرف نقود اسم بلد دار الضرب
و بر یك جانب آن بتاریخ الخیر فیما وقع منقوش
کردید شنیدم که یکي از ظرفاي موزونان ایران این
چنین مصرع رسانیده بود

---

۱ Keene مجله ۲ For these two words Sir W. O. has زمام

۳ Omitted in Keene's.

CHAP. XLIII.

جلوس نادر شاه بسلطنت ايران تزئين روضه رضويه و اجراي نهر جديد بناي مقبره محاربه ابا بختياري و قتل ايشان روانه شدن بقندهار محاصره قلعه قندهار بناي نادر آباد

خان معظم بچول مغان از محال آذربايجان آمد و از جميع بلاد ممالك ايران اعيان و كدخدايان و ريش سفيدان‌را طلب داشته باحضار ۲ايشان محصلان غلاظ گماشته بود همگي‌را در آن مكان حاضر ساختند روزي خان ۳معظم مجلسي مشحون بسرداران ۴سپاه و ايلچي روم كه بالتماس صلح و مصادقت آمده بود آراسته يكدو كس از مشاهيررا ببهانه بقتل آورده ۵اسباب و ادوات سياست جلوه‌گر ساخت و در آن

۱ Omitted in Sir W. O.'s.

۲ Sir W. O. ايشان در

۳ Omitted in Keene's.

۴ Omitted in Keene's.

۵ These two words are omitted in Keene's.

ایشان نماند و خوف و هراسي عظیم بسکنه آن دیار
از سلطان و رعیت مستولي شده از جمعي مسافران
هندوستان که از حجاز مي آمدند استماع افتاد که در
حدود مصر و شام و بلادي که از نواحي ایران دور
بود ساکنانش‌را از سپاهي و رعیت بخوف و هراسي
مشاهده شد که مارا نیز در میانه ایشان خواب و
آرام نبود و رومیه از خان معظم مکرر درخواست
مصالحه نمودند و صورت قبول و استقرار نیافت

پس از حدود روم عطف عنان بداغستان نموده
ولات جماعت لزکي که در ایام افترت سر از اطاعت
پادشاه ایران پیچیده با رومیان موافقت و هنوز راه
متابعت و اعتذار نه سپرده بودند اوّل فراهم آمده
مدافعه آغاز کردند و بعد از تنبیه و هزیمت ملتمس
عفو و ملتزم اطاعت شده

---

۱ Sir W. O. فترت

السیف ایشانرا باطراف کوچانیده از بلاد دیگر رعایا آورده در آن امکنه سکنی فرمودند

و خان معظم باصفهان رفته از آنجا بآذربایجان نهضت کرد و با لشکرهای روم چه در حدود آذربایجان و چه در حدود ممالك ایشان بکرّات مصافهای سخت و محاربات صعبه نموده در هر بار ظفر یافت و سرداران بسیار و لشکر بیشمار از رومیه در آن معارك مقتول شده قلعه ایروان و گنجه و برخی از مملکت گرجستان و آن حدود که در تصرف ایشان مانده بود تمامی انتزاع شده جائی از مملکت ایران بضبط آن جماعت باقی ا نماند و باین اکتفا نکرده چندی در حدود مملکت ایشان استقامت نموده کارزار کرد و اکثر آن دیاررا خرابی و ویرانی تمام رسیده از شکستهای متواتر و ناچیز شدن سپاه بسیار و پاشایان نامدار و تلف شدن خزاین و سامان موفوره و خرابی اکثر حدود ضعف تمام بر احوال رومیان راه یافته رونقی در سلطنت

ا Sir W. O. نهانده

محمد خان مذکور هر چند کوشید اتفاق ۱و همراهي از آن قوم ندید و چندانکه خواست ایشانرا بفهماند که بعد از من کسي بر شما ابقا نخواهد کرد و به تنهائي از تدبیر کار و محافظت خود عاجزید سود نکرد و لشکر خان معظم بآن حدود در آمده آن قوم پراکنده در قلاع و قراي خود متحصن شدند و محمد خان با معدودي که داشت راه فراز پیش گرفت که شاید خودرا بیلوچستان یا قندهار رساند فوجي از لشکر قزلباش بر وي سر راه گرفته جماعتي از همراهانش مقتول و خود زنده گرفتار شده ویرا نزد خان معظم بردند و بعد از معاتبات درشت و بر آوردن چشمهاي وي بخنجر محبوس گردید چون میدانست که باقبح وجهي کشته خواهد شد ۲در همان شب حربه بدست آورده خودرا هلاك کرد و لشکر خان معظم آن گرمسیررا لگدکوب حوادث ساخته آن طبقه شوافع‌را مستاصل ساختند و معدودي بقیة

---

۱ Omitted in Keene's. ۲ Omitted in Keene's.

آشوب و استيلاي محمد خان بلوچ در فارس نموده بعزم استيصال وي بكوهكيلويه آمد و بعد از محاربه محمد خان مذكور منهزم شده بلار و كرمسيرات آن حدود آمده در انديشه كار خود بود مجملاً خان معظم بشيراز رسيده كماشتكان خود را كه بحكم محمد خان مقيد بودند رهانيده نوازش نمود و هر كس از متوسلان محمد خان هر جا بدست افتاد مورد سياست و باز خواست شده لشكري بدفع محمد خان بكرمسيرات لار [1] فرستاد محمد خان شهر و قلعه لاررا كذاشته با فوجي كه داشت بآن حدودي از لار كه رعاياي آن شافعيه و در آن وقت معموري و جمعيتي داشتند در آمده بفكر [2] و سامان لشكر و تهيه مدافعه افتادان قوم بخيال باطل از وي هراسان شده آن همه مخالفت و منازعت اورا با خان معظم حمل بر مواضعه و تدبير خان معظم در استيصال آن طبقه كه چند سال بود اطاعت شايسته نداشتند نموده

---

[1] Sir W. O. فرستاده

[2] Omitted in Keene's.

CHAP. XLII.

بقیة سوانح ایران بعد از ورود بهندوستان فرار محمد خان و کرفتاري وي کشته شدن محمد خان بدست خود استیصال رعایاي شافعیه از خطهٔ لار محاربات با رومیه و شکستهاي فاحش ایشان جنك لزکي و انهزام ایشان

اکنون مجملي از وقایع ایران‌را که بعد از حرکت از آن مملکت بهندوستان مسموع و معلوم شده بطریق ایجاز در این مقام مي نکارد ۱تا ذکر آن قضایارا نیز صورت انجامي پدید آمده منتظران حقایق اخباررا انتظاري ۲نماند

نکاشته خامه وقایع نکار شده بود که خان معظم طهماسب قلیخان ترک محاصرهٔ ثانیه بغداد بسبب

۱ Sir W. O. تا و ۲ Sir W. O. نماند

نفـرت و کراهت وصول ببلدۀ دهلي که مقر پادشاۀ هنـد است نـاچـار از لاهـور حـرکـت نمودۀ قهرمان قضا بدهلي رسانید و مدت یك سال افزون اقامت نمودۀ هجوم ۱همومِ بي آرام ساخت و عزم ۲بر بیرون رفتن از این ۳ملك مصمم شدۀ مراجعت بلاهور کردم و پیش نهاد خاطر این که از صوب کابل بقندهار رفته در مملکت خراسان هـر کوشه که اتفاق شود عزلت کزینم مقارن وصـول بلاهور خبر رسیدن لشکر قزلباش بقندهار بقصد تسخیر و استرداد از ید افاغنه و محصور ساختن آن قـلـعـه رسید و مـرا عارضه بیماري سخت بـر بستر ناتواني افکندۀ مدتي امتداد یافت و هوا کـرمي کرفته ایام برسات و شدت بارش ایـن دیـار در رسیـد و اقـامـت در لاهور بطول انجامیدۀ منتظر وصول خبر انـفـصـال مقدمه قندهار بودم که آن عایق از سر راۀ بر خیزد و محاصرۀ آن و آشـوب در آن حدود امتداد یافت

---

۱ Sir W. O. مـلال و اختـلال احـوال

۲ Omitted in Keene's. ۳ Sir W. O. مملکت

ایشان ملایم و کوارا و غیر ملحوظ و بهر حال
[1]محفوظند معیشت در این کشور بي استجماع سه [2]چیز
میسّر نیست و آن زر وافر و زور موفور و بلدیت
تمام است و بر تقدیر استجماع شرایط مذکوره نیز
اوضاع بغایت مختل و بي رونق و ادني چیزي بي
سعي و سرکرداني و انتظار مقدور [3]نمي شود و آن قدر
کاري که در ممالك دیکر بیك نفر کار کذار سر براه
تواند شد اینجا بده کس سر انجام نیابد و چندانکه
بر خدم و حشم و اسباب مکنت [4]بیفزاید اوضاع
ناهنجارتر و بي انتظام تر است

بالجمله از ملتان ناچار در چنان شدتي روانه لاهور
شده بمشقت تمام بآن بلده رسیده بعد از چندي
آن تب رفع [5]شده صحتي رویداد و تخمیناً سه ماه
اقامت نموده [6]باسبابي چند ماندن در آن شهر مکروه
و مضطر بسفر شدم و طرق و شوارع تمامي این
مملکت هیشه نا امن و خطرناك است و با وجود

---

1 Keene محضوضند 2 Sir W. O. شرط 3 Sir W. O. نه
4 Wanting in Sir W. O.'s. 5 Sir W. O. شد و 6 Sir W. O. پاسباني

کذشتند مکر بعضي که از آن دیار بیرون رفتند و یا در اجل ایشان تاخیري بود و این حادثه قریب به پنج ماه امتداد یافت و مرا هم این تب بشدت تمام عارض شده حالتي باقي نکذاشت و در آن قریه که اقامت داشتم کسي بر جا نمانده از آبادي بیفتاد و ضروریات لابدیه یافت نمي شد و از همه ضرورتر وجود خدمتکار بود که حکم عنقا داشت و اکر بندرت در اوایل آن حادثه شخصي یافت مي شد که صحتي داشت بعد از دو سه روز مریض کشته محتاج به پرستار و خدمتکار دیکر بود تا آنکه ۱بیرد

و صعوبت معیشت و زندکاني بهر حال در هندوستان بر کسي که سایر ممالك عالم‌را دیده باشد پوشیده نیست و اسباب و علل صعوبت از آن بیشتر است که معدود شود مجموع اوضاع و احوال این ملك مقتضي مشقت و تلخي معیشت است و این معني بر مردمش مکشوف نیست بلکه خودرا متعیش و مرفه‌تر از خلق ۲عالم دانسته آن صعوبات و منافرات با طبایع

---

۱ Keene بمیرد ۲ Wanting in Sir W. O.'s.

اکنون چون ذکر برخي از احوال بعد از ورود باین دیار مي خواست بقلم [1]آید اکر بطریق اجمال بقیة آن نیز صورت انجامي یابد باکي نیست

چون مدّتي اتفاق اقامت در ملتان واقع شد سانحه غریبه روي نمود و در تابستان رودخانه سند که از آن ناحیه مي کذرد طغیان کرده صحرا و شوارع را [2]فرو کرفت و خرابي بسیار بعمارات و مساکن آن دیار رسیده مدار تردد بر کشتي شد و جماعتي غریق کشتند چون موسم خریف رسید طغیان آب از صحاري و قري روي بکمي نهاده بعض زمینهاي مرتفع خشکي کرفت و مردم سال خوردهٔ آنجا مي کفتند که قبل از ین نیز بعهدي چنین شده بعد از نقصان آب علت وبا عام کشته خلقي بیحساب هلاك کردیده اند و در آن سال نیز چنان شد مردم به تب لرزه مبتلا کشته اکثر بطریق غبّ بود و کمتر کسي از آن مرض صحت یافته باشد و اصلاً چاره پذیر نبود آنها که معالجها کردند و آنان که نکردند همه در

1 Sir W. O. آمد   2 Sir W. O. در

عربي

إِلَى ٱللَّهِ ٱلْمُشْتَكَى مِنْ دَهْرٍ عُنُودٍ وَخَلْقٍ مَرْدُودٍ قَلِيلٌ حَيَاءٍ وَهُمْ كَثِيرٌ شِقَاءٍ وَهُمْ عُلَمَاءُ هُمْ جُهَلَاءُ هُمْ أُمَرَاءُ هُمْ سُفَهَاءُ هُمْ ٱتَّخَذُوا ٱلْهَوَى رَبًّا تَعْسًا لَهُمْ وَتَبًّا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ •

شعر

¹لَا مَكَّنَ ٱللَّهُ دُنْيَانَا فَقِيمَتُهَا
لَيْسَتْ تَفِي عِنْدَ ذِي لُبٍّ بِقِيرَاطٍ
دُنْيَا تَأَبَّتْ عَنِ ٱلْأَحْرَارِ قَاطِبَةً
²وَطَاوَعَتْ كُلَّ ³صَفْعَانٍ وَضَرَّاطٍ

فارسي .

كران افتاد لنكر كوهٔ درد سينه فرسارا
خدا صبري دهد دلهاي از جا رفتهٔ مارا

---

۱ Sir W. O. أَلَا ۲ Sir W. O. فطاوعت

۳ Sir W. O. ضعفان

که شایان این ۱بیمقدار نبود چه بعض سخنان بسا باشد که در نظر بیخبران ۲متشبهه بشیوهٔ خود نمائي که سرمایهٔ فرومایگان و نزد این بیمقدار سر همه قباحت کردد و لله الحمد والمنّت افراط دوري و ۳تجنّب من از ین شیوه فطري و بحدّیست که موجب زبوني و خمول در دنیا شده امّا باعث بر تسوید آن شد که در ین اوان که آخر سال اربع و خمسین و مایة بعد الالف است و در بلدهٔ دهلي با شدّت آلام و اسقام زاویه نشین اعتزال و خاطر شوریده لبریز ملال بود آسایش و آرام کرانه کرفته از تعطیل ۴قوا و هجوم اندوه خاطر بهیچ چیز مشغول نمیشد و شبها خواب نبود بي اختیار آنچه مجمل احوال بزبان قلم آمد در دو شب تا این مقام تسوید نمودم ناظران بذیل عفو و اغماض در پوشند که حوادث دهر ناسازکاررا کارها و دل و دماغ شوریده آزردهرا اثرها است

---

۱ Sir W. O. مقدار ۲ Sir W. O. مشبّه

۳ Sir W. O. بخت ۴ Keene قـوي

آن ناموس می آید و اصلاً قابل تعرض و نقل [1]نیست و اگر عنان [2]قلم بذکر [3]شمهٔ از بقیهٔ سوانح ایّام خویش معطوف شود ناچار برخی از قبایح و فضایح احوال و اوصاف این دیار کدورت آثار شنعت اطوار نمایش خواهد گرفت و بر کلک و صفحه افسوس است همان بهتر که ناظران چنانکه نگارش یافت بدایت ورود مرا باین کشور نهایت و انجام زندگانی تصوّر [4]نمایند و نیز پوشیده نماند که مجموع تحریر این اوراق و التفات بنگارش خلاصهٔ این احوال شیوهٔ خامه و پیشهٔ همّت و مناسب اوقات و مرغوب خاطر و مانوس طبیعت این خاکسار نبود بلکه فکرت و رویت از ین شیوه [5]بغایت بیگانگی و احتراز داشته بخاطر نمیگذشت چه قطع نظر از عدم مناسبت افسانه گوئی با احوال و [6]پستی رتبه و قلّت فایده و خساست این مقال موانع و معایب دیگر نیز داشت

---

[1] Sir W. O. نیّت

[2] Omitted in Keene's.

[3] These two words are not in Keene's.

[4] Keene ننمایند

[5] Omitted in Keene's.

[6] Sir W. O. پشتی

و دیدن این مملکت زیاده بر همان مقدار بغایت مکروه و پیوسته امیدوار نجات بوده عوارض احوال ایران بر خاطر گوارا شد و همت مصروف بمعاودت بود و مقدور نمیگشت تا آنکه مدت اقامت در آن قریه بتنهائي و ناکامي قریب بدو سال رسید و کاهي در آن ملال و اختلال خودرا بنوشتن مشغول ساخته هوش رمیده و حواس پریشان شده‌را این ندا میدادم

مطرب سماع بر کش و ساقي شراب ده
ایّام‌را ا بمال و فلك‌را جواب ده

و رساله کنه المرام‌را که در بیان قضا و قدر و خلق اعمال است با چند رساله دیگر در آن مقام تحریر نموده ام
و مخفي نباشد که حالات ایّام اقامت این دیار از حوصله تحریر بیرون و مرا از التفات بذکر مجملي هم از

ا Keene یمال

[1]بسواري کشتي بخدا آباد در آمدم و از شدت حرارت و ناخوشي هوا و هجوم احزان و شداید بامراض مختلفه صعبه کرفتار شده مدت هفت ماه در آنجا بیکس و بیمار بیفتادم چون بعض امراض‌را انحطاطي روي نمود و زیاده [2]توقف باسباب مختلفه مقدور نبود حیرتي طرفه عارض شد

بفرمان قهرمان تقدیر باز بسواري کشتي بشهر بهکر که چند روزه راه بر کنار همان آب سند است رسیدم و اصلاً طبع‌را ملایمت و طاقت بر تحمل اوضاع و اطوار [3]اشخاص این دیار نبود و بیکسي و بي ساماني و قصور مقدرت علاوه وحشت و آلام بود قریب [4]بیک ماه توقف نموده نا تواني و اختلال بر مزاج استیلا داشت [5]ناچار بمحفه نشسته بصوب ملتان روان و آن منازل‌را بمشقت طي نموده بقریه که نزدیک [6]بحصار آن شهر است رسیده مقام کرفتم

---

1 For these two words Sir W. O. has only بکشتي 2 Sir W. O. مکث

3 Omitted in Keene's. 4 Keene یك

5 Sir W. O. ناچار نموده 6 Keene حصار

مدت هشت سال از آنجا تا بلدهٔ دهلي كه معروف بشاهجهان آباد است ديده ام و آنچه از اوصاف و احوال و اوضاع اين مملكت و ساكنانش شنيده و يافته بودم همه [1]معاين و آنچه نشنيده و بخاطر خطور نكرده بود مشاهد و معلوم شد

از دو ماه افزون در تته اقامت نموده [2]از بي صبري و حركت از ايران خودرا ملامت كردم و از اختيار نكردن سفر بممالك فرنك ندامت كشيدم و موسم سفر دريا كذشته تابستان در رسيده بود و در مراجعت بايران يا بجاي ديكر انتظار موسم آينده بايست كشيد بالجمله در آن بلده از بي آبي و بد هوائي و اوضاع زشت كه اين مملكت‌را عرض عامست بي آرام شدم مردم كفتند ببلدهٔ خدا آباد از معورهاي سند كه چند روزه راهست بايد رفت و بچندان ماونتي احتياج نيست بكشتي از راه رودخانهٔ كه از نواحي تته تا كنار آن شهر كشيده مي توان رفت و قسمت چنان بود

---

[1] Sir W. O. معاينه—مشاهده

[2] Sir W. O. بر

رسيدم جماعتي از تجار آن بلده كه در فارس مرا ديده
بودند آگاه شدند و جمعي از اهل ايران نيز در آنجا
اقامت داشتند و اكثر از آشنايـان بودند بالجمله اين
معني در هيچ شهر از يـن مملكت صـورت نـبست و
اكـر مـقـدور شدي هر آينه موجب رفع بسياري از
مكاره و مصايب و آلام بيـشـمـار من بودي و اين
مقدار كه هستم مبتلا بكوناكون اندوه و ملال و زبوني
حال نبودم چه صعوبت و غم تنهائي و بيكسي [1] از آن
روز تا حال تحرير كه اواخر سال اربع و خمسين و ماية
بعد الالف است هميشه مصاحب و مستوعب اوقات
من بود و از نـتـايج روشـنـاسـي و كاه كاه مـلاقـات و
مجالست ساعتي با اصناف خلق روزكار [1] در ين ديار كه
وارد منزل من كرديده اند تن و جان كداخته بيان
چكونكي و وجوه و اسباب متكثره آن در خور نكارش
نيست و من ايـن مدت اقامت‌را در يـن مملكت
از زندكاني محسوب نداشته همانا آغاز رسيدن بسواحل
ايـن مـلـك انجام عـمـر و حـيـات بـود و در ايـن

---

1 These three words are omitted in Keene's.

مدت هشت سال از آنجا تا بلدهٔ دهلي که معروف بشاهجهان آباد است دیده ام و آنچه از اوصاف و احوال و اوضاع این مملکت و ساکنانش شنیده و یافته بودم همه ۱معاین و آنچه نشنیده و بخاطر خطور نکرده بود مشاهد و معلوم شد

از دو ماه افزون در تته اقامت نموده ۲از بي صبري و حرکت از ایران خودرا ملامت کردم و از اختیار نکردن سفر بممالك فرنك ندامت کشیدم و موسم سفر دریا کذشته تابستان در رسیده بود و در مراجعت بایران یا بجاي دیکر انتظار موسم آینده بایست کشید بالجمله در آن بلده از بي آبي و بد هوائي و اوضاع زشت که این مملکت‌را عرض عامست بي آرام شدم مردم کفتند ببلدهٔ خدا آباد از معورهاي سند که چند روزه راهست باید رفت و بچندان ماونتي احتیاج نیست بکشتي از راه رودخانهٔ که از نواحي تته تا کنار آن شهر کشیده مي توان رفت و قسمت چنان بود

۱ Sir W. O. معاینه—مشاهده   ۲ Sir W. O. بر

رسیدم جماعتي از تجار آن بلده که در فارس مرا دیده
بودند آگاه شدند و جمعي از اهل ایران نیز در آنجا
اقامت داشتند و اکثر از آشنایان بودند بالجمله این
معني در هیچ شهر از ین مملکت صورت نبست و
اگر مقدور شدي هر آینه موجب رفع بسیاري از
مکاره و مصایب و آلام بیشمار من بودي و این
مقدار که هستم مبتلا بگوناگون اندوه و ملال و زبوني
حال نبودم چه صعوبت و غم تنهائي و بیکسي [1]از آن
روز تا حال تحریر که اواخر سال اربع و خمسین و مایة
بعد الالف است همیشه مصاحب و مستوعب اوقات
من بود و از نتایج روشناسي و گاه گاه ملاقات و
مجالست ساعتي با اصناف خلق روزگار [1]در ین دیار که
وارد منزل من گردیده اند تن و جان گداخته بیان
چگونگي و وجوه و اسباب متکثره آن در خور نگارش
نیست و من این مدت اقامت را در ین مملکت
از زندگاني محسوب نداشته همانا آغاز رسیدن بسواحل
این ملک انجام عمر و حیات بود و در این

---

[1] These three words are omitted in Keene's.

جاي برفت و عزيمت بر آمدن از آن ولايت كردم كشتي در همان وقت روانه سواحل بلاد سند بود من هم عزم روانه شدن مصمم نمودم و اين [1]در روز دهم رمضان المبارك ست و اربعين و ماية بعد الالف بود [2]كپيتان جماعت [3]انكلييه فرنك چون از اراده من آگاه شد بمنزل من [4]آمد و از رفتن بهندوستان ممانعت آغاز كرده برخي از زشتيهاي اوضاع آن ملك برشمرد و ترغيب رفتن بفرنك مينمود و در آن باب مبالغه بسيار كرد راضي نشدم و در همان روز ترك همه چيز گفته خود تنها بكشتي در آمده روانه حدود سند گشتم

و بيكي از سواحل [5]تته رسيده غره شوال بود كه بآن بلده در آمدم و نميخواستم كه در ين [6]مملكت كسي مرا شناسد ميسر [7]نشده و همان روز كه [8]بتته

[1] Omitted in Keene's.
[2] Sir W. O. كشتيان
[3] Sir W. O. انكليسيه
[4] Sir W. O. آمده
[5] Keene تهته
[6] Sir W. O. ملك
[7] Sir W. O. نشد
[8] Keene بتهته Sir W. O. به تته

CHAP. XLI.

بر آمدن راقم حروف از ايران و سفر دريا از بندر عباسي به تته روانه شدن از تته بخدا آباد رسيدن به [1]بهکر [2]روانه شدن بملتان و اقامت در آن معذرت نکارش اين اوراق سانحه شيوع وبا در ملتان حرکت نمودن از ملتان و ورود بلاهور حرکت از لاهور و رسيدن بشاهجهان آباد [3]رجعت قهقري بلاهور

و در بندر عباسي چند کس از عاملان خان معظم بودند در آن وقت چند کس از محمد خان نيز رسيده هر دو فرقه تطاول و تعدي مينمودند روزي بر چند کس از بيچارهکان ستمي سخت رفت و مرا خاطر شوريده از ملاحظه آن [4]احوال بي تحمل شده دل از

---

۱ Sir W. O. بهکهر ۲ For these two words Sir W. O. has رسيدن

۳ This head is omitted in Sir W. O.'s. ۴ Omitted in Keene's.

آمد شیوع یافته لشکریان فارس را دل از جاي رفت و شب در رسیده بود اکثر آن سپاه ظلمت لیل را پرده حجاب خویش ساخته پراکنده شدند چون صبح شد چنان کسي با محمد خان نمانده بود معدودي از قوم او و نزدیکان و چاکرانش که بسه هزار تن نمیرسیدند بر کرد خیمه او باقي ۱مانده بودند محمد خان ناچار از آن مصاف عنان تافته بایلغار ببلده لار در آمد و در آنجا یکي از اقوامش را با فوجي بحکومت کذاشته بود بر آن شد که فوجي از مردم ۲آن ۳کرمسیر نیز فراهم آورده دیکر باره مستعد کارزار شود

---

۱ Omitted in Sir W. O.'s.

۲ Omitted in Keene's.

۳ Sir W. O. بکرمسیر

و خان معظم بعزم دفع فتنه محمد خـان از بغداد بسرعت برق و باد در حركت آمده ببلدهٔ شوشـتـر رسيد و سكنه آن بلده بانقياد محمد خـان معروف و بهواخواي وي متهم بودند در آن وقـت ابـو الفتح خان حاكم آن ديـار بقتل رسيـده بسياري از اعـيـان و اهـالـي آنجا مـقـروض تيغ ۱ياسا شدنـد و آنچه از خفت و خواري و ۲نهب و غارت ۳و قتل و ۴اسر نسبت بساكنان آن ديار واقع شد مجال ذكـر نيست و خـان مـعـظـم فوجي از لشكررا بجانب فارس روان كرد و خود نيز از عقب در حركت آمد محمد خان نـيـز از شيراز با لشكري كه داشت بعزم رزم نهضت نموده در حدود كوهكيلويه تلاقي دست ۵داده و محمد خان پاي ثبات فشرده جنكهاي سخت كرد و نزديك شـد كه آثار غلبه ظاهر سازد و در آن وقـت آوازهٔ وصول خان معظم كه از دنبال مقدمه لشكر خود مي

---

۱ Sir W. O. پـاشـا ۲ Sir W. O. نـهـيـب

۳ These two words are omitted in Sir W. O.'s. ۴ Sir W. O. اسير

۵ Sir W. O. داد

و دیکر بارهٔ محصور شدن بغدادیان رسیده عایق حصول مقصود کشت

و محمّد خان بلوچ بر فارس استیلا داشت و آوازهٔ عزم تسخیر اصفهان و عراق و استخلاص ۱شاه طهماسب در افکنده بود و کماشتکان خان معظم که در اصفهان و آن حدود اقامت داشتند بنا بر عدم استطاعت مقاومت ۲با وي هراسان شده طغیان اورا بابلغ وجهي بخان معظم معروض و آن حادثه‌را بغایت عظیم وا مینمودند و خان مذکور کار بغدادرا نزدیك بانجام رسانیده ۳و هراس بیقیاس بر احمد پادشاه و محصوران مستولي شده اصلاً حالت صبر و سامان قلعه‌داري نداشتند و در همان اوان قلعه کشاده مي شد لیکن سوانح فارس و عراق خان معظم‌را بیقرار ساخته زیاده صلاح در اقامت آن حدود ندید و با احمد پاشا سخن مواسا در میان آورده قول و قرار چند واقع شد او خود این معني‌را هرکز امید نداشت از نعمتهاي عظمي شمرد

---

۱ Omitted in Sir W. O.'s. ۲ Two words not in Keene's.

۳ Omitted in Keene's.

CHAP. XL.

حرکت راقم از کرمان به بندر عبّاسي ترك محاصرهٔ بغداد و توجه بدفع محمد خان قتل [1]شوشتر و خرابي آن جنك محمد خان هزيمت محمد خان بصوب خطهٔ لار

مجملاً در کرمان بودم که شکست لشکر قزلباش و معاودت خان معظم از بغداد اتفاق افتاد بخاطر رسيد که در اين وقت از بنادر فارس شايد ببصرهٔ و نجف اشرف رسيدن ميسر تواند شد باين عزم روانه بندر عباسي شدم و در آن راه از ناتواني و شدت تب ربع که مدت شانزدهٔ ماهٔ بود عارض شدهٔ مشقتي سخت کشيدم تا آنکه ببندر مذکور رسيدهٔ هنوز راهٔ دريا ببصرهٔ [2]مسلوك نشدهٔ بود در آن بندر اقامت کردم پس از چندي خبر وصول خان معظم ببغداد

---

[1] Keene ششتر [2] Sir W. O. سلوك

افتاده ۱سردار آن با جمعي مقتول و برخي توپخانه
و سامان بر جاي نهاده راه فرار کرفتند خان معظم
بصوب کرکوبه راند توپال پاشاي سردار نیز از آن
شهر بر آمده با لشکر بیشمار صف آرا شد و پس از
کوشش بشیار خان معظم بفتح و ظفر اختصاص یافته
خلقي انبوه از لشکر روم بخاك هلاك افتادند و سر
توپال پاشارا یکي از قورچیان قزلباش بریده نزد خان
آورد و تن اورا نیز بموجب فرمان پیدا نموده آن
سر و تن‌را بهم دوخته ۱یکي از افندیان اسیر بحکم
خان معظم ببغداد برده در مقبره ابو حنیفه دفن
۲کردند و بقیة السّیف رومیان بحال تباه راه فرار
کرفتند خان معظم آن حدودرا لکد کوب حوادث نموده
ببغداد رفت و بار دیکر آن شهررا در میان کرفت

۱ These four words are wanting in Sir W. O.'s. ۲ Keene کرد

اجناس بقلعه و تدارك ذخيره شد و سردار بحوالي قلعه بغداد آمده چون در آن حدود آذوقه كه وفا بعلوفه آن لشكر بيكران كند يافت نميشد بصوب كركويه عطف عنان نموده آنجا مقام كرفت و فوجي از عساكر خودرا با چند كس پاشايان معتبر از راه حدود كردستان بعراق عجم روانه نمود كه استعلام احوال كرده در آنچه صلاح وقت باشد كوشند

و خان معظم آن لشكر منهزم شده‌را از پراكندكي مانع آمده بهمدان آمد و اين در اواسط سال ستّ و اربعين و ماية بعد الالف بود در آن شهر خزانه از سابق داشت بانعام و احسان و تدارك احوال ايشان پرداخته و جمعي از سپاه كه در اطراف داشت طلبيده در مدّت يكماه باز لشكري بسامان بياراست و از حال آن فوج روميه آكاه شده بعزم رزم ايشان از همدان ايلغار كرد و چون بلاي [1]ناكهاني بر سر آن قوم رسيده معركه كارزار كرم ساخت و از [2]حملات لشكر قزلباش شكست در روميه

---

[1] Sir W. O. ناكهان

[2] Sir W. O. مهلات

صفوف آراسته و توپخانه بر کرد لشکر بهم پیوسته در رسیده هنکامه کارزار سختي کرفت و در آن بیابان سواي آبي که رومیان آنرا فرو کرفته بودند آب نزدیك نبود بالجمله تا هنکام زوال آتش قتال افروخته و معرکه کارزار کرم بود آخر از حرارت آفتاب و غلبه تشنکي پیادکان و تفنکچیان لشکر قزلباش از حرکت باز ماندند خان معظم بحفر چاه‌ها امر کرد و در آن زمین عمق عظیمي بایست تا آب پدید آید حال سپاه زبوني کرفت و رومیان زور آورده ۱بسي از سواران و اسپان قزلباش بزخم تفنك در غلطید و از آن جمله اسپ خان معظم بود القصه آن سپاهرا قوت مقاومت نمانده منهزم شدند و راه عراق عجم پیش کرفته کس ببغداد فرستاده جمعي را که بمحاصره آن قلعه مانده بودند طلبیدند ایشان نیز شب ۲هنکامه کوچیده روانه عراق عجم شدند

و احمد ۳پاشا از محاصره بر آمده مشغول کشیدن

---

۱ Sir W. O. بسیاري ۲ Keene هنکام

۳ Sir W. O. پادشاه

صورت نبست اولياي دولت عثمانيه چاره جو [1] شده
در فكر تدارك آن حادثه بودند از اعاظم امراي
خود توپال پاشا نامي را كه سالها در حدود فرنك
سردار [2] و با آن جماعت كارزار نموده بشجاعت و راي
بلند آوازه بود سردار عراق عرب نموده با لشكري
كران بجنك خان معظم روانه نمودند چون خبر قرب
وصول او ببغداد رسيد خان معظم جمعي را بحراست
اطراف قلعه بغداد كذاشته خود با [3] لشكري از قزلباش
روي باو آورد و در استقبال آن لشكر شتاب و
ايلغار نموده [4] تا قرب سي فرسنك راه عنان باز نكشيد
سردار روم لشكر خودرا دو قسمت نموده خود در
دنبال بود و مقدمه آن لشكر بر سر آبي فرود آمده
توپخانه خودرا باسلوب استوار و از قرب وصول
قزلباش آكاه و مستعد كارزار بودند اوّل صباح خان
معظم بايشان رسيده [5] جنك در پيوست و پس از
ساعتي سردار روم و بقية لشكر و حشر بآئين تمام

[1] Sir W. O. شد with و before اولياي [2] Omitted in Sir W. O.'s.
[3] Sir W. O. لشكر قزلباش [4] Omitted in Keene's. [5] Keene بجنك

CHAP. XXXIX.

سرداري توپال پاشا و آمدن ۱عساکر روم بعراق عرب
جنك خان معظم با توپال پاشا سردار روم فتح
توپال پاشا و اقامت وي در كركوية آمدن
لشكر روميان بحدود كردستان محاربة خان معظم
با لشكر روم و ظفر يافتن جنك توپال پاشا و
قتل وي فرستادن جسد توپال پاشا ببقعة
ابي حنيفة محاصرة بغداد نوبت ۲دويم

مجملاً در كرمان بودم كه خبر شكست يافتن خان معظّم از سپاه روم شهرت ۳يافته و خلاصهٔ آن اينكه

چون محاصرة بغداد بيك سال ۴كشيد و احمد پاشا چندانكه خواست خان معظمرا بمصالحه راغب سازد

---

۱ Keene عسكر
۲ Sir W. O. دوم
۳ Sir W. O. يافت
۴ Sir W. O. كشيدة

جماعت [1] بلوچ و حوادث دیگر اختلال تمام داشت از آن جا عازم حرکت بصوب مشهد مقدّس شدم چون زمستان رسیده بود و راه خراسان سردسیر سخت است و مرا شدت تب ربع بغایت ناتوان و عاجز داشت مردم مانع آمدند

و در آن اوان محمد خان بلوچ سردار فارس با خان معظم طهماسب قلی خان دل [2] دگر گون کرده از خوف جان سر از اطاعت وي بپیچیده بود و رقم اختصاص بر مملکت فارس کشیده گماشتگان خان معظم را محبوس داشت و دعوي بندگي و اخلاص بشاه طهماسب مي نمود وي اگرچه خالي از دلیري نبود امّا بغایت سبکسر بود و تمکین ریاست نداشت مردم چون ستم رسیده و بالطبع هوا خواه خاندان علیه صفویه و او لاف ولاي ایشان میزد بجانب وي رغبت نموده لشکري انبوه داشت

---

[1] Sir W. O. بلّوچ
[2] Sir W. O. در دگر گونه
[3] Sir W. O. خان

قراي آنجا بسر برده امراض شدّت داشت و از مكاره بيشمار و ملاحظه احوال بيچاركان و توقعات ايشان بر غيرت و همّت من كار دشوار شد مجال صبر و اقامت نماند و راه بيرون شدن از آن مملكت نداشتم بخاطر رسيد كه از مملكت ايران جائيرا كه نديده ام ولايت كرمان است و از اهالي آن ولايت كه آشنايان من بودند الحال چنان كسي باقي نمانده اكر تغير وضع خود داده بآن شهر يا قراي نواحي آن روم و در كوشه انزوا كزينم شايد چند روزي بسر توانم برد باين خيال تغير اوضاع خويش نموده خود با يك دو كس از خدمتكاران روانه كرمان شدم و در آن وقت مرا بسبب استيلاي اسقام و ناتواني طاقت اعتزال در غير معموره نمانده بود بالجمله چندي در قريه بسر برده آخر بشهر كرمان در آمدم و در كوشه نشسته با كسي معاشرت نداشتم اندك اندك چند كس آشنا شدند و جمعي كه معرفتي داشتند مرا ديده شناختند و بودن من در آن شهر نيز نهان نماند القصه چند ماه اقامت نموده اوضاع آن ولايت خراب نيز بسبب شورش

ماه تقریباً اقامت شد و از شدّت مکاره و صعوبات دلتنك شده [۱]مجال قرار نماند از قبیله رغاب اعراب سکنه آن حدود کشتي کرفته سوار شدم و بشهر مسقط از آن بلاد رفتم و از دو ماه افزون اقامت کردم وضع [۲]کسیف آن دیار و شدّت کرما و ناخوشي آب و هوا مرا رنجور و عاجز ساخت

چه شد یا ربّ که یکدم درد من تسکین نمي یابد
ز بیتابي سرم میکردد و بالین نمي یابد

مجملاً چنان رنجور و ناتوان بکشتي نشسته به بندر عبّاسي مراجعت کردم چون شدّت تابستان و هواي آن بندر نیز بغایت ناموافق بود عارضه تپ ربع نیز بشدت تمام علاوه شده امراض دیکر هم بر مزاج استیلا یافت و بنا بر جهات طاقت توقف نبود ناچار بمحفّه نشسته بمحال جرون که از لواحق آن بندر است و آبهاي جاري دارد رفتم و چندي در

۱ Omitted in Sir W. O.'s.   ۲ Keene کثیف

و مرا همّت بدان مصروف شد که ترک ولایت
ایران کفته از آن سواحل ببصره رفته بهر نوع خودرا
بنجف اشرف رسانم امّا چون خان معظم بغدادرا
محصور داشت و ۱تمامي عراق عرب از صدمات
لشکر قزلباش بهم بر آمده لکد کوب حادثات شده
بود مردم بصره نیز از دهشت پریشان حال و اکثر
بدریا کریزان بودند و در آن شهر فزع قیامت
۲افتاده هیچکونه استقامت نبود چندانکه کوشیدم که از
مردم آن سواحل کشتي بدست آورده روانه بصره
شوم مقدور نکشت عذر آورده مي کفتند که مردم
بصره کشتي مارا براي فرار خویش خواهند کرفت
و ۳مرا زیاده بر آن طاقت ۴اقامت نمانده بود ناچار
بکشتي جماعت ولندیسیه فرنك نشسته روانه سواحل
عمّان شدم و در بلده از آن دیار که ۵بر سواحل
بحر و موسوم ۶بصجار است نزول نموده مدّت دو

---

۱ Keene تمام　　۲ Keene افتاد

۳ Omitted in Sir W. O.'s.　　۴ Omitted in Keene's.

۵ Keene در　　۶ Keene بصحار

CHAP. XXXVIII.

ورود راقم حروف به بندر عباسي سفر دريا از بندر عباسي بسواحل عمان رفتن بمسقط مراجعت به بندر عباسي رفتن به ۱ بلدهٔ جرون رفتن راقم حروف بمملكت كرمان ۲ طغيان محمد خان

و من نيز در آن وقت با ايشان بر آمدم و آن مردم ۳ در دو قريه كه املاك و اقطاع داشتند اقامت كردند و من از ايشان جدائي گزيده پس از چندي به بندر عباسي در آمدم و چند روز اقامت نموده از مشاهدهٔ آن احوال و اوضاع بتنك آمده طاقت تحمل و شكيب نماند و هر كس را از افزوني تحميل و تعدي سركار ديوان اين مضمون ورد زبان بود

شعر عربي

يُدَاوِي بِمَاءٍ مَنْ يَغَصُّ بِلُقْمَةٍ
وَكَيْفَ أُدَاوِي إِذْ شَرِقْتُ بِمَاءٍ

---

۱ Keene ولايت ۲ Sir W. O. خروج ۳ Sir W. O. در هر

بنا بر آن شد که نایبي در قلعه لار گذاشته خود
مراجعت نماید و بعد از چند روز که مردم‌را
اطمینانی حاصل شود هر کس بخانهاي خود رفته
نایب نیز از قلعه بشهر آمده بحکومت قیام نماید و
چنان ۱کرد کلانتر محقر پیشکشي بسردار داده باز
گشت و نایب با ۲فوجي در قلعه بود و مبالغه در بر
آمدن مردم از حصار آن محلّه داشت و ویرا از
ایشان و ایشان‌را از وي اطمینان نبود آخر چنان
شد که اعیان و اکثر ۳آن خلق ترك آن شهر ۴گفته
با عیال و اطفال خود بهیات مجموعي با اسلحه و
یراق و نهایت حزم و احتیاط عازم سکناي قري و
نواحي شده بر آمدند

---

۱ Sir W. O. کرده

۲ Sir W. O. فوج

۳ Omitted in Sir W. O.'s.

۴ Keene گرفته

اطراف و اکناف شهرت یافت که اقدام ایشان بآن امر باشارت من بوده ۱و چون یك هزار کس از آن مردم سکنه قري و نواحي بودند که حاکم ایشان‌را باکراه جمع آورده بود اکثر آن جماعت سر خود کرفته بکانهاي خود رفتند

چون سردار فارس که بلدهٔ جهرم‌را محصور داشت از این حال آکاه شد حاکم شیرازرا با فوجي بمحاصره و تضیق آن بلده کذاشته خود با لشکر انبوه بسرعت تمام بقصد لار در حرکت آمد چون قریب بآن شهر رسید مردم همکي در یك محلّه مجتمع شده بفکر کار خود افتادند سردار بشهر نزول کرده بقتل و غارت آن مردم کمر بست و از هر طرف بآن محلّه هجوم آورده مردم نیز بمحافظت خود و مدافعت وي ۲مردانه کوشیدند و یك هفته جنك امتداد داشت چون تسلّط خودرا بر آن محلّه بزودي دشوار دید و مهم جهرم در میان بود ناچار بمدارا پیش آمده بعد از کفتکوي

---

۱ Omitted in Sir W. O.'s.   ۲ Omitted in Keene's.

واعیانرا سرزنش و ملامت بسیار بر اقدام آن کار در آن وقت که اصلاً ایشان‌را سامان و ۱ توانائي بانجام رسانیدن آن نبود و باعث استیصال و خرابي همکي میشد کردم لیکن امضاي تقدیر شده کار از دست رفته بود

و حاکم معزول که آشناي قدیم من بود از مصادره نجات یافته با مردم خود از آن شهر بطرفي بیرون رفت و پاسبانان قلعه لار از نفاق با مردم شهر همداستان نشده در قلعه نشستند و در ظرف چند روز طرفه فتنه و آشوبي در آن شهر بود و چند کس که با هم سابقه عداوتي داشتند نیز کشته شدند و نزدیك بآن رسیده که دست تطاول بیکدیکر افکنند بحسن تدبیر نایره آن فتنه‌را تسکین دادم و در آن حادثه مشقتي بمن رسیده که شرح نتوان کرد و چندانکه جهد مي کردم که از میان ایشان بطرفي بیرون روم سود نداشت و همکي بالتماس و ابرام ممانعت مي نمودند و از همه بهتر این که در

---

۱ Sir W. O. توائي

شده ارادهٔ کرفتن وي نمود ¹و مردم متوحش شده شب با هم ²به نشستند و بدفع حاکم کمر به بستند هنکام طلوع صبح بود که همکي باتفاق کلانتر بخانه حاکم ریخته ³صداي تفنك و غوغا بر خاست و حاکم با چند نفر غلامانش کشته ⁴شد سپاهیانش هر یك بکوشه نهان شده فوجي از ایشان بمنزل من پناه آوردند چون کار حاکم بانجام رسید کلانتر و دیکران بآن ازدحام و هجوم عام نزد من آمدند و از مردم سپاه که تعدي بسیار دیده بودند ⁵عزم انتقام داشتند من ⁶در حمایت ایشان ⁷که بآن خانه پناه آورده بودند مبالغه کردم کلانتر و عامه نیز خود جاب و رعایت آداب‌را کار فرما شده از مزاحمت ایشان در کذشتند و همان روز آن جماعت‌را عذر خواهي نموده با اسپ و اسبابي که داشتند از آن شهر سلامت روانه نمودم و کلانتر

---

¹ Omitted in Keene's. ² This and the subsequent به are omitted in Keene's. ³ Sir W. O. صداع ⁴ Sir W. O. شده

⁵ For these two words Sir W. O. has ارادهٔ کینه خواهي

⁶ Sir W. O. به ⁷ This clause is wanting in Keene's.

محبوس ساخت و چند کس از اعیان‌را که بسلام
او حاضر شده بودند تهدید عنف کرد ایشان با مردم
شهر و وابستکان کلانتر نزد من آمده بنیاد شکایت و
اضطراب کردند چندانکه ایشانرا تسلّي و دلالت
بصبر و شکیب کردم سود نداشت و از حیات
کلانتر که در خانه حاکم محبوس بود مایوس شده
بیتابي و فزع مي نمودند و من حاکم‌را ۱مکرّر باطلاق
کلانتر دلالت کردم تعلل مي نمود و اعیان شهر بارها
نزد او رفته بیکناهي و بیچارکي خود باز نمودند و
در استخلاص کلانتر کوشیدند فایده نکرد

حاکم روزي بوثاق من آمد با وي سخنان صلاح
آمیز بسیار کفتم و بسلوکي که در آن وقت شایسته
حال او بود رهنموني کرده حبس کلانترا که ۲باعث
فتنه و موجب فساد میشد باو فهمانیده وي را از
حبس رها کرد مشروط بر آنکه در آن ولایت نماند
روانه حجاز شود این معني هم قبول افتاد و کلانتر مذکور
عازم حرکت شد چون دو روز بکذشت حاکم پشیمان

---

۱ Omitted in Keene's. ۲ For these two words Sir W. O. has عبث

سپاهي که داشت بحراست آن بلده پرداخت و در میانه وحشت خاسته سردار بمحاصره و استیصال او کمر بست و چندانکه وي سرداررا بمواسا و مدارا و رفع جدال پیغام داد در نگرفت

در ین احوال لاریان که طبیعت ایشان خالي از بي پروائي و مردانكي نیست بچاره کار خود در مانده از سلوك حاکم و عملداران بتنك آمدند و از رسیدن سردار و تعدي آن لشکر نیز وحشت تمام داشتند و حاکم نیز بنابر سلوك ناکوار خویش از ایشان نا مطمین و حذرناك شده سپاه و متعلقان خودرا جمع آورده در اندرون منزل خویش جاي داده پاس حزم میداشت و از ین غافل که

شعر

أَلنَّصْرُ لَيْسَتْ بِأَجْنَادٍ مُجَنَّدَةٍ
لَكِنَّهُ بِسَعَادَاتٍ وَتَوْفِيقٍ

از قضا روزي حاکم ببهانه از کلانتر آن شهر رنجیده وي‌را بفرمان او کشیده افکندند و چوب بسیار زده

CHAP. XXXVII.

محصور شدن عبد الغني خان جهرم و محاربه نمودن
او با سردار فارس کشته شدن حاکم لار و آشوب
آن دیار آمدن محمّد خان سردار بلار و
محاربات او و مدافعه لاریان عاجز شدن
محمّد خان و باز کشتن از لار بر آمدن سکنه
لار از آن شهر

و سردار ببلدهٔ جهرم رسیده عبد الغني خان حاکم آن بلده که از نیکان و دوستان من بود و در آن مدت بحسن تدبیر و مردانکي آن بلده‌را از شر افاغنه محافظت نموده معمور داشت هر چند خواست که ایشانرا بساماني که مقدور بود خدمت نموده از آن حدود در کذراند راضي نشدند و درخواستهاي بیش از وسع نموده دست تعدي کشادند عبد الغني خان مذکور که بعدالت و رعیت پروري و مردانکي موصوف بود ناچار شده حصار شهر استوار کرد و با

پیدا کند ویرا چگونه سفر ۱میسّر بودي و کتخدایان ایشان در معرض مواخذه و تطاول بودند و با این حال مطالبه سیورسات و آذوقه موفوره براي ذخیره مي نمودند

و این سلوك مخصوص رعایاي شیعه لار بود که اطاعت داشتند و برخي از محال آن که بر مذهب شافعیّه اند و در ایّام استیلاي افاغنه نیز آسوده حال و تا آن زمان باز کشتي بحاکم ننموده در ۲مکانهاي خود متمکن و از ین تحمیلات بر کران بودند و خان معظم محمّد خان بلوچ را سرداري مملکت فارس داده ۳به تنبیه ایشان مامور نموده بود و وي باتفاق حاکم شیراز با ۴حشري انبوه روانه آن صوب شده از کثرت تعدي ۵ایشان رعایاي بیچاره میرمیدند

---

۱ Omitted in Sir W. O.'s.

۲ Sir W. O. مکانات

۳ Omitted in Keene's.

۴ Keene حشر

۵ Omitted in Sir W. O.'s.

امیر دیگر براي تعداد نخیلات آن ولایت آمده
اضعاف معمول مطالبه و در آن مبالغه تمام داشت و
بر سایر اشجار نیز خراجي که هرگز در آن ممالك
[1] رسم [2] نبوده اختراع [3] نموده وي نیز [4] سرکاري علیحده
فرو چیده بر سر مردم افتاده بود و از جمیع نواحي
که دست رس ایشان بود خراج و متوجهات سال
آینده را نیز محصلان شدید گماشته تحصیل مي نمودند
و از هر خانه رعیت یك نفر سپاهي با یراق و
سامان مي خواستند که در رکاب حاکم حاضر بوده
بي مرسوم و مدد خرجي تا باشد خدمت نماید و
مقدار یك هزار کس از آن نواحي باین [5] صنعه جمع
آورده بودند و سه هزار کس دیگر طلب مي نمودند
و یافت نمي شد اگر رعیت بیچاره بود رخت و
یراق و سامان یساق نداشت و در سر زمین خود
بایست بفلاکت و مزدوري قوتي براي خود و عیال

---

۱ Omitted in Keene's. ۲ Sir W. O. نبود

۳ Omitted in Sir W. O.'s. which has و instead. ۴ Keene سرکار

٥ Sir W. O. ضعیفه

و بهر قلعه و قريهٔ كه ميرسيدم مردم جمع آمده در ناله و زاري بودند چون در تمام آن ديار معروف شده جائي نبود كه مردمش معرفتي نداشته باشند نهاني و ¹اختفاي من مقدور نميشد تا ببلدهٔ لار در آمدم شدّت ايّام زمستان و بارش بود و بر من ضعف و ناتواني استيلا داشت و حالت سفر خاصّه بسردسير نبود چند روز توقف كردم و اوضاع آن شهر خراب نهايت ابتر بود حاكم سابق بمصادره كرفتار و حاكم جديد چهار صد كس سپاه همراه و جمعي ديكر خدمه و وابستكان داشت و از غرايب اينكه مقرّر چنان شده بود كه اخراجات يوميه خودرا روز بروز از مردم شهر بكيرند و از خارج بسبب خرابي و نا امني طرق اجناس بآن شهر نميرسيد و ²تسعيرات بالا كرفته ماكولات كمياب بود و معدودي از بيچاركان كه از آن همه حوادث باز مانده بودند بفلاكت تمام روزكاري بسر مي بردند حاكم و سپاه در اخذ ما يحتاج يوميه خود عنف و اشتلم داشتند و

---

¹ Keene اختفا without من ² Sir W. O. تغيرات

چندین ساله دشمني مثل افاغنه ظالم بد معاش بودند
اصلاً تاب و توان [1]تحمّل تعدي و ستم نبود و با لین
حال کماشتکان دیوان و عمال بر هر کس بوجوه
مختلفه اصناف تحمیل و تحصیل زر در پیش داشتند
عذر و عجز و لابه کسي مسموع نبود و هر کس بحال
خود در مانده دادرسي در میان نه الحاصل که
عجب حالتي مشاهده [2]میشد و مرا خود طبیعت
مجبولست که ابقاي بر باطل و تمکین ظالم نتوانم و
بر ادراك ملهوف و نُصرت مظلوم و حمایت ضعیف
بي اختیار و اکر عاجز آیم آرام محال و زندکاني
بر من حرامست در آن هنکامه بیچارکان ناچار بمن
استغاثه میکردند و چارهٔ ممکن نبود و آنچه بر من
کذشته عالم آلسّرایر بر آن آکاه است و در حمایت
عجزه هیشه با عملداران بسختي و درشتي و ملامت
و سر زنش مي بودم و چنان سودي نداشت چه
بنیاد کار بر آن بود و حدّ و نهایتي نداشت

از بندر عباسي حرکت کرده عزیمت اصفهان نمودم

---

[1] Keene تحمیل و　　[2] Keene شد

CHAP. XXXVI.

بقية احوال خويش حركت راقم از بندر عبّاسي
ورود ببلدهٔ لار و تعدي حاكم و عمال در آن
ديار سرداري محمد خان [1]بلوچ در ملك فارس

چون به بندر عباسي رسيدم بنابر مشقتهاي سخت
كه در سفر حجاز كشيدهٔ و قروض بسياري كه بر كردن
افتادهٔ بود طاقت حركت بجائي نداشتم مدّت دو ماهٔ
در آن بندر ماندهٔ [2]بعض [3]ديون را بهر نوع صورتي دادهٔ
بقدر مقدور باحوال پريشان خود و وابستكان پرداختم
و در آن وقت بسبب انقلاب دولت و تغير قوانين
سلطنت و تعدي و تحميلات [4]زيادهٔ بر طبقات خلايق
آن مملكت بهم بر آمدهٔ اضطراب [5]و آشوب تمام بود و
خلقي را كه اصناف حوادث و بليّات رسيدهٔ پايمال

[1] Keene بلوج [2] Omitted in Keene's. [3] Both Mss. ديوان
[4] Keene زياد [5] These two words are omitted in Keene's.

الحق نهایت مردانکي و تمکین بکار برد و راه فرار
هم نداشت و در اطاعت قزلباش مطمین نبود بهر حال
پاي بیفشرد امّا چون با سپاه موفور محصور شده
بود و مدت محاصره امتداد یافت در آن شهر انبوه
قحط افتاد و مردم اکثر حیوانات ماکول و اغیر
ماکول حتي سك و کربه را بخوردند و کار محصوران
بصعوبت تمام کشید

چون برخي از ین سوانح کذارش یافت اکنون
بذکر بقیة احوال خود میپردازد

---

۱ Sir W. O. غیره

ديكري‌را در سلك ازدواج پسر بزرك خود در آورد و آنچه در خـزانـه و ۱ كارخـانـه‌جات پادشـاهـي بود بتصرف خان معظم در آمد و بر جميع ممالك ايران حكام از خود تعين نمود و شاه عباس مذكـوررا چند كس همراه نموده بقزوين فرستاد جماعت بختياري سر از ين معامله پيچيده شورش كـردند و حاكم جديدرا بكشتند به تنبيه ايشان از اصـفـهـان نهضت كـرد و پـس از جنك و جدال متابعت كردند

خان معظم روانه بغـداد شد و در راه با لشكري از روم مصاف داده غـالـب آمـد و بـبـغـداد رانـد احمد ۲پاشاي حاكم دار السلام با لشكري انبوه از شهر بر آمده در كنار شط بغداد مصاف داد و منهزم بقلعه كريخت خان معظم با شوكت تمام بمحاصره پرداخت و بر دجله جسر مستحكم بـسـتـه هـر دو طرف شط و قلعه‌را فرو كرفته در تضيق محصوران كوشيده تـوابـع و لواحق بغداد همه بتصرف قزلباش در آمده اكثر لكد كوب حوادث شد و احمد پاشا در آن قلعه داري

۱ Sir W. O. كارخانجات ۲ Sir W. O. پادشاه

روزي مقربان ترغيب ¹رفتن پادشاه بمنزل وي كه از باغهاي پادشاهي بود كردند و پادشاه ²در خلوت سوار شده بآن باغ رفت خان مزبور پياده استقبال نموده براسم خدمت پرداخت و بساط عشرت كسترده التماس ماندن آن روز كرد چون پادشاه باستراحت مشغول شد وي چند كس از سرداران لشكر خودرا طلبيده سخن در سلطنت راند كه الحال صلاح آنست كه بسبب ضعف طالع چندي پادشاه ترك سلطنت كفته بكوشه نشيند و پسرش‌را بسلطنت بر داشته معامله روم يكسو كنيم چون اين معني ممهد بود ايشان نيز رضا داده پادشاه‌را از ين صلاح خبر دادند وي ناچار بقضا تن در داد و پسرش‌را كه كودك دو ماهه بود بباركاه پادشاهي در آورده خطبه و سكّه بنام او كرده بشاه عباس موسوم شد و شاه طهماسب‌را با ³جمعي پاسبانان روانه خراسان نموده يكي از پردكيان سلطنة‌را خود پيشتر در حباله نكاح داشت در آن وقت

---

۱ Omitted in Sir W. O.'s. ۲ Omitted in Sir W. O.'s.

۳ Sir W. O. جمع

نموده مجمل آن اینکه طهماسب قلیخان در محاصرهٔ هرات بود که پادشاه‌را جنك همدان و مصالحه با رومیه اتفاق افتاد خان معظم این قضیه‌را حمل بر نقص تدبیر نموده صلح مذکوررا انکار کرد و پس از محاصره و مجادله هشت ماهه آن شهررا مفتوح و افاغنهٔ ابدالي‌را قهر و قتل کرده بقیة السیف‌را در سلك سپاه ملازم ساخته بمشهد مقدس باز کشت و چند کس از مقربان و معتمدان پادشاه‌را طلب داشته مطمین خاطر ساخت و عزم رزم احمد ۱پاشا و تسخیر بغداد کرده کفت بخدمت پادشاه رسیده بعد از رخصت ببغداد میروم مقربان بخدمت پادشاه آمده از اظهار ارادت و اخلاصمندي او خاطر پادشاه‌را که بتفرس داعیه استقلال وي نموده اندیشه‌ناك بود مطمین ساختند ۲و خان معظم با لشکري موفور باصفهان آمده بخدمت پادشاه رفت و سخن اجازت سفر روم در میان آورده مختار شد و عازم حرکت بود

---

۱ Sir W. O. پاشاه بـه

۲ The following six words are omitted in Sir W. O.'s.

و قریب بدو ماه اقامت کرده ^۱^ از آنجا روانه مقصد گردیدم و فرنکیان در آن سفر نهایت بندکي و نیکو خدمتي مرعي داشتند تا به بندر جدّه رسیدم و ادراك این سعادت زحمتهاي بي پایان سفر دریارا فراموش ساخت پس از آنجا بادراك حج بیت الله الحرام و امناسك پرداخته بتوفیق رب العزة این آرزوي دیرین بحصول پیوست و در مکه معظمه بسبب ^۲^ اشارتي که در رویا روي داد رساله امامت‌را تحریر نمودم و اراده توقف در آن مکان مقدس بود بجهتي چند میسر نیامد و در شهر محرم خمس و اربعین و مایة بعد الالف با قافله حاج لحسا رفیق شده آن بیابان‌را در شدّت تابستان طي نموده بآن بلده آمدم و از آن حدود بکشتي نشسته بجزیره بحرین و از آنجا به بندر عباسي رسیدم

آنجا معلوم شد که اوضاع ایران باز در هم ^۳^ شده ^۴^ که سانحه تغیر پادشاه در اوایل سال مذکور روي

---

۱ Keene منا ۲ Sir W. O. اشارت

۳ Sir W. O. شد—نمود ۴ Sir W. O. و

بزرك در پیوست و رومیان بحصار خرابي كه متصل
بصفوف قزلباش بود در آمده استوار شدند و بنیاد
تفنك انداختن كردند صفوف قزلباش متلاشي و بعد
از ساعتي پراكنده [1]شده راه فرار [2]كشاد یافت پادشاه
هر چند كوشید سود نكرد و چند كس از امرا
بعنانش آویخته اورا از معركه بر آوردند و رومیه
نیز قدم فراتر نكذاشته ببغداد باز كشتند و این قدر
غلبه را غنیمت شمرده كسان زبان دان بالتماس صلح
و تمهید مصادقت نزد پادشاه فرستادند و معذرتها
كذارش كردند پادشاه نیز رضا داده در میانه مصالحه
واقع شد و پادشاه باصفهان باز كشت و همان روز كه
من از بندر عباسي اراده سواري بجهاز و روانه شدن
بعزم حجاز داشتم مراسله [3]پادشاهي و جمعي از آشنایان
اردو رسیده این حقایق معلوم كردید

[4]و من بكشتي در آمده به بندر صورت [5]در آمدم

---

۱ Sir W. O. شد—یافته ۲ Both Mss. كشاده

۳ Sir W. O. پادشاه ۴ For these two words Sir W. O. has دمي

۵ Omitted in Keene's.

[1]لشكر قزلباش ترك محاصرة ايروان كيرند و چنانچه شد
چون خبر وصول لشكر روم بعراق كه در آن وقت از
حاكم صاحب [1]شوكت خالي بود بپادشاه رسيد دست
از محاصرة ايروان كوتاه نموده دفع آن لشكررا اهم
دانستند و روي بعراق آورده در نواحي همدان
تلاقي فريقين روي [2]داده قريب بهم فرود آمدند
و احمد [3]پاشاي مذكور بحيله سازي مكرر [4]پيغام صلح و
التماس ترك جدال و خصومت در ميان آورد تا في
الجمله لشكر قزلباش از استعداد محاربه در آن زودي
غافل شدند

و چنان سخنان مصالحه در ميان بود امّا چون آن
دو لشكر كينه جو بغايت نزديك و [5]دست بكريبان
فرود آمده [6]بودند از هر دو جانب هنكامه طلبان
معدودي بميدان در آمده با هم [7]آغاز كارزار كردند
و ممانعت از هر دو سو دشوار كشته ناكهان جنك

---

۱ Sir W. O. شوكتي ۲ Sir W. O. داد ۳ Sir W. O. پادشاي
۴ Sir W. O. پيام ۵ Keene دست و كريبان
۶ Omitted in Sir W. O.'s. ۷ Omitted in Keene's.

و شکـسـت یـافـتـن احمد ۱پاشا و محصور شـدن بـغـداد

پادشاه از اصفهان حرکت کرده با جماعت طاغیه ۲درکزین محاربات کرده قلعه ایشان‌را منهدم و بقیة السیف‌را منـقـاد ساخـتـه روي بآذربایجان نهاد و از آب ارس کذشته جماعـت رومیه نـیـز مستعد کارزار شدند و در نواحي بلده ایروان تلاقي فریقین رویداده پـادشـاه بظفر اخـتـصـاص یـافـت و از حاضران معرکه شنیدم که نه هزار کس از رومیه در آن معرکه بقتل رسید و غنیمت فراوان بدست قزلباش افتاد و الحق فـتـح ۳یاني بـود و رومیان که در قلعه ایروان بودند متحصن شده پادشاه بمحاصره پرداخت

و اضطراب در ممالك روم افتاد و اولیاي دولت عثمانیه تدبیري اندیشیده احمد پاشاي بغداد‌را با لشکر موفور بصوب عراق فرستادند تـا باین وسیله پادشاه و

---

۱ Sir W. O. بادشاه ۲ Sir W. O. دژکزین

۳ Keene نمایاني

CHAP. XXXV.

محاربات پادشاه با جماعت درکزین و ۱با عساکر روم
در آذربایجان و ظفر یافتن بر ایشان محصور
ساختن قلعه ایروان ۲محاربه پادشاه با احمد پاشاه
و شکست قزلباش مصالحه پادشاه با رومیان سفر
دریا نمودن از بندر عباسي به بندر صورت و از
آنجا بمکه معظمه تشرف بطواف و مناسك حجة
الاسلام مراجعت از سفر ۳حجاز به بندر عباسي
۴فتح دار السلطنت هراه و قتل ابدالي ورود
خان باصفهان مخلوع شدن شاه طهماسب از
سلطنت و پادشاهي پسرش عباس میرزا مخالفت
و محاربات ۵الوس بختیاري با خان معظم و
اطاعت ایشان نهضت خان معظم ببغداد

---

۱ Omitted in Keene's. ۲ This head is omitted in Keene's.

۳ Keene حاج ۴ This head is omitted in Keene's.

۵ Keene الوني Sir W. O. الوش or انوش

ضبط اوضاع خویش استوارند و از آن ۱بسبب مباینت تامّه بحال خلق سایر اقالیم و اصقاع فایدهٔ چنان نیست .

بالجمله از لار عنان عزیمت بصوب بندر عباسي معطوف داشته بآن بلده رسیدم و مدتي بیاري صعب عارض بود چون تخفیفي حاصل شد باز ۲حزم سفر حجاز کردم و جماعت ۳فرنك را که در آن بندر مي باشند با من اخلاصي تمام بود چون سفاین و جهازات ایشان بغایت وسیع و مکانهاي شایسته دارد و در دریا ۴نیز بلدتر و از هر قوم ماهرتراند جهاز ایشان اختیار کردم

اکنون خامهٔ سخن طراز بقیهٔ احوال پادشاه را بتقریب ارتباط کلام مي نکارد

---

۱ Sir W. O. سبب ـــ نامه ۲ Sir W. O. عزم
۳ Sir W. O. فـرنـکـیـه ۴ Sir W. O. هم نیز

نبود از آنجا بصوب كرم [1]سيرات فارس روان شدم و
ببلدهٔ لار در آمدم و زمستان اقامت [2]نبوده در آن
حدود هم استقامتي نبود مملكت خراب و ضوابط و
قوانين ملكي در آن چند ساله ايام فترت [3]همه از هم
ريخته و پادشاه صاحب اقتدار [4]و با [5]تدبيري و رائي
بايست كه تا مدتي باحوال هر قصبه و قريه [6]محال
پردازد و بصعوبت تمام ملكرا باصلاح آورد اين خود
در آن مدت قليله نشده بود و از مقتضيات فلكيه
در ين ازمنه [7]رئيسي كه صلاحيت رياست داشته باشد
در همه روي زمين در ميان نيست و در حال هر يك
از سلاطين و [8]روسا و فرمان دهان آفاق چندانكه انديشه
رفت ايشانرا از همه رعيت يا از اكثر ايشان فرومايه
تر و نا هنجارتر يافتم مگر بعض فرمان دهان
ممالك فرنك كه ايشان در قوانين و طرق معاش و

---

۱ Sir W. O. سيراب

۲ Sir W. O. نبودم

۳ Omitted in Keene's.

۴ Omitted in Keene's.

۵ Keene تدبير—راي

۶ Omitted in Keene's.

۷ Keene رئيس

۸ Omitted in Sir W. O.'s.

باسم ترسا

اشك در دیدهٔ سودا زده کي جا دارد
تا که رو جانب خار و خس صحرا دارد

باسم امان

پیراهن آئینه بیتاب قبا شد
بر سینهٔ من تیر تو تا عکس نما شد

باسم قبا

[۱]مُهر بر لب چون زنم با تیرة روزي در جهان
بي شب وصل تو دل لایق بآه است و فغان

باسم نفي

مجاز و باطل از بس در زمانه
حقیقت کشت حق رفت از میانه

مجملاً غارت زدگان شیراز نزد من مجتمع شده شرح احوال خویش مینمودند مرا دل از [۲]جاي رفت و [۳]بآن حال در میان ایشان ماندن دشوار

---

۱ Sir W. O. مهرة ۲ Sir W. O. جا ۳ Keene با آن

باسم مالك

اي زاهد خشك بخت بر ۱گردیده
دم سردي تو بساط ۲ما برچیده
شد فصل خزان چو آمدي سوي چمن
۳گل گشت شکسته برگ و سرما دیده

باسم نصیر

از بسکه بجان از غم زهگیر تو آمد
پیکان تو بیخود بسر تیر تو آمد

باسم خاندان

خواب راحت ۴گو نه بیند دیدهٔ صاحبدلان
بخت بیداري با مي ماند آخر از جهان

باسم جمال

پارینه رهٔ جور بر آمال گشادي
بیموجب و بیحد شده ۵امسال گشادي

---

۱ Sir W. O. گردیدهٔ—برچیدهٔ ۲ Sir W. O. وي

۳ Sir W. O. گلگشت with izafat. ۴ Sir W. O. گر

۵ Sir W. O. امثال

در تکایا و مزارات آن شهر بسر مي برد و بغایت
از عالم کذشته و شوریده حال بود چون سابقه مودتي
داشت نزد من آمد و از عزایب اینکه اورا [1] با آن
حالت که داشت ذوقي عجب بمعّا بود اکرچه خود
نمیکفت امّا [2] بصحبت آن بغایت [3] شایق و در حل آن
ماهر و چنان سریع الانتقال بود که هیچیك از مهرهٔ
آن فن را مثل وي ندیده ام و مرا هرکز بمعما
رغبت نبوده آنرا بیحاصل و صرف فکر در آن
افسوس مي آمد اما چون سلیقه بهر چیز مساعد و
طبع بهرچه پردازد آنرا ملکه مي سازد این شیوه را
نیز طبیعت چنانکه باید مالك [4] است و در معاشرت
استادان این فن معمّیات لطیفه بسیار کفته ام یکدو
روز در [5] صحبت میرزا هادي مذکور نیز بدیهه معماي
بسیاري [6] انشا شد و چندیکه حالت تحریر بقلم [7] آمده
ثبت افتاد

---

۱ Sir W. O. بآن ۲ Sir W. O. صحبت و

۳ Keene سابق Sir W. O. شابق ۴ Omitted in Keene's.

۵ Sir W. O. خدمت ۶ Keene انشاد ۷ Keene آمد

داده بر سر قلعه هرات رفته افاغنه‌را محصور ساخت

و چون در قصبه درگزین از توابع همدان جمعي که در روزگار افاغنه با ایشان یار شده فتنه‌ها کرده بودند فراهم آمده هنوز داعیه خود سري ا داشته قلعه استوار نموده بودند پادشاه بعزم دفع فتنه ایشان و استخلاص بقیهٔ آذربایجان از اصفهان در حرکت آمد و مبالغه در همراه بودن من داشت و در آنوقت مرا حالت و سامان آن سفر نمانده بود پهلو تهي نموده از اصفهان بصوب شیراز روانه شدم که چندي در آن شهر بسر برم تا چه پیش آید

چون بشیراز رسیدم آنشهررا بغایت خراب و آشفته دیدم و از آنهمه اعاظم دوستان من کسي بر جا نبود جماعتي از اولاد و منسوبان آنهارا پریشان حال و بي سر انجام یافتم و از ایشان بود میرزا هادي خلف مرحوم مولانا شاه محمد شیرازي که خالي از جذبه نبود ترک معاشرت با خلق نموده

---

۱ Sir W. O. داشت

الفت ديرين داشت در آن وقت يکنوبت شبي بمنزل من آمد و از صحبتش ۱بهره ور كرديدم بالجمله ششاه در اصفهان اقامت نموده پادشاهرا سخنان سودمند كفتم و بچيزي چند كه در ظاهر باعث بقاي ملك و دولت بود بارها دلالت كردم اما ۲بتقدير موافق نيفتاد

طهماسب قليخان بآذربايجان رفت و دار السّلطنة تبريزرا مستخلص كرده با روميه ۳مصافهاي سخت ۴داده ايشانرا در هم شكست و از مملكت آذربايجان آنچه اين طرف آب ارس بود بتصرف در آورده بهر جا حكام كماشت و آنطرف شط مذكوررا مزاحم نشده بامراي روم كه در آن سرحد بودند سخن مصالحه در ميان ۵آورد و چون در آن اوقات در خراسان بسبب شورش جماعت تركمان و افاغنه ابدالي هرات كه عرصه خالي يافته بودند آشوب بود عنان توجه بصوب خراسان معطوف داشت و تركمانانرا كوشمال بليغ

---

۱ Keene بهرور ۲ Sir W. O. با تقدير ۳ Keene مصاف

۴ Sir W. O. داد و ۵ Sir W. O. آدرده for آورد و

کشته حدود عراق را مسخر و مصفا [1] ساخت و بقیة السیف رومیان ببغداد کریختند و در آن وقت بر امور کلّي و جزوي تمام [2] ممالك محروسه مسلّط شده پادشاه اورا جیقه و مهر خود داده بود و از زیاده روي و استیلاي [3] او ملالت و افسردکي داشت

مجملاً من از طهران باصفهان آمدم و آنشهر معظم را با وجود بودن پادشاه بغایت خراب دیدم و از آنهمه مردم و دوستان کمتر کسي باقي مانده بود و در آنوقت مولاناي فاضل ملا محمد شفیع کیلاني که پیش مذکور شد باصفهان آمده شیخ الاسلام بود و هم آنجا رحلت کرد و در آن شهر بود فاضل نحریر شیخ عبد الله کیلاني که بغایت ستوده خصال و از دوستان من بود و چندي قبل از ین در کذشت و در آن شهر انزوا داشت مولاناي فاضل [4] مولا محمد جعفر سبزواري که از اتقیاي معارف و [5] مرتاضان بود با من

---

۱ Sir W. O. یافت

۲ Sir W. O. مملکت

۳ Sir W. O. وي

۴ Sir W. O. مولانا

۵ Keene مرناضان Sir W. O. مرتاخیان

CHAP. XXXIV.

توجه خان معظم بهدان و محاربات با روميان و ظفر يافتن بر ايشان نهضت راقم از طهران باصفهان لشكر كشيدن خان بآذربايجان و فتح دار السلطنت تبريز و انهزام روميان [1]روانه شدن خان معظم از آذربايجان بخراسان محاصره دار السّلطنة هرات حركت نمودن راقم حروف از دار السّلطنة اصفهان بشيراز ورود [2]بخطه لار رسيدن به بندر عباسي و آهنك سفر حجاز

پس از سنوح اين حالات طهماسب قليخان از فارس حركت نموده از راه عربستان و لرستان بقلمرو علي شكر در آمده با پاشاي همدان و لشكريان روم مصاف داده ظفر يافت و خلقي انبوه از ايشان

---

[1] The three following heads are omitted in Sir W. O.'s.

[2] Sir W. O. ببلده

ویرا در آن حدود با دو سه کس یافته بقتلش مبادرت نمود و سرش را با قطعهٔ الماس کرانبها که بر بازوي او یافته بود نزد شاه طهماسب فرستاد پادشاه عالیجاه آن الماس را بفرستادهٔ او باز اداد ند و ۱خلعت براي او عطا شد

---

1 Sir W. O.'s before this word has پس and omits the clause following it.

كذشته لباس و يراقشان بستد و عريان به بيابان سر داد

و پس از چنديكه من بسواحل عمان رسيدم پسر ۱يك برادر اشرف را كه قريب بيست سال عمر داشت و خداداد خان حاكم لاررا كه از امراي بزرك ايشان بود در شهر مسقط بديدم هر دو مشكي بر دوش كرفته آب بخانها مي بردند ايشانرا طلبيده سخنان پرسيدم و سرور خان نامي نيز از امراي ايشان در آنجا بود كفتند بمزدوري كار كل ميكنند اورا هم نزد من آوردند و ۲احوال پرسيدم

القصه چون اشرف از لار بسمت حدود ۳بلوچستان راه قندهار پيش كرفت در هر كريوه رعايا و مردم اطراف خودرا بر او زده و جمعي مقتول نموده ۴اموال مي بردند تا آنكه مال و سپاه او بانجام رسيد و خود چنان بسرعت ميراند پسر عبد الله بروهي ۵بلوچ

---

۱ Keene يك و ۲ Sir W. O. احوالات
۳ Sir W. O. بلوچان ۴ Wanting in Keene's. ۵ Keene بلوچ

نوید خواست که ایشانرا رام سازد در نکرفت و نه روز در لار اقامت نموده هر شب فوجي از لشکریانش سر خود کرفته بامید رسیدن بامني بیرون میرفتند و رعایاي اطراف بر ایشان سر راه کرفته خودرا از قتل و اخذ اموال معاف نمیداشتند

اشرف چون پراکندکي خود بدید و هراس بیقیاس بر وي استیلا یافته بود راه فرار بقندهار [۱] پیش کرفت و در آن کرمسیر هر روز فوج فوج از لشکر او جدا شده راه سواحل دریا میکرفتند و رعایارا با ایشان همان معامله بود و جمعي که بدریا و کشتي رسیدند [۲] بسیاري از سفاین بتقدیر ایزدي غرق شده خلقي انبوه بدریا فرو رفتند و معدودي از ایشان بسواحل [۳] لحسا و عمان و نواحي سند افتادند شیخ بني [۴] خالد که صاحب لحسا است ایشانرا کرفته امر بقتل نمود و پس از عجز و لابه از خونشان در

---

۱ Omitted in Keene's. ۲ These two words are wanting in Sir W. O.'s.

۳ Keene لخسا ۴ Sir W. O. فالد

اشرف مذکوررا بخاطر رسید که آنجا خود داري نماید
و از رومیه معاونت ۱ طلبد برادر خودرا با فوجي و
نفایس بسیار روانه ساخت که از راه دریا ببصره
رفته از رومیان در خواست امداد کند چون روانه
شد رعایاي نواحي بر سر او ریخته بکشتند و اموال
ببردند

افغاني که کوتوال ۲بلده لار بود روزي از قلعه بسلام
اشرف بزیر آمد و بیست و ۳پنج کس از اعیان لاررا
در قلعه محبوس داشت محبوسان از رفتن او آگاه
شده از مکان خود بر آمدند و چهل کس افاغنه را
که در قلعه مانده بودند بشمشیر ایشان کشته قلعه را
در ۴به بستند و چند قبضه تفنگ در منزل کوتوال
و افاغنه یافته بحراست چنان قلعه پرداخته از بروج
آن فریاد دعاي دولت شاهي بر کشیدند و چون
تسخیر آن قلعه هر چند حارسانش بیست و پنج تن
باشند ۵بزودي میسر نیست اشرف چندانکه بتهدید و

---

۱ Keene طلبید ۲ Omitted in Keene's. ۳ Sir W. O. پنجهزار

۴ Omitted in Sir W. O.'s. ۵ Omitted in Keene's.

کس افزون بودند هراسان بحال تباه راه خطه لار پیش کرفتند و از بیم تعاقب لشکر قزلباش لحظه از ایوار و شبکیر نمي آسودند اکثر ۱اسپان ایشان در راه مانده تلف ۲شد و در هر مرحله جماعتي از پیران و اطفال و بیماران خودرا که از رفتن عاجز مي شدند خود کشته مي انداختند چنانکه از شیراز تا بلدهٔ لار که پانزده روزه راه است کشتکان ایشان ریخته بود چون آوازهٔ فرار ایشان منتشر شده بود ۳رعایاي جمیع دهات و نواحي اکر همه ده خانه بود دست بتفنك و تیر برده بر روي لشکري بآن عظمت ایستاده ۴ایشان میراندند و از بیم مجال آن نداشتند که درنك نموده با کسي در آویزند و در آن راه قرصي نان بدست ایشان نیفتاد و بکوشت اسپان و الاغان خود معاش میکردند و خلقي با وجود زر و جواهر بکرسنکي بمردند

القصه بلار رسیده چون قلعه آن شهرهٔ جهانست

---

۱ Omitted in Keene's. ۲ Sir W. O. شده

۳ Sir W. O. رعاي حمع ۴ Omitted in Keene's.

اجامرة الوسات آن حدودرا صلاي زر و انعام در دادة
جماعتي باكراة و طمع مال با ايشان پيوستة مستعد
۱مجال بودند چون لشکر قزلباش به پنج فرسنکي شيراز
رسيد افاغنه باز ۲بازدحامي تمام روي بايشان
آوردند و کوششهاي سخت کردة تا چهار روز هنکامه
کارزار بود الحق سپاة قزلباش در آنمصاف ۳نيز داد
مردي و دلاوري دادة جمعي کثير از افاغنه مقتول
و بقية السيف بهزيمت رفتند و ۴در آنواقعه خانهاي
شيرازرا افاغنه سوخته و اموال مردمرا بغارت بردة
بودند و جماعتي از روساي افاغنه زندة دستکير شدة
بسياست رسيدند و از آنجمله بود ٥ميانجي پير و مرشد
محمود و ملا زعفران و امثال ذلك از آن جانوران
بالجمله بعد از فتح و ظفر خان معظم بشيراز در
آمدة بتسکين مردم و تنسيق آن ملك پرداخت

اشرف و بقية السيف كه هنوز بيست و دو هزار

---

۱ Sir W. O. محاربة ۲ Sir W. O. بازدهامي

۳ Wanting in Sir W. O.'s. ۴ Sir W. O. از

٥ Keene مياجي

در هم شکستند و هر کرا در شهر ۱و خارج شهر خزیده یافتند بقتل آوردند و از مقتولین بود مولانای ۲فاضل عارف آقا مهدي خلف مجتهد مبرور آقا هادي مازندراني علیه الرحمة که از نیکان و اصدقاي من بود

بالجمله بعد از چند روز پادشاه و لشکر قزلباش بشهر در آمدند و مردم شهر از نواحي بشهر آمده هر کس بتعمیر حال خود پرداخت و پادشاه بمنازل عالیه خود قرار گرفت طهماسب قلیخان اراده معاودت بخراسان کرد و بعد از ابرام و انجاح ۳مطالبي که داشت بتعاقب افاغنه مامور شد و در آن وقت راه شیراز که سردسیر سخت است پر برف و عبور دشوار بود خان معظم که در لشکر کشي و ۴سپهبدي یگانه روزگار است لشکر بشیراز ۵کشیده اشرف و افاغنه که بشیراز در آمده بودند باز لشکرها فراهم آورده

---

۱ These three words are omitted in Keene's. ۲ Omitted in Keene's.

۳ Sir W. O. مطالب ۴ Keene سپهه بدي

۵ Sir W. O. کشید

و هراس مردم اصفهان‌را از شهر اخراج نموده بدهات متفرق ساخت و از اطراف سپاه خودرا جمع نموده بتدارک توپخانه پرداخت و چون با رومیان صلح نموده بود از ایشان جمعي توپچیان ماهر طلبید احمد پاشاي رومي فوجي توپچیان بمعاونت او فرستاد چون پادشاه بنواحي اصفهان رسید افاغنه با ۱لشکر آراسته و توپخانه عظیم استقبال نموده صف قتال آراستند لشکر قزلباش و تفنکچیان رکاب شاهي اوّل بر سر توپخانه ایشان هجوم آورده رومیان‌را بکشتند و توپخانه بکرفتند پس از کوشش و کشش بسیار باز شکست در افاغنه افتاد و مقدار چهار هزار سر از ایشان کرفته از آن سرها مناره عالي بر ۲افراشتند

و اشرف و افاغنه شکسته و بد حال باصفهان در آمده آنچه داشتند و توانستند از خزاین و اموال بر بسته همکي بمملکت فارس که در تصرف ایشان بود باضطراب روانه شدند اجامرهٔ ایشان که فرصتي داشتند دست بغارت بازارها که خالي بود انداخته

---

۱ Sir W. O. لشکري ۲ Sir W. O. افراختند

CHAP. XXXIII.

رسیدن افاغنه باصفهان و استعداد محاربه مصاف
دادن پادشاه کرت دیکر ۱باشرف افغان در نواحي
اصفهان و انکسار ایشان فتح دار السلطنت اصفهان
و کریختن افاغنه بشیراز تعاقب لشکر قزلباش
افاغنه را ۲به سرداري طهماسب قلیخان محاربه
خان معظم با اشرف افغان و هزیمت آن طاغیان
رسیدن اشرف و بقیة السیف افاغنه ببلده لار
کشته شدن برادر اشرف بدست رعایا ۳انتزاع
لاریان قلعه معتبره لاررا از افاغنه ۴پراکندکي
لشکر افاغنه و کریختن اشرف بصوب قندهار ۵من
الغرایب بقتل رسیدن اشرف افغان

چون اشرف شکست یافته باصفهان رفت از خوف

---

۱ Keene با اشرف ۲ Keene و ۳ Keene انتظار

۴ Keene پراکنده کي ۵ This head is omitted in Sir W. O.'s.

و مرا از بلدهٔ سبزوار عارضه ۱تب سانح شده بود
در دامغـان شـدت كرفـت ده روز اقـامـت كردم
بيـمـاري زيـاده شد و زمستـان رسيـده بـود از راه
۲الكاي هزار جريب ببلده ساري مازندران رفتم و در
آن راه از شدت بيماري مشقتي صعب كشيدم و
در آن بـلـده نيـز تـا دو مـاه بر بستر افتاده اميد
حيات نبود حق تعالي شفا بخشيد و جمعي از طلبه
و مستعدان كه در آن بلده مجتمع بـودنـد خواهش
مذاكره نموده كتاب اصول كافي و من لا يحضره الفقيه
و الهيات شفا و شرح تجريد خـوانـدن كرفتند و اين
آخر مباحثات فقير بود از آن زمان ۳باز تارك شده
ام و ايام بهاررا در ۴مازندران بهشت نشان بخوشي
كذرانيده از آن ۵ديار بطهران آمدم و در آن ظرف
مدت اصفهان مفتوح و افاغنه مستاصل شده بودند و
مجمل آن قصه اينكه

---

۱ Sir W. O تـب
۲ Sir W. O. الكاري
۳ Omitted in Sir W. O.'s.
۴ Sir W. O. مازندران
۵ Sir W. O. بـلـده

اصفهان پيش كرفتند و پادشاه بدامغان نزول نموده من بباغي كه متصل بآن ميدان بود اندك آرام كرفتم چون تمام سپاه قزلباش بكذشت سوار شده بر جوانب آن معركه بر آمدم و نظاره مقتولان بديدهٔ عبرت كردم چه تا آن روز افاغنه جنك قزلباش و دست و بازوي مردان كار نديده بودند در آن معركه از قزلباش زياده بر دو كس كه اندك زخمي داشتند كسي ضايع نشد

بعد از فتح و ظفر طهماسب قليخان صلاح در معاودت بمشهد مقدس ديد كه تدارك شايسته ۱نموده سال ديكر بدفع افاغنه پردازند پادشاه راضي نشده عازم اصفهان كشتند و در هر شهر هر كس از لشكر و حكام افاغنه بود راه فرار باصفهان پيش كرفته اهالي آن ۲شهرها بهزاران نياز استقبال موكب شاهي كرده غلغلهٔ نشاط و شكر كذاري بكيوان رسانيدند و از ۳هر طرف فوجي بلشكر ظفر اثر مي پيوست

---

۱ Sir W. O. ديده ۲ Sir W. O. شهرهارا

۳ Wanting in Keene's.

افاغنه نبود در زير اعلام پادشاهي صف آرا كشته پاي
ثبات و مردانكي افشردنـد و افاغنه نيز دليرانه معركه
كيـر و دار كرم ساخـتـه جنك سلطاني در پيوست
تفنكچيان پيادة ركاب پادشاهـي و توپچيان خـاصـه در
آنـروز داد مهارت و مردانكي دادة پيش قدمان و
دليـران لـشـكـر افاغـنـهرا چندين دفعه از ميدان بر
داشـتـنـد و كلوله بر مثال تكرك بر صف سپاة ايشان
ريختند و يكه سواران قزلباش از چپ و راست بر
ايشان تاختن آوردة بهر كس ۱ كه رسيدند بخاك افكندند
و تا ظهر هنكامه كارزار كرم بـود الـقـصـه از صدمات
لشكر شاهي افـاغـنـهرا پـاي ۲تمكن از جاي رفت و
چندانكه تلاش كردند بجائي ۳نرسيدة صفوف ايشان بهم
بـر آمدة شكست در آن لشكر انبوة افـتـاد و اشرف
مذكور و سرداران ايشان روي از معركه تافته بهزيمت
رفـتـنـد و در راة هر چند خواسـتـنـد كه مرتبه ديكر
مـسـتـعـد كارزار شوند صورت ۴نبسته بتعجيل تمام راة

۱ Omitted in Keene's.

۲ Keene has تمكين

۳ Keene نـرسـيـد

۴ Sir W. O. نه بست

سپاهي که ۱مقدور بود از مشهد بعزم رزم او حرکت کردند و این قضیه در شهر صفر اثني و اربعین و مایة بعد الالف بود و افاغنه در ین سال مستاصل شدند و پادشاه در رفاقت من ساعي شد و جمعي از مقربانرا نزد من فرستاده کوشش کردند ناچار من نیز در منزل اول رفاقت کرده سفر در میان آن لشکر بر من دشوار نمود در آن منزل پادشاه‌را بسخنان معذرت آمیز تسلي نموده از عقب آن لشکر بخاطر خواه خود روانه شدم و در میانه همیشه مسافت اندك بود چون پادشاه ببلده بسطام رسید فوجي از افاغنه ۲شب بر سر توپخانه بعزم دست برد آمدند پاسبانان آگاه ۳شده ایشانرا براندند القصه ۴بعد از دو روز دیگر بر ۵سر آب مشهور بمهمان دوست ۶که داخل زمین خراسانست تلاقي دو لشکر دست داد و سپاه قزلباش با آنکه بقدر نصف لشکر

---

۱ Sir W. O. مقدمه

۲ Omitted in Keene's.

۳ Sir W. O. شدند

۴ These three words are omitted in Sir W. O.'s.

۵ Sir W. سراب

۶ These four words are omitted in Keene's.

CHAP. XXXII.

لشكر كشيدن اشرف افغان [۱] بخراسان و حركت پادشاه و راقم حروف از مشهد بصوب عراق مصاف دادن پادشاه عاليجاه با اشرف افغان و هزيمت آن طاغيان نهضت رايات منصوره بصوب اصفهان رفتن راقم حروف بولايت [۲] مازندران حركت از مازندران و آمدن بطهران

بالجمله چون اشرف افغان اقتدار و احتشام تمام يافته بود [۳] و از جانب پادشاه عاليجاه انديشه ناك بود از بيم آنكه مبادا در خراسان تمكن و استقلال يافته بدفع او پردازد پيش از آنكه متعرض او شوند اشرف مذكور با شوكت و لشكري موفور روي بخراسان آورد پادشاه و طهماسب قليخان و امرا بتعجيل با

---

۱ Omitted in Keene's. ۲ Sir W. O. ماژندران

۳ Omitted in Sir W. O.'s.

بخاك آبرو كردم ریخته
مروّت نباشد كه روز دراز
كشد بار و ماند بشب تشنه باز
نشاید شدن غافل از كار او
حوالت بما رفته تیمار او
حزین از روشهاي نیك اختران
جوانمردي آموز و دل نه بر آن
چه سر كشتهٔ راهٔ مردان [1] ببین
درین رهٔ پئ رهٔ نوردان ببین
ز [2] جام مروّت شرابي بزن
دل خفتهٔ را بـه آبي بزن

ذوق سخن كستري خامه سیاه مست را از وادي كه در پیش داشت عنان بر تافت نكرندكان نكته نكیرند

---

1 Sir W. O. بشین   2 Sir W. O. جامي

ایضًا

شنیدم که عیسی علیه السّلام
خری داشتی کاهل و سست گام
بروزی نکردی دو فرسنك طی
خر از مردمی کی شود تند پی
قضارا نبودش شبی میل آب
دل عیسوی از غم او بتاب
بآن شغل طامات و طول نماز
دوام نیاز و مناجات و راز
در آن شب [1]نیارست آسوده بود
شنیدم دو صد نوبت [2]آبش نمود
حواری تعجّب کنان از شگفت
فضولانه پرسید و پاسخ گرفت
که گر تشنه باشد خر بیزبان
چه سازد کرا آورد ترجمان
شود [3]آتش جوری انگیخته

---

1 Sir W. O. نیاراست
2 Sir W. O. آتش
3 Sir W. O. آتشی

ایضًا

شبي سر بر آوردم از جیب خویش
چو آهي که خیزد ز دلهاي ریش
طمع جلوه کر شد مرا در نظر
ز هر زشت رو پیکري زشت تر
بدو کفتم اي راندهٔ بخردان
پدر کیستت باز کو در جهان
بکفتا که شك در قضا و قدر
نظر بستن از ۱خلق نفع و ضرر
بکفتم که از پیشهٔ خود بکو
چه بافي درین کارکاهٔ دو رو
چه صنعت کري داري از جز و کل
بکفتا زبوني و خواري و ذل
بدو کفتم از حاصل خود خبر
بکو شمهٔ باز اي خیره سر
مآلت کدام است و غایت کدام
بکفتا که حرمان بود و السّلام

---

۱ Keene خالق

مرا هست در پیش راهي شگرف
بصد حیرتم غرق [1]دریاي ژرف
بساحل اگر بخت شد رهنمون
و زین لجّه رخت من آمد برون
ندارم ز بد گفتنش هیچ باك
کجا گیرد آلودگي جان پاك
و گر بر نیاید سبویم درست
شود رشتها پنبه و کار سست
از آنم نگوتر نگوید کسي
سزاوار ناخوشترم ز آن بسي
حزین سیرت رهروان یاد گیر
سراسر حدیث جهان [2]باد گیر
[3]ترا با خود افتاده امروز کار
به نیك و بد کس مبر روزگار
حریفان دغل باز و ره پیچ پیچ
مبادا که فرصت [4]ببازي بهیچ

[1] Sir W. O. دریاست [2] Both Mss. یاد

[3] This couplet is inverted in Sir W. O.'s. [4] Sir W. O. بناري

ز آه ضعيفان حذرناك باش
مترس از غريو هزبران جنك
حذر كن ز افغان دلهاي تنك
مشو سخرهٔ دشمن دوست روي
كه بيخت كند آن نكوهيده خوي
شباني كه نازد بچنكال كرك
زبونست سودش زيانش سترك
نه پيچي بلذّات نفس دژم
چه لذّت فزونتر ز عدل و كرم
رود مرد و ماند بجا ۱نام نيك
خنك آنكه جويد سرانجام نيك

ايضًا

يكي بار دل در كل افتادهٔ
سخن راند در خبث آزادهٔ
سخن چين حديثش بآزاده كفت
نكر تا چه سان كوهر راز سفت

۱ نام و نيك .Sir W. O

بموئينه پنهان چو در نافه مشك
شكم بي طعام و كلوكاه خشك
مجو راحت از برك و ساز طرب
تن ۱آسائي خلق يزدان طلب
۲نه بندي چو ظالم بخم كمند
ببايد دل از ملك و اقبال كند
چه رونق بماند در آن مرز و بوم
كه بازو كشايد تبه‌كار شوم
مكن پرورش سفله‌را زينهار
درختي كه خار است بارش مكار
بديوان شاهنشهٔ بيهمال
ز بيداد ظالم پژوليده حال
بنالد كه سلطان سزا ميدهد
تو چون داد ندهي خدا ميدهد
بملك تو هر جا كه بيداد رفت
بود از تو چون از ميان داد رفت
دل عاجزان بر نتابد خراش

---

۱ Sir W. O. آساني ۲ Keene به تندي

چو خواهي نماند پس پردهٔ شك
بگیر اي نكو كار عبرت سكال
عیار حریفان بخوي و خصال
بصورت همه آدمي پیكرند
بسیرت بسي كم ز گاو و خرند
ترش رو ز پند سخن گو مكن
نكو خواه‌را تلخ باشد سخن
برد گوي مهر آن فروزندهٔ بخت
كه با دوست نرم است و با خصم سخت
رك و ریشهٔ ۱قسوت از دل بكن
كه سنك درشتست نشتر شكن
نگیرد بتو پند حكمت پژوه
چو باران رحمت به بنیاد كوه
به پیش دم ناصحان خاك باش
پذیراي حق از دل پاك باش
براحت چه خسپي ۲ابا تاج و ترك
بگردت فقیران بي ساز و برك

۱ Sir W. O. قوت ۲ Sir W. O. آیا

نظر كن در احوال دانش وران
که بي خار نبود گل و ١ضيمران
بهر فرقه در دير و ميخانهٔ
بود در ميان پاي بيگانهٔ
بهر خُم که بيني بود دُرد و صاف
فراخست پهنائي ميدان لاف
چو دعوي گرانرا شاري تهي
کند از تو داننده پهلو تهي
بجائي که باشد رواج خزف
چرا گوهر آيد برون از صدف
بدعوي ميسر بُدي گر هنر
فلاطون شدي لافئ خيره سر
فرومايهٔ گر بدزدد دو حرف
نگردد هم آورد درياي ژرف
نهان تيغ مصري و چوبين کند
عيانست پيش نظرهاي تند
فريبنده ٢دنياست سنگ محک

---

١ Keene سمران Sir W. O. ضيمران ٢ Sir W. O. ديباست

جهاندار بايد پسنديده كيش
غم پيروان خور بدنبال خويش
[1]قلاووز راهي بينديش حال
مبادا كه باشي دليل ضلال
و گر خود نداني ز داننده پرس
ز روشن دلان شناسنده پرس
خرد پرورانرا خريدار باش
تن [2]تيرهٔ سفله گو خار باش
بپرور [3]دل و عقل مشكل كشاي
[4]و دانش پژوهان با هوش و راي
بتدبير سنجيدگان كار كن
ز مغز خرد سر گرانبار كن
سبكسر نيايد بكار اي پسر
كه طبل تهي به ز بيمغز سر
بروشن رواني بر آور دمي
كه يكمرد دانا به از عالمي

---

[1] Sir W. O. قلاورز
[2] Sir W. O. تيرها
[3] Sir W. O. تن عقل
[4] Sir W. O. بدأنش

نمودہ آن مثنوي را خرابات نام نهادم و بسياري از مطالب عاليۂ و سخنان دلپذير در آن كتاب بسلك نظم در آمد و افتتاح آن اينست

ثناهاست پير خرابات را
كه شست از دلم لوث طامات را
عطا كرد ز انديشه فارغ دلي
چو ميخانه بخشيد سر منزلي

و يكهزار و دو صد بيت كفته شدہ بود اما ۱صورت انجام نيافت چند بيتي كه در خاطر بود ثبت افتاد

مثنوي

الا اي جهاندار فرخندہ خوي
دمي كوش بكشا ۲بفرخندہ كوي
نخستين نكو كير راہ سلوك
كه خلقي كرايد بدين ملوك

۱ Keene صورت ۲ Sir W. O. بكشاي

CHAP. XXXI.

١ تدوین دیوان چهارم

و اشعاریکه در آن مدت گفته شده بود جمع آوردم
و این چهارم دیوان خاکسار است و در آن بلده
بود سیّد عارف میر محمّد تقي رضوي خراساني که
از اتقیا و اعلام زمانه بود و از مشاهیر فضلا در آن
بلده مجتهد مغفور مولانا محمد رفیع کیلاني بود و هم
در آن بلده ٢بود فاضل جامع محقق مولانا محمد شفیع
کیلاني که از اذکیاي ٣علما و در اواسط حکمت نادره
زمان بود و همه با من انس و الفت تمام داشتند و
الحال بعالم بقا پیوسته هیچیک از ایشان در قید حیات
نیست و در آن اوان مرا بطرز بوستان سعدي و
آن نوع سخن کستري رغبت افتاده شروع در کفتن

---

١ This head is wanting in Sir W. O.'s. ٢ Wanting in Sir W. O.'s.

٣ Sir W. O. علماي—اواسطه

.و در ايّام محاصرهٔ مشهد مقدس كه فوج فوج سپاهي و رعيت اطراف خراسان باردوي [1]پادشاهي مي آمدند نذر [2]قلي بيك افشار ابيوردي نيز از آنجمله بود باردو آمده رفته رفته مورد [3]الطاف شد و بمساعدت طالع منصب جليل القدر قورچي [4]باشي كري يافت و بطهماسب قليخان ملقب كشت و با امرا و ارباب مناصب صفائي نداشت و ايشانرا خار راه خود ميدانست در شكست كار آنها كوشيدن كرفت و پادشاه را در اوايل [5]بوي التفات تمام بود تا آنكه زمام مهام ملكي براي و رويت وي در آمده استقلال يافت

و من در آن بلدهٔ مباركه با وجود كثرت آشنايان كمتر معاشرت با خلق داشتم و بكار خود مشغول بودم بسياري از كتاب [6]رموز كشفيه را با چند رساله ديكر در آنجا تحرير نموده ام و كاهي با اعيان و مستعدّان صحبت ميداشتم

---

[1] Sir W. O. پادشاه
[2] Sir W. O. قلي خان
[3] Sir W. O. التفات
[4] Sir W. O. باشنكري
[5] For this Keene has با او after تمام
[6] Sir W. O. رموزات

بود مردم سایر بلاد و رعیت خراسان چون نمك
پروردهٔ خاندان صفویه بودند شهرها بتصرف داده فوج
فوج بلشکر پادشاهي آمده نطاق خدمتگذاري و
جانسپاري بر میان بستند و کار بر ملك محمود تنك
۱شده آن بلده فاخره مفتوح شد و ملك محمود
محبوس گردیده در حبس بسعي ۲یکي از امرا ي
اطلاع پادشاه هلاك شد پادشاه در مشهد مقدس
بود که من از مازندران حرکت کرده باستراباد آمدم
و سید ستوده خصال سید مفید استرابادي را که از
نیکان روزکار بود در آنشهر بدیدم و از آنجا بمشهد
مقدس ۳رسیده بزیارت روضه رضویه علیه السّلام مشرف
شدم و اقامت گزیدم پادشاه از قدر داني و مهرباني
که شعار آن سلسله علیه بود بمنزل من ۴آمد و مودت
بسیار کرد و در آن مدّت اورا بافاغنه ابدالي و سر
کشان نواحي آن ملك محاربات اتفاق ۵افتاده ظفر
یافت

---

۱ Sir W. O. شد—گردید ۲ Sir W. O. بعض امرا

۳ Sir W. O. رسید ۴ Sir W. O. آمده ۵ Sir W. O. افتاد و

انقسام یافته بود قندهار و توابع در تصرّف افاغنه غلزه و دار السلطنة هرات و ملحقات در ید افاغنه ابدالي و باقي خراسان در تصرف ملك محمود خان حاكم نيمروز بود و خود صاحب سكه و خطبه شده در مشهد طوس اقامت داشت و لشكري [1]جرّار فراهم آورده خود نيز از شجاعان بود و نسب وي بسلاطين [2]صفّاريه مي پيوندد و توقع آن بود كه شايد حقوق چندين ساله چاكري و نمك پروردكي آن دودمان بزرك را پاس داشته بقدم اعتذار پيش آيد [3]و خود اين توفيق نيافته بعزم رزم استقبال موكب شاهي كرده تا قلعه اسفراين آمد چون پادشاه از دليري او آكاه شد بي توقف بعزم تلاقي و كوشمال وي سوار شده ايلغار كرد ملك محمود خان از جسارت خود نادم كشته بسرعت تمام بمشهد مقدس باز كشته در استحكام قلعه و حصار كوشيدن كرفت و پادشاه بر دروازه شهر نزول نموده بمحاصره پرداخت و ملك محمود هر روز از حصار بر آمده با توپخانه و آراستكي تمام با لشكر پادشاهي كارزار ميكرد و چند ماه بر اين منوال

---

۱ Sir W. O. جرّاره ۲ Sir W. O. سفاريه ۳ Keene او

نا چيز شدند و روميه بر آن مملکت و ممالك شروان و کرجستان مستولي شده عرصه بر وي تنك شد ناچار دست از آن حدود کوتاه کرده بخيال آنکه شايد حدود عراق از افاغنه انتزاع شود با لشکري که داشت ببلده طهران ١اري در آمده اشرف افغان اقتدار تمام يافته مستعد محاربه بود در نواحي طهران با لشکر پادشاهي مصاف داده غالب آمد و سردار لشکر قزلباش که از دوستان من بود در آن معرکه کرفتار شد و آخر نجات يافت چون ديکر استعداد محاربه نبود پادشاه بمازندران رفت که فکري انديشد و افاغنه تا سرحد خراسان مالك شدند در مازندران چون وبا شيوع داشت بسياري از عساکر پادشاهي بآنمرض در کذشتند و چنان کسي باقي نماند و پادشاه از آزردکي رقم عزل بر ناصيه جمعي از امرا و نزديکان کشيده ايشانرا از نزد خود اخراج نمود و خود با معدودي ٢چند عزم خراسان و تسخير آنولايت از يد متغلبه نموده فوجي از جماعت قاجار استراباد برکاب پيوسته بآن مملکت در آمد و مملکت خراسان در آنوقت بسه قسمت

---

١ Keene باري ٢ Omitted in Sir W. O.'s.

CHAP. XXX.

۱ تتمه احوال پادشاه محاربه لشکر پادشاهي با اشرف ۲ افغان و شکست يافتن نهضت پادشاه بمازندران نهضت پادشاه از مازندران بخراسان و تسخير آن استقبال نمودن ملك محمود خان موکب شاهي را بعزم رزم و محصور شدن ملك محمود فتح مشهد مقدس نهضت راقم از مازندران باستر آباد ورود بمشهد آمدن نذر قلي بيك باردوي اعظم و رسيدن بامارت و يافتن خطاب طهماسب قليخان .

اکنون مجمل احوال پادشاه عاليجاه شاه طهماسب بجهت ارتباط کلام نگاشته آيد در مملکت آذربايجان چند سال آن مقدار کوشش با لشکر روم نمود که قزلباش از ستيز و آويز بستوه آمده بسياري از سپاه در معارك

---

۱ This head is omitted in Sir W. O.'s. ۲ Sir W. O. خان

از خرابي ميكذشتم منزلم آمد بياد
دست و پا كم كردهٔ ديدم دلم آمد بياد

بالجمله بدار الارشاد اردبيل كه آن هم در تصرف روميان بود رفتم و از آنجا بكيلان در آمدم در بلدهٔ استارا جمعي كثير از سپاه اروس بودند و قلعه ۱عمارت كردهٔ يحيي خان طالش بآن قوم ساخته بود و از طرف ايشان حاكم ۲بود چون سلسله خان مذكوررا از قديم ارتباط تمام بود مراسم مودت قديمه تقديم كرد و بالتماس وي چند روز توقف كردم و آن مملكت را بسبب حادثهٔ طاعون كه هنوز شيوع داشت و استيلاي لشكر اروس عجب ويران و بي سرانجام ديدم. از آن همه آشنايان سابق و معارف كسي نماندهٔ بود و چند كس از همراهان من نيز بآن مرض در كذشتند القصه طول آن مملكت را بصعوبت تمام طي نمودهٔ بولايت مازندران در آمدم

---

۱ Sir W. O. عمارات كردهٔ بودند ۲ Sir W. O. بودهٔ

۱مقيد شيرازي و مولانا محمد قراهي و در بلدهٔ حلّه مكرر بملاقات سيد الاتقيا و الافاضل سيد هاشم نجفي عليه الرحمه كه از مشاهير مقدسين روزكار بود ۲رسيدم و بهر نوع از فيوضات آن مكان مقدس خوش ميكذشت و انديشه سفر و دوري از آن آستان در ۳خاطرم نبود تا آنكه بعزم تجديد عهد زيارت مشاهد منورهٔ كاظمين و سرمن راي ببغداد آمدم و سعادت ياب كشتم ارادهٔ عود بنجف اشرف بود كه عزيمت سفر خراسان و رسيدن بمشهد طوس در دل افتاد و تقدير كشان كشان بكرمانشاهان رسانيد احمد پاشا ۴با لشكر بيكران روم در آن شهر بود و در آن وقت سفر در مملكت ايران بسبب شورش و انقلاب و عدم امنيت طرق و استيلاي سر كشان بغايت صعب و خطرناك بود اعتماد بحراست حق نمودهٔ بمملكت كردستان در آمدم و از آنجا بآذربايجان رسيدهٔ آن ممالك معمورهٔ خاصّه شهر تبريزرا از استيلاي روميان خالي و خراب ديدم

۱ ?مفيد ۲ Omitted in Keene's. ۳ Sir W. O. خاطر ۴ Sir W. O. و

پس روانه دار السّلام بغداد شدم و بکربلاي [1] معلي و از آنجا بنجف [2] اشرف رفته توطن اختیار کردم و قریب بسه سال در آن آستان مقدس [3] کامروا بودم و بآرام و ضبط اوقات میکذشت هیشه تمناي [4] نوشتن مصحفي بخط خود داشتم در آن ایام توفیق یافته نوشتم و در آن روضه علیه کذاشتم و کاهي بتحقیق مطالب و تحریر رسایل میپرداختم و کاهي بمطالعه مشغول میشدم در کتابخانه [5] سرکار آنحضرت چندان از هر فن کتب اوایل و اواخر جمع بود که تعداد آن نتوانم بر بسیاري بکذشتم و کاهي [6] با افاضل و اتقیا که مجاوران سدهٔ علیا [7] بودند صحبت میداشتم و از ایشان بود مولاناي فاضل ملا ابو الحسن اصفهاني و مولانا نور الدهر کیلاني و شیخ یونس [8] نجفي و شیخ احمد جزایري و شیخ

---

[1] Keene معلي رفته   [2] Keene اشرف توطن

[3] Sir W. O. کامرو   [4] Omitted in Keene's.   [5] Omitted in Keene's.

[6] Sir W. O. بافاضل   [7] Sir W. O. بود

[8] The following words ending with الافاضل are omitted in Keene's which has only و instead.

با اطفال و عيال و مال آنچه ۱توانيد بر داشته ۲بسلامت از شهر بيرون رويد قريب به پنج هزار كس كه از تمامي خلق بي شمار آن شهر مانده بودند بدستي شمشير و بدستي دست عيال خود كرفته از ميان سپاه روم بيرون رفتند و آنكونه ۳مردي و تهور از عوام شهري در ۴روزكار كمتر واقع شده باشد

بالجمله چندي در كرمان ۵شاه و چندي در قصبهٔ توي و سركان و محال دامن كوه الوند كه بهشت روي زمين است اقامت ۶نمودم و در آنجا بود سيد جليل القدر امير صدر الدين محمد سركاني و برادرش مير ابراهيم كه هر دو از مستعدان و با من مودتي تمام داشتند اصل ايشان از سادات استر آباد و مدتي بود كه ساكن آن ديار شده صاحب اقطاع و سيورغالات بودند

---

۱ Keene توانند   ۲ Wanting in Keene's.

۳ These two words are deficient in Keene's.

۴ Sir W. Ouseley روزكاري   ۵ Sir W. Ouseley شاهان

۶ These two words are wanting in Sir W. O.'s.

CHAP. XXIX.

تسخیر تبریز و ۱مقاتله رومیان و تبریزیان رفتن راقم بتوی و سرکان نهضت ببغداد و ۲تشرف بمشاهد منورهٔ عراق معاودت ببغداد و سامرا عزیمت سفر ۳بممالك خراسان و رسیدن بکرمان شاهان رسیدن بممالك کردستان و آذربایجان ورود بولایت گیلان وصول بمازندران بهشت نشان

عبد الله پاشا نیز بر اکثر آذربایجان مستولی شده دار السلطنت تبریز هم بحالت همدان شده بود تبریزیان نیز بعد از ۴آنی که از ستیز و آویز عاجز آمده رومیان بشهر ریختند شمشیرها آخته تا پنج روز در کوچه و بازار قتال کردند تا آنکه رومیان از محاربه ایشان بتنك آمده ندا در دادند که ترك جنك کرده

---

۱ Keene مقابله

۲ Keene تشریف

۳ Wanting in Keene's.

۴ Sir W. O. این

آن مدّت با عدم مکنت داد مردي و مردانکي داد و آن لشکر بیحدّ و کرانرا مدام بي آرام داشت تا آنکه از کثرت کارزار و سختي تك و تاز بستوه آمده افسرده شد رومیان اورا ۱ با عهد و پیمان نزد خود آورده اوّل اعزاز کردند و آخر بکشتند و من از ابراهیم آقاي دفتردار بغداد که از ۲عظماي آن لشکر بود شنیدم که میکفت بیست و دو هزار کس از لشکر روم در محاربات سبحان ویردي خان بقتل رسیده اند والحق اکر مجال تفصیل ۳احوالش و تدبیرات و صولت و همّت و تهور او در این عجاله بودي ناظران‌را موجب شکفت تمام کردیده در روزکار ۴ناسخ داستان رستم و اسفندیار شدي

مجملاً در این طوفان حادثات آن مملکت نه چنان پژمرده و ویران بود که توان باز نمود

---

۱ Sir W. O. بعهد　　۲ Sir W. O. عضاي

۳ Sir W. O. احوال　　۴ Sir W. O. پاسخ دستان

و در آن وقت رومیه بر کل قلمرو علي شکر و لواحق و کردستان و لرستان و نواحي استیلا داشتند و همه را بکوشش و کشش بتصرف آورده بودند و رعیت مطیع نمیشد و با رومیه نمي آمیختند و ویراني تمام بآن ۱ممالك رسیده بود قصبه ۲یزدجردرا که متصرف شده حاکمي مستقل در آنجا داشتند روزي اوباش و مردم بازار ۳تمام شوریده بر رومیان هجوم آوردند و چهار هزار کس ۴از ایشان بکشتند و آخر پنج هزار تومان باحمد پاشاي سردار جریمه داده اطاعت کردند

و از امراي قزلباش سبحان ویردي خان بن ابو القاسم خان حاکم سابق همدان که در آن وقت منصبي و سپاهي نداشت مردم متفرقه فراهم آورده در آن نواحي با رومیه مدتها در ستیز و آویز بود از سیصد مصاف افزون با رومیان داد و هر دفعه جمعي انبوه بکشت و چون سردار با لشکر بیکران روي بوي آوردي خودرا بکناري کشیدي والحق در

---

۱ Sir W. O. مملکت ۲ Keene بروجردرا

۳ Omitted in Sir W. O.'s. ۴ Sir W. O. افزون از

قاضي عسکر روم و ۱بعلم و فضل در مملکت روم شهرتي تمام داشت با من آشنا شده الفت ۲بسیاري کرفت و اکثر سخنان علمیه بیان مي آمد ویرا قطع نظر از ریاست و جاه و اعتباري که داشت بغایت فرومایه و از علم بیکانه یافتم سرمایهٔ او منحصر بود بضبط چند مسٔلهٔ متداوله از فقه حنفیه و بس و مشهوران بعلم‌را در میانه آن قوم هر کرا دیدم چنین یافتم آري در میانه ایشان بود عبد اللطیف چلبي بغدادي وي در علوم ادبیه و شعر عربي ماهر بود

بالجمله چندي در کرمانشاهان بسر بردم و رساله مفرح القلوب‌را در مجربات و فواید طبیّه و رساله تجرّد نفس‌را در آن بلده نوشته ام و در آنجا بود سیّد فاضل امیر صدر الدّین محمّد قمي اصفهاني که مدرّس بلده همدان و از آن بلیّه نجات یافته بکرمان ۳شاه آمده بود والحقّ از متبحرین علما است و با من الفتي تمام داشت والحال ساکن نجف اشرف شده در حیاتست

---

۱ Sir W. O در علم ۲ Sir W. O. بسیار ۳ Sir W. O. شاهان

رسیدن احمد [۱] پاشای سردار لشکر روم بآن شهر شهرت
گرفت اندك مایهٔ مردمی که بودند راه فرار پیش
گرفته بکوهستانهای صعب رفتند و تنها من با چند
خدمتکاران شهر بودیم که سردار با لشکر بیحساب
رومیه در رسیده فرود آمدند و من تنها در [۲] آن شهر
ماندن را صلاح ندیده بمیانه لشکر روم در آمده
اقامت کردم سردار چند کس از مردم آنجارا پس
از چندی بدست آورده نوید عاطفت داد و
اندك مایه مردمی جمع آمده از رومیه کسی را [۳] در
آنجا حاکم گذاشته مراجعت [۴] کرد و من با همان لشکر
مرافقت کرده بکرمان شاهان [۵] رسیدم و در آن راه
بمن از ناتوانی و رنجوری و شدّت سرما کلفتی
سخت [۶] رسید و سردار مذکوررا با من الفتی پدید
آمده احترام میکرد و جماعتی از ایشان با من آشنا
و معاشر بودند و با ایشان بود [۷] عبید الله [۸] افندی

---

۱ Sir W. O. شاهی ۲ Omitted in Keene's

۳ Sir W. O. حاکم آنجا ۴ Sir W. O. کردند ۵ Sir W. O. رسیدیم

۶ Sir W. O. رسیده ۷ Sir W. O. عبد ۸ Keene اقندی

اصحاب سیر پیغمبر بوده و طایفه ویرا از حکما شمرده اند و صابیه کویند اوّل انبیا آدم علیه السّلام و آخر ایشان صاب بوده و ایشانرا کتابیست مشتمل بر یکصد و بیست سوره و آنرا زبور اوّل خوانند و عقیده ایشان اینکه صانع عالم کواکب و افلاك بیافرید و تدبیر عالم ایشانرا کذاشت و پرستش ستارکان کنند و براي هر کوکبي شکلي معیّن نموده هیاکل سازند و کویند صورت فلان ۱و فلان کوکب است و در ضراعات و توسلات بهر یك آداب و عبارات دارند و محققان ایشان کویند که سجده و پرستش کواکب و هیاکل نکنیم بلکه آن قبلهٔ ماست و جمیع این طایفه قایلند بتاثیرات اجرام علویه و هیاکل سفلیه ۲یعني تماثیل و اصنام و در سالف زمان حکما و علماي عالیشان در این طبقه بوده که صاحبان علوم مکنونه بوده اند

مجملًا از شوشتر باز بلرستان فیلي در آمدم و بیمار بشهر خرّم آباد رسیدم و چنان مریض بودم که آوازه

---

۱ Omitted in Sir W. O.'s. ۲ Keene اعني

CHAP. XXVIII.

۱ذکر صابیان روانه شدن از شوشتر بلرستان آمدن
۲احمد ۳پاشا بلرستان و تسخیر آن دیار نهضت
راقم با عساکر روم از لرستان بکرمانشاهان استیلای
رومیان بر حدود عراق و کوشش رعایا با ایشان
محاربات سبحان ویردی خان با رومیان

و در حویزه و شوشتر و ۴دزفول جمعی از صابیه
می باشند والحال در همه آفاق سوای این سه بلده
در مکانی دیگر نشانی از ایشان نیست چندانکه
تفحّص کردم عالمی در میان ایشان نمانده بود و
عوام فرومایه بودند و صابیه ملّت صاب ۵بن
ادریس علیه السّلام ۶است و صاب بروایت بعض

---

۱ This head is wanting in Sir W. O.'s.
۲ Omitted in Keene's.
۳ Sir W. O. پادشا
۴ Sir W. O. درقول
۵ Keene باشد
۶ Wanting in Keene's.

انمي يافتم چنانكه از مضمون اين رباعي من ظاهر است

آنم كه بملك نيستي سلطانم
با سامانم اكرچه بي سامانم
مانندهٔ آسيا درين ملك خراب
سر كردانم كه از چه سر كردانم

و اهالي اكثر اماكن بسبب الفت چون خواهش بتوقف من داشتند دلالت ۲بكدخدائي مينمودند و مرا نظر باحوال خود و اقتضاي زمانه پر آشوب و فرط غيرت مرغوب نبود و در ميانه ايشان ماندن بجهات مكروه و صعب مي نمود

---

۱ Sir W. O. نيافتم ۲ Keene بكتخدائي

و چون هوا موافقت نداشت بدلالت بعض مردم از آن شهر بیرون رفته بعموره تُعِض که در ولایت یمن بنزاهت هوا و خرّمي مشهور است رفتم در آنجا صحتي روي داد و موسم حج خود در كذشته بود بتقريبي تا بلدهٔ صنعا كه مركز دولت ۱و مقر صاحب یمن است رفتم و از مشايخ كرام شيخ حسن بن سعيد ۲اولسي يعني امامي عليه الرحمه در آن بلده اقامت داشت و شفقتي خاصّ نسبت باين بيمقدار ميفرمود باز مراجعت ۳از یمن به بندر موخا و از آنجا ببصره نموده با سفايني كه روانه بصره بود معاودت كردم و در آن سال نيز از سعادت حج محروم ماندم و در آن وقت از بصره ببغداد رفتن بسبب موانع طرق مقدور نبود و بصره چون بر ساحل بحر و هواي نا موافق داشت مرا خوش نبود ناچار بحويزه و شوشتر باز كرديده حيرتي در آشوب جهان و سركرداني خود داشتم و در هيچ كوشه قرار

۱ These two words are omitted in Sir W. O.'s. ۲ Sir W. O. اويسي

۳ For these words down to نموده Keene has only بموخا

مودتي موفوره داشت و هم از ایشان بود میرزا محمد تقي و میرزا عبد الباقي [1]مرعثي پس بشهر حویزه رفتم سید محمد خان بن سید [2]فرج الله خان مشعشع در آن مملکت والي بود مراسم مودت تقدیم کرد و از افاضل آن بلده بود شیخ یعقوب حویزاوي در فنون ادبیه و حدیث و فقه و مغازي و [3]سیر و انساب مهارت و حفظي قوي داشت پس ببصره شدم و عازم رفتن ببغداد بودم که سفینهٔ روانه یمن بود و جمعي بعزیمت حج سوار میشدند مرا هم آرزوي قدیم در هیجان آمد و تدارك زادي نموده [4]قلیلي که داشتم باهل سفینه داده بکشتي در آمدم و از حادثهٔ طوفان و مشقت که سفر دریا خالي از آن کمتر تواند بود مریض و ناتوان شدم و عاجز و رنجور بعد از چهل روز بساحل بلاد یمن که بندر موخاست رسیدم و از کشتي بر آمده در آن بلده مریض افتادم

---

[1] Sir W. O. either the same or مرعشي [2] Sir W. O. فرح

[3] Keene سیر انساب [4] The following words including داده are omitted in Keene's Ms.

خان در ميان ايشان حاكم بود بر بسياري از آن ملك
عبور كردم و امرا و اعيان آن قوم مودتي تمام
داشتند امّا اقامت در آن حدود مرا خوش نيامده
ملول شدم و همّت بر آن كماشتم كه بعراق عرب
در آمده ۱در مشاهده مقدّسه آنجا توطّن نموده بقيه
عمر بكذرانم پس باز ببلده خرّم آباد رفتم و آن شهررا
از دهشت آسيب سپاه روم خالي ديدم عازم شوشتر
و ممالك حوزستان شده بقصبه ۲دزفول كه از ملحقات
شوشتر است رسيدم حاكم آن ديار ابو الفتح خان از
غلام زادكان صفويه كه جوان هوشمند بود در آن بلده
اقامت داشت با من الفت بسيار كرفت و از
اعيان آنجا بود سيّد فاضل مير عبد الباقي و جامع
الكمالات قاضي مجد الدّين ۳دزفولي كه از آشنايان
قديم من بود و از آنجا ببلده شوشتر رفتم جماعتي كثيره
از سادات و اعيان آنجا الفت كرفتند و چندي
توقف كردم و از ايشان بود سيّد فاضل سيّد نور
الدّين بن سيد نعمت الله جزايري رحمه الله و با من

---

۱ Keene بشاهد ۲ Sir W. O. ذرقول ۳ Sir W. O. ذرقولي

حادثه همدانيان چون ۱سركوچهاي بر روميان گرفته مدافعه مي كرده اند و چندانكه كشته مي شده اند ديگران بجاي ايشان ۲بمقابله مي ايستاده اند تا سر ديوارهاي بلند اجساد كشتگان بود كه بر فرازهم ريخته ۳بودند بالجمله مرا در ۴ميانه روميان بسر بردن ۵با وجودي كه جمعي ۶از ايشان آشنا شده احترام مي داشتند بليه عظمي بود از ميان ايشان بر آمده بمشقتي تمام ببلدهٔ نهاوند كه تا آن زمان بتصرف روميان در نيامده بود رسيدم و در آنجا بود مولاناي فاضل مرحوم قاضي ابراهيم نهاوندي در آن وقت متصدي شرعيات آن بلده والحقّ از نيكان و جامع كمالات بود چند روزي در آن بلده كه مكاني خوش است اقامت نموده با مولاناي مذكور صحبت داشتم

و از آنجا بالكاي بختياري كه معروف بلر بزرگ است در آمدم در آن هنگام عاليشان محمد حسين

---

۱ Keene سركوچها ۲ Keene بمقاتله

۳ Keene بود ۴ Keene معسكر روميان بودن

۵ Keene با آنكه ۶ Omitted in Sir W. O.'s.

بصوب همدان روانه شدم و با مردم خود و جمعي
كه رفيق راه شده بودند هفتاد سوار ١بوديم طرق
و مسالك چنان پر فتنه و آشوب بود كه عبور
دشواري داشت در يكدو منزل دوچار عساكر روميه و
محصور شديم و ٢تلاشهاي سخت و زحمتهاي صعب
كشيده حق تعالي نجات داد و بهمدان ٣رسيديم جمعي
از معارف بلده كرمانشاهان وغيرها كه ناچار همراه
۴پاشا و عساكر روم بودند و سابقه معرفتي داشتند
متفق شدند و در فكاك بعض كرفتاران كوشش بسيار
كرديم تا جمعي بهر وسيله مستخلص شده بهامني
رسيدند و در آن حال بر من مشقتي و اندوهي و
بليه كذشت كه خداي داند در ٥بعض شوارع آن شهر
٦از بسياري ٧اجساد كشتكان كه برزبر يكديكر ٨افتاده
مجال عبور نبود و اكثر مواضع بنظر ٩آمدند كه در آن

---

١ Sir W. O. بود بيم ٢ Sir W. O. زحمتها—تلاشها

٣ Sir W. O. رسيدم ۴ Sir W. O. پادشا ٥ Omitted in Sir W. O.'s.

٦ These two words are wanting in Keene's. ٨ Sir W. O. احبّا و

٨ Keene افتاده بود ٩ Keene در آمد

CHAP. XXVII.

روانه شدن راقم بهمدان مراجعت از همدان
بنهاوند رفتن بولایت بختیاري ورود بخرم آباد
ورود ۱بدزفول ورود بشوشتر ورود بحویزه ورود
ببصره سفر دریا بعزیمت مکّه معظّمه ورود ۲به
بندر موخا رفتن به ۳تعض و صنعا ۴مراجعت از
یمن به بندر موخا و از آنجا ببصره معاودت
بحویزه و شوشتر

چون جمعي کثیر از معارف و آشنایان من در قضیه همدان در ۵کذشته عیال ایشان در زمرهٔ کرفتاران ۶بودند مرا عزم رفتن بآن دیار ۷باستعلام حال و استخلاص کرفتاران بقدر طاقت و توان ۸حزم شده

---

۱ Both Mss. have بذرقول ۲ Sir W. O. ببلده ۳ Keene تعیض

۴ This head is omitted in Sir W. O.'s. ۵ Keene کذشت

۶ Sir W. O. بود ۷ Sir W. O. و استعلام ۸ Keene جزم

آن درجه میسر نیامده و جامع جمیع کمالات و از بدایت حال از دوستان و معاشران من بود بالجمله از استماع قضیه هایله همدان اضطراب بحال ۱سکنهٔ آن حدود ۲بلکه بتمامي ایران راه یافته مردم خرم آباد متفرق شدند و حاکم نیز از آن شهر بیرون رفت.

---

۱ Omitted in Keene's Ms. ۲ Sir W. O. و بلکه تمامي

و نوادر روزكار است تا سه روز اين هنكامه در آن شهر بر پا بود و هيچكس از ايشان روي نكردانيد تا همه كشته شدند مكر اندك مايه مردمي كه آمان يافته باطراف رفتند و در آن وقت جماعتي كثيره نيز از اطراف و جوانب عراق در آن بلده جمع آمده بودند و حساب مقتولين آن قضيه را علام الغيوب داند آن مقدار از مشاهير سادات و افاضل و اعيان بقتل رسيدند كه تخمين آن دشوار است تا بساير الناس چه رسد از جمله فاضل نحرير علّامه بي نظير ميرزا هاشم همداني عليه الرحمه بود كه از دانشمندان روزكار و اصدقاي حقيقي اين بيمقدار بود و هم از جمله مقتولين بود مولاناي عارف عابد مولانا عبد الرشيد همداني كه از عدول خلق و در علوم شرعيه مرتبه عالي داشت و ۱هم از جمله مقتولين بود نادرهٔ آفاق مولانا علي خطّاط اصفهاني كه ذكر او بتقريبي كذشت وي باكثر علوم مربوط و جميع خطوط را ۲چنان مي نوشت كه تا آن زمان هيچ يك از متقدمين را

---

۱ Omitted in Keene's. ۲ Sir W. O. چنين

و کسي بدان التفات ننمود بعد از شش ماه که در کوهستان محنت بسیار ۱کشیده خود نیز بشهر آمد و آن راي را مستحسن شمرد

و رومیه بمحاصرهٔ همدان که سواد اعظم و از بلاد معتبرهٔ عراق است پرداختند و در آن وقت حاکمي و لشکري در آن شهر نبود سکنه و عوام شهر بمدافعه بر خاستند و مدّت محاصره ۲بچهار ماه کشید و جمعي از رومیه را محصوران به تیر و تفنگ بکشتند و چندانکه ۳احمد پاشاي سردار ایشان را باطاعت خواند در نگرفت رومیه که از صد هزار افزون بودند و در قلعه گیري شهرهٔ جهان در تسخیر کوشیدن گرفتند و یک طرف حصاررا بآتش باروت فرو ریخته بشهر در آمدند و قتل بنیاد کردند مردم شهر نیز دست باسلحه که داشتند برده از هر سو روي بایشان نهادند و چون کار از دست رفته بود بر آن کوشش فایده مترتب نشده همگي در مبارزت بقتل رسیدند افراط قتل رومي در آن شهر و ایستادگي و مردانگي مردم آنجا از مشهورات

---

۱ Keene کشید   ۲ Sir W. O. بچار   ۳ Sir W. O. سرداران

و با هم عهد و پیمان کرده هر کس سلاح و یراق
حرب بر خود آراست و در آن کوشش تمام نموده
طرق عبور دشمن‌را بقدر مقدور مسدود و حصار و
منافذ شهر و قلعه‌را مستحکم ساخته بلوازم آن
پرداختند و آن مقدار ایشان‌را تشجیع و تحریص
کردم که بیوقوفان ایشان باندك روزي در استعمال
اسلحه ماهر و چنان دلیر شدند که با سپاهي کران
اکر روي میداد کارزار میکردند و مردم آرام کرفته
شهر بمعموري اوّل کرائید و خود هم اکثر شبها با
ایشان در پاسداري و روزها در سواري موافقت
میکردم جماعت رومیه چون از استعداد مردم واقف
شدند و نام کثرت الوس فیلي و صعوبت مسالك آن
مملکت و بودن حاکمي مثل امیر الامراي نام آور
مذکور در میان ایشان بلند آوازکي داشت اندیشناك
شدند و دیکر متعرض آن حدود نکشته بسایر اطراف
پرداختند امیر الامراي مذکور چون دید که مردم
شهر بجاي خود ماندند مکرر ایشان‌را ۱ تحذیر کرد

---

۱ Sir W. O. به تجدید

و متعلقان حرکت کرده باقصاي آن مملکت رفت و امیر حسن بیك سلیورزي را که از امراي آن قوم بود در شهر گذاشت که عامهرا کوچانیده شهر و قلعهرا خراب ساخته باو پیوند و سکنه شهر در اضطراب افتادند و اکثر ایشانرا طاقت حرکت نبود و از دهشت رومیه اطمینان هم نداشتند و فزع قیامت بر [۱]خاست امیر حسن بیك مذکور بمنزل من آمد و مردم شهر نیز جمع آمدند و از هر گونه [۲]گفتگوي در میان گذشت من حرکت مردمرا بیرون از قدرت ایشان دیدم و خرابي آن شهررا که رشك گلستان ارم بود و خلقي عظیمرا خراب تر از آن بدست خود نمودن و عجزه و اطفال و عیال ایشانرا سر بصحراي هلاکت دادن نه پسندیدم و امیر مذکوررا اشارت [۳]بماندن و حراست خود و مردمرا دلالت و تحریص باتفاق و سامان یراق و پاس حرم و مردانگي نمودم [۴]سخنان من موثر و مقبول همه افتاد

---

۱ Keene خواست ۲ Keene گفتگو ۳ Sir W. O. نماندن
۴ Keene سخنان آن without من

CHAP. XXVI.

بقيه احوال راقم در ايّام اقامت خرّم آباد احاطهٔ
روميان دار السلطنت همدان را مسخر ساختن
همدان و قتل عام در آن

مجملاً در خرّم آباد بودم كه آتش فتنه روميّه در
آن حدود اشتعال ۱ يافته و گاهي تاخت لشكريان
ايشان بنواحي ۲ آن بلده ميرسيد علي مردان خان
امير الامراي مذكوررا بخاطر رسيد كه چون محاربه با
روميه در ۳اين وقت كاري بزرك است انسب
بصلاح حال اينكه بطرفي از آن مملكت كه ۴جبال
صعب المسالك است با جمعيتي انبوه رفته بلده
خرّم آباد و نواحي آن را كه قريب بلشكرگاه روميه
است خالي و خراب افكند و باين عزيمت با سپاه

۱ Keene يافت ۲ Omitted in Sir W. O.'s.

۳ Sir W. O. آن ۴ Sir W. O. خيال

اقربا که همه از معاشران و دوستان صمیم من بودند رحلت نمودند

دیگر مولانای فاضل مولانا محمد تقي طبسي است وي از مشاهیر فضلا و در فنون علوم صاحب دستگاهي عظیم بود در اصفهان توطن اختیار و بافادهٔ اشتغال داشت و در آن حادثه برحمت ایزدي پیوست

دیگر امیر زادهٔ اعظم عالیجاه مصطفي قلیخان خلف امیر الامراي ۱مرحوم سارو خانست صفات حمیدهٔ و اخلاق ستودهٔ و استعداد ذاتیه اورا بیان نتوانم کرد و انس و مودتش را با من پایاني نبود بمنصب پدر رسیدهٔ در دست افاغنه بدرجه شهادت فایز گردید

چون شمهٔ از این ۲احوال نگارش یافت اکنون بر سر سخن نخستین رفته بقیهٔ سرگذشت مرقوم میگردد

---

۱ Omitted in Keene's Ms. ۲ Sir W. O. حالات

بالجمله سید مذکور از شکفته طبعان روزکار و ایّامی مهیّا بعزت و احترام داشت و مودت و اختصاص ویرا نسبت بمن پایانی نبود قریب بحادثه مذکوره رحلت کرد

دیکر فاضل ۱نحریر میرزا کمال الدین ۲حسین فسوی است که از استادان من بود در سن کهولت در ایام محاصره برحمت ایزدی پیوست

دیکر حکیم دانشمند جامع فضایل و مرجع افاضل مولانا حمزهٔ کیلانیست که از اعاظم تلامذه فیلسوف اعظم مولانا محمد صادق ۳اردستانی علیه الرحمه و از اصدقای من بود ویرا در اواخر ایام محاصره رحلت افتاد

دیکر مولانا محمد ۴رضا خلف مرحوم ۵مولانا محمد باقر مجلسی است بحلیه علم و خصال حمیده آراسته بتدریس مشغول و بعلو همت موصوف بود در سانحه مذکوره با دو برادر عالیقدار و جمعی از اولاد و

---

۱ Sir W. O. تحریر ۲ Sir W. O. محمد ۳ Keene ازدوستانی

۴ Sir W. O. رضای ۵ Sir W. O. مولانای

دیگر سید عالیشان میرزا داوٗد خلف مغفور میرزا عبد اللّه است وي از سادات عظیم القدر و از طرف ۱جدّه منسوب بسلسله علیه صفویه و خود بمصاهرت سلطان مغفور ممتاز و منصب تولیت مشهد ۲مقدس رضوي باو مفوض بود بلطف طبیعت موصوف و اشعارش مشهور و بحلیهٔ کمالات صوري و معنوي آراسته روزکاري بعزت و احتشام داشت تا آنکه قریب بسانحه مذکوره بعالم بقا رحلت نمود

دیگر مرحمت پناه میرزا سید ۳رضا حسني است وي از سادات حسنیه اصفهان و آن سلسله از قدیم الایام از اعاظم و اکابر آن شهر بوده اکثر از افاضل جهان و اغلب منصب صدارت در آن خاندان و در باب ایشان و صاعدیه کفته اند

میر میرانیان و صاعدیان
پادشاه هند و پادشاه نشان

---

۱ Sir W. O. جدّ
۲ Sir W. O. مقدسه رضویه
۳ Sir W. O. رضاي حسیني

ديكر سيد فاضل مير محمد صالح شيخ الاسلام اصفهانيست حاوي علوم شرعيه و روزكاري بعزت داشت قبل از آن سانحه در كذشت و چند كس از اولادش نيز ۱بجوهر فضل آراسته با من مودت داشتند و قريب بحال تحرير در كذشتند

ديكر سيد عالم مير محمد باقر خلف مير اسمعيل حسيني اصفهانيست از مشاهير علما و در زمان سلطان مغفور نهايت عظمت و اعتبار داشت تدريس مدرسه سلطاني باو مرجوع و بافاده مشغول بود چندي قبل از حادثه اصفهان در كذشت

ديكر عمدة المجتهدين مولانا بهاء الدين محمد اصفهانيست مدتها بود كه بافاده ۲معالم دينيه مشغول و در شرعيات مرجع اهل زمان خود بود و اخلاقي بغايت ستوده داشت با فقير عطوفت بسيار ميفرمود چون در ۳صغر سن با والد خود بهند افتاده بود بفاضل هندي مشهور بود چندي قبل از حادثه اصفهان در كذشت

---

۱ Sir W. O. بزيور ۲ Sir W. O. علوم ۳ Sir W. O. صغير

CHAP. XXV.

ذكر بعضي از افاضل و اعيان معاشران

اكنون ذكر معدودي از اعيان كه با ١اين فقير دوستي داشته پيش از حادثه اصفهان و در آن سانحه در كذشته اند مي نمايد از آنجمله مولاناي فاضل ميرزا عبد الله مشهور ٢بافنديست بفنون متداوله ماهر و بغايت ٣متتبع بود و در اصفهان در جوار منزل خود مدرسه عمارت كرده بافاده اشتغال و روزكاري مهيا داشت چون ببلاد روم افتاده علماي آنجا بدانش او آكاه شده بودند بقاعده خود وي را ٤افندي خطاب داده باين لقب معروف شده بود با من الفت تمام داشت ٥تا چندي پيش از آشوب اصفهان رحلت كرد

---

١ Wanting in Sir W. O.'s. ٢ Sir W. O. باقنديست ٣ Sir W. O. متبع

٤ Both Mss. اقندي ٥ Omitted in Keene's.

كرفت و سپاهي موفور آراسته فراهم آورد و اكثر فارس را مسخر ساخت و در كار او رونقي عظيم پديد آمد احمد ۱پاشا سردار روم با لشكري عظيم بر سر او رانده در نواحي قصبه انجدان مصاف دادند اوّل بضرب توپخانه روميان شكست در افاغنه افتاد و از جاي خود عقب تر نشستند چون شام شد اشرف مذكور باز صف سپاه آراسته بآئين قزلباش از هر سو ولولهٔ رعد آواي كرّنا و كوس در افكنده بر سپاه روم راند ۲احمد پاشا و روميان بهزيمت رفتند و آخر در ميانه مصالحه شد

پس اشرف مذكور سلطان مغفور شاه سلطان حسين را ۳در اصفهان بقتل رسانيده نعش اورا بدار المومنين قم فرستاده دفن كردند و باقتدار بود تا از پادشاه عاليجاه شاه طهماسب منهزم و مستاصل كرديد ۴و ذكر آن بيايد

---

۱ Sir W. O. پادشاي ۲ Sir W. O. پاد شاه روميان

۳ These two words are omitted in Keene's Ms.

۴ This clause is omitted in Sir W. O.'s. Ms.

CHAP. XXIV.

مقتول شدن پادشاهزادکان   دیوانه شدن محمود
و مردن وي   جلوس اشرف افغان بر تخت
اصفهان   جنك احمد ۱پاشا با افغان و هزیمت
رومیان   مقتول شدن سلطان مغفور

محمود نابکار پس از دو سال از سلطنت اتفاقیه بقتل پادشاهزادکان صفوي که محبوس بودند فرمان داد سي و نه نفر صغیر و کبیر سید بیکناه‌را بقتل ۲رسانید و از غرایب اینکه در همانشب حال بر وي کشته دیوانه شد و دستهاي خودرا خائیدن کرفت و کثافات خودرا خوردي و بهر کس دشنام و یاوه کفتي و در این حال بمرد اشرف نامي از ایشان بجاي او نشست و بشجاعت و تدبیر موصوف بود از اهل عراق و فارس طوعاً و کرهاً جمعي‌را بملازمت

۱ Sir W. O. پادشاه   ۲ Sir W. O. رسانیدند

شده بجائي ميرفت در ميان كرفتند و در يكروز سه هزار تن بكشتند

و از غرايب اينكه بعض دهات حقيره كه بهر نوع ذخيره [1]آذوقه داشتند در مدت هفت سال كه استيلاي افاغنه [2]واقعه بود حصار نااستوار خودرا حراست نموده جز صفير تفنك از ايشان بافاغنه نرسيد و چندانكه در تسخير آن قريها در آنمدت مديده كوشيدند سود نداشت

و ايشان پيوسته در تك و تاز بودند و با وجود غلبه كاهي از بيم و هراس و كاهي از دست برد رعيت و سپاه آرامي نيافتند و چند مرتبه كه لشكر قزلباش بر سر ايشان تاخت بر حسب تقدير كاري از پيش نرفت

---

۱ Sir W. O. آووقعه

۲ Omitted in Keene's.

اندك چيزي در ۱نظر ايشان بغايت عظيم و عزيز و از تنك حوصلكي و ناكسي اكر در شهري اندك مايه ۲جمعتي دست ميداد از بيم ناكهان بقتل عام ميپرداختند و اين معامله در اصفهان بكرات واقع ۳شد و از دناءت چيزي بكسي نميكذاشتند و آنمايه اموال و خزاين و نفايس اندوختند كه محاسب وهم و قياس از تصور آن عاجز است و مردمرا هيچكونه آرامي از ستم آن شوربختان نبود و رعيت بجان رسيده كاهي ۴بقتل ايشان كمر مي بستند

دار السلطنه قزوين را كه بتصرف آورده بودند روزي عوام و مردم بازار بهم بر آمده شمشير در افاغنه نهادند و چهار هزار تن كمابيش بكشتند و شهر بضبط خود آوردند پس از چندي باز لشكر بر سر آنشهر كشيده بعهد و پيمان متصرف شدند

و همچنين در قصبه خوانسار عوام شوريدند و جمعي از افاغنه‌را با حاكم و سرداري از ايشان كه وارد

۱ Sir W. O. تسطير ۲ Sir W. O. جمعيتي
۳ Sir W. O. شده ۴ Keene بقتال

۱دریا بر آمده بر اکثر بلاد معتبرهٔ گیلان استیلا یافتند و در آن اوان هجده کس صاحب جیش و حشم معدود شد که در ممالك ایران داعیهٔ پادشاهي و سروري داشتند سواي غارتگران پادشاه صفوي نژاد درین حوادث هایله دست و پاي میزد و بر سر هر یك از دشمنان قوي بقدر مقدور لشکري میفرستاد که زیاده خصم را مجال تعدي ندهند و خود در بلاد آذربایجان با عساکر روم در آویخته بود و رومیه بر بسیاري از آن مملکت استیلا داشتند و درین فرصت جماعت افاغنه که مالك تختگاه اصفهان شده بودند آسایش یافته بتسخیر بعض نواحي خود از عراق و برخي از مملکت فارس پرداخته توسعي ۲در ملك ایشان پدید آمد و جمعي از تبه کاران طوعًا و کرهًا بایشان که جماعت کودن صحرا نشین بودند پیوسته قوانین سلطنت و جهانداري و راه و رسم معیشت و دنیاداري تعلیم نموده طریق تقلید قزلباش پیش گرفتند لیکن از سفالت و ۳رذالت

۱ Sir W. O. دیار ۲ Sir W. O. که در ۳ Sir W. O. رزالت

CHAP. XXIII.

جلوس ملک محمود خان بسلطنه خراسان استیلاي
[1]لشکر پادشاه اروس بر [2]کیلان آرام کرفتن
افاغنه در اصفهان و تسخیر نمودن اطراف خود

و در آن هنکام مملکت خراسان نیز که از آن دو فتنه بزرك بر کران بود بسبب شورش و دعواي استقلال سي هزار [3]کس افاغنه ابدالي در دار السلطنه هرات و طغیان ملك محمود خان والي ولایت نیمروز در مشهد طوس بهم بر آمد و سکنه آن مملکت کرفتار آشوب شده کشش و کوشش عام شد

و در [4]ممالك طبرستان و کیلان علّت وبا شیوع یافته تا ده سال امتداد داشت و خلقي بیحساب در کذشتند و سرداران پادشاه اروس با لشکر انبوه از

---

۱ Omitted in Keene's. ۲ Sir W. O. کیلانات

۳ Omitted in Sir W. O.'s. ۴ Sir W. O. ملك

بیشمار و سامان موفور و رسیدن مدد و معاون ۱ایستادکي داشتند و ۲خزانها بر سر آن کار کذاشتند و هر وهني که بایشان میرسید و هر قدر از ایشان کشته میشد در جنب آنمایه کثرت بیقیاس معلوم نبود و چون آنحادثه ناکهان اکثر حدود مملکت را بیك بار فرو کرفته و مرکز دولت و خزاین سلطنت در دست افاغنه بود و بدکاران و شورش انکیزان مملکت که از بیم سیاست در خزیده بودند در آن انقلاب و طوفان حادثه چنانکه رسمست از هر کوشه و کنار سر بطغیان و زیاده ۳سري بر آورده شورش انکیزي داشتند ۴لشکر قزلباش و مردان کار و مدبران با هوش و راي در لجّه اضطراب افتاده هر کس در هر جا بفکر کار خود فرو رفته بصیانت مال و عیال و حفظ ناموس در ماند و مجال امداد و اتفاق با دیکري میسر نیامد

---

۱ Sir W. O. ایستادکیها ۲ Sir W. O. خزانهاي

۳ Sir W. O. روي ۴ Sir W. O. اکثر

کرد و باندك زماني چنانکه در مزاج جوانان خاصیت لهو و لعب ۱است ۲بآن شیوه از حد اعتدال در کذشت و خرد دور بین اینمضمون میسرانید

شاها ۳ز مي کران چه بر خواهد ۴خاست
وز مستي بیکران چه بر خواهد خاست
شه مست و جهان خراب و دشمن پس و پیش
پیداست کزین میان چه بر خواهد خاست

و در ین حال پادشاه مذکور در مملکت آذربایجان بود و عزم تدارك استیصال افاغنه داشت رسیدن سردار روم آن عزم لایق را عایق کشته براندن ایشان از آنحدود مشغول شد و لشکر قزلباش را در رکاب آن پادشاه که در تهور و مردانکي آیتي بود با لشکر روم مکرر مصافهاي سخت روي داد کاهي غالب ۵و کاهي مغلوب میشدند و رومیان بنابر عدت

---

۱ Omitted in Sir W. O.'s. ۲ Keene has آن

۳ Sir W. O. بمي ۴ In Keene's خواست ۵ Sir W. O. و کاه

و هنـوز تدارك آن نـشدة كم فرصتي و نامردي و بيوفائي را كار فرما شدة بعراق و آذربايجان و كرجستان سـه چهار سردار عظيم الاقتدار با لشكري كه دست مكنتش بدان ميرسيد بداغية تسخير كسيل نمود از جمله بتسخير حدود عراق ۱حسن پاشاي حاكم بغداد و بحدود آذربايجان عبد اللّه پاشاي وزير نامرد شدة بود

حسن پاشاي مزبور با صد هزار كس افزون بسرحد عراق در آمدة ببلدة كرمان شاهان نزول ۲نمود و در آنجا وفات يافت پسرش احمد ۳پاشا كه از شجاعان بود بجاي پدر منصوب شد و بتسخير آن حدود كوشش كرفت پادشاه عاليجاه شاه طهماسب صفوي كه در بدايـت شباب و بعد از جلوس سلطنت از حادثة اصفهان و كرفتاري پدر بغايت افسردة و محزون بود يكي از امراي جاهل بخيال آنكه اورا از غصّه و اندوة بر آرد باسباب عيش و طرب دلالت

---

۱ Keene احسن   ۲ Sir W. O. for نمود و has نمودة

۳ Keene has پاشاة

CHAP. XXII.

لشکر کشیدن رومیان بتسخیر حدود ایران نزول سپاه روم ۱بکرمان شاه ذکر شمه از احوال پادشاه و آشوب ممالک ایران ورود سردار دیگر از رومیان با لشکر ۲بیکران بآذربایجان و محاربات پادشاه با ایشان

و از جمله حوادث ۳عظیمه که در آن اوان سانح و باعث ویرانی ایران بل اکثر ممالک جهان گردید حرکت لشکرهای روم بود و مجمل این حادثه آنست که سلطان روم با وجود یکصد ساله صلح دستور که موکد بغلاظ ایمان بود و اظهار موافقت و یکجهتی با سلاطین سلسله علیه صفویه در آن هنگام که اختلالی چنان بدولت و مملکت ایشان راه یافته بود

---

۱ Sir W. O. بکرمانشاهان   ۲ Omitted in Keene's Ms.

۳ Sir W. O. عظیمه

اعيان و افاضل بود و ساير عشاير او همه از معاشران مخلص من بودند

و در آنشهر اقامت داشت مولاناي فاضل قاضي نظام الدين علي [1]خراساني وي مدتي در اصفهان تحصيل نموده سليقه مستقيمه و مدركي عالي داشت [2]با جمعي ديكر از مستعدان مرا بالتماس مشغول [3]مباحثه ساخته اصول كافي و تفسير بيضاوي و شرح اشارات وغيرها شروع نمودند و از جودت ذهن و فهم او مرا شوقي بمذاكره پديد آمد بالجمله از دو سال افزون در آنولايت اقامت نموده بهر حال اوقات خوش بود و سادات مذكوره و قاضي مذبور در آن ديار روزكاري باحتشام داشتند تا چند سال قبل از ين شنيدم كه بجوار رحمت حق پيوستند

---

۱ Sir W. O. خوانساري   ۲ Sir W. O. تا

۳ Keene مذاكره

مجملاً در خرم آباد جمعي از اغره و اتقیا و مستعدان مجتمع بودند و با من الفت گرفتند و اعیان و امراي آن دیاررا نیز باوضاع شایسته و اوصاف ستوده یافتم و جمهور ایشان‌را با من صداقت و اخلاص[۱] عظیم[۲] بود و بصحبت و سیر مشغول میداشتند و بمرور ایام تمامي آن مملکت‌را دیده ام

از اعاظم سکنه آندیار عمده افاضل کرام قدوه سادات عظام امیر سید علي موسوي رحمه الله و برادرش امیر سید حسین بود وي خلف سید الافاضل میر عزیز الله جزایري و قریب بشصت سال بود که در آن بلده سکني داشت و بغایت محترم و مرجع جمهور آن ولایت بود در اکثر فنون علوم مهارتش بکمال و در تقوي و ورع [۳]بیهمال والحق سیدي بزرگ منش عالیشان بود و محبت و الفتش با من بدرجه [۴]رسید که مزید بر آن نباشد و برادر عالیقدارش [۵]از

---

۱ Sir W. O. اخلاصي

۲ Sir W. O. پدید آمد

۳ Sir W. O. یگانه

۴ Sir W. O. رسیده

۵ Sir W. O. که از

حادثات عجب حالتي داشتم قواي دماغيه عاطل شده بود و اصلاً معلومي از معلومات من در صفحه خاطر نمانده ساده محض مي نمود و قدرت بر سخن کفتن نداشتم از اثر حيات همين علاقه ضعيفي نفس احيواني را بکالبد ناتوان باقي مانده بود و تا يکسال چنان بود بعد از آن في الجمله مزاج باصلاح آمد و آنچه را شيخ ابن عربي رحمه الله در فص ادريسي از کتاب فصوص الحکم ذکر کرده مرا محقق و معلوم شد و آخر شرحي وافي بر کلام شيخ نوشته ام و بر ناظران مخفي ۲ نمانده که شرح سوانح و وقايع احوال من از نوادر و غرايب حالات روزکار است و تفصيل آن در حوصله تحرير نمي آيد و آنچه بقلم وقايع نکار تواند آمد اکر در آن مسامحه نشود نيز دفترها بآن مشحون کردد و بعمري از آن فراغ حاصل نيايد و درين يکدمهٔ فرصت کجا مجال آن که شمهٔ کذارش يابد بتحرير اندك از بسيار و يکي از هزار اقتصار مينمايد

---

۱ Omitted in Keene's. ۲ Keene نماند

[1]بغایت معمور و [2]در نیکوئی آب و هوا و خرمی مشهور
طول آن شانزده روزه [3]راه و عرضش نیز چنانست
شهرها و قصبات خوش و مواضع بکیفیت بسیار دارد
و از قدیم مسکن احشام فیلیست که از صد هزار
خانوار متجاوزند در آن وقت امیر الامرای آن ملک
علیمردان خان بن حسین خان فیلی از خانه‌زادان
قدیم و امرای بزرگ دودمان علیه صفویه بود و با
من مودت و الفتی خاص داشت و الحق از شجاعان
و مستعدان روزگار بود و در آن قضایا و حوادث
که رخ نموده بود خواهش تدارک و علاج در خاطر
داشت و با وجود کثرت لشکر و حشر بنابر اسباب
عایقه که ذکر آنها طولی دارد مصدر اثری نتوانست
شد و توفیق خدمتی نمایان نیافت بالجمله در آن
بلده توقف نمودم [4]و طاقت حرکت هم نبود و از شدت
آلام و صدمات روزگار پر شور و شر و هجوم [5]اهوال و

---

۱ Sir W. O. معموره without بغایت

۲ Omitted in Sir W. O.'s. ۳ Omitted in Sir W. O.'s.

۴ The و and هم are omitted in Keene's. ۵ Sir W. O. احوال

بشهر داخل شده در سرائي پادشاهي نزول و خطبه و
سكه بنام او [1]شده معدودي [2]از مردم كه مانده بودند
امان يافتند و سلطان مغفوررا در كوشه از منازل خود
نشانيده [3]نكهبانان كماشتند و چون در ايام شدت
محاصره شاهزاده والا [4]تبار عظيم الاقتدار شاه طهماسب را
با معدودي از مقربان بيرون فرستاده و بدار السلطنت
قزوين رسيده بود از استماع اين خبر بر تخت
سلطنت موروث جلوس نمود

بالجمله فقير از آن قريه حركت كرده منازل
خطرناك را بمشقت [5]و صعوبت تمام طي نموده ببلده
خوانسار رسيدم و در آن چندي توقف كرده چون
زمستان رسيده و راهها پر برف بود في الجمله تدارك
سامان سفر نموده [6]ببلده خرم آباد كه مقر حكومت
والي لرستان فيلي است [7]رسيدم و آن ولايتي است

---

۱ Sir W. O. شد   ۲ These two words are wanting in Sir W. O.'s.

۳ Keene نكهبان   ۴ Keene بنار

۵ These two words are omitted in Keene's.

۶ Omitted in Sir W. O.'s.   ۷ Sir W. O. رفتم

CHAP. XXI.

بر آمدن راقم حروف از اصفهان داخل ۱ شدن محمود باصفهان و جلوس بسلطنت جلوس شاه ۲طهماسب بر سریر سلطنت موروثي در دار السلطنت قزوین ورود راقم بخوانسار رسیدن بخرم آباد

بر حسب تقدیر در غرهٔ شهر محرم خمس و ثلثین و مایة بعد الالف که پایان آن شدت بود برفاقت دو سه کس از اعاظم سادات و دوستان تغیر لباس کرده بوضع اهل رستاق از شهر بر آمده بقریه که ۳بر دو فرسنگي بود ۴رسیدیم و چند کس از نزدیکان و امرا پادشاه را برداشته بمنزل محمود ۵رفته وي را دیدند

و روز دیکر که پانزدهم شهر محرم مزبور بود محمود

۱ Omitted in Keene's Ms. ۲ Keene طهماس

۳ Omitted in Sir W. O.'s. ۴ Sir W. O. رسیدم ۵ Sir W. O. رفت

ناتوان و رنجور باقي ماندند و از هر طبقه آن مقدار از هنرمندان و مستعدان و افاضل و اکابر و اشراف در [۱]آن حادثه در کذشتند که حساب آن خداي داند و بر من در آن احوال روزکاري کذشت که عالم السراير بدان آکاه است و بر آنچه دست قدرتم ميرسيد صرف ميکردم و بغير از کتابخانه چنان چيزي در منزل [۲]من باقي نمانده بود و با وجود بي مصرفي قريب بدو هزار مجلّد کتاب را نيز متفرق ساخته بودم و تتمه در آن [۳]خانه بغارت رفت

القصه در اواخر ايّام محاصره مرا بيماري صعب عارض شد و هر دو برادر و [۴]جده و جمعي از مردم خانه در کذشتند و آن منزل خالي شده منحصر بدو سه کس خادمه عاجزه کشت تا آنکه بيماري من روي بانحطاط نهاد و از شدّت اندوه و نقاهت طرفه حالتي بود

---

۱ Sir W. O. اين

۲ Wanting in Keene's Ms.

۳ Sir W. O. جا

۴ Sir W. O. جدّ

رفته رفته نایاب شد و افاغنه باطراف شهر آگاه شده
در هر دو فرسنك و کمتر از جوانب مکاني استحکام
داده جمعي بنگاهباني گذاشتند و دایم الاوقات فوج
فوج سواران ایشان بنوبت بر گرد شهر در گردش
بودند و در آن وقت مردم از ضیق معاش پیوسته
از هر گوشه و کنار پوشیده و پنهان از شهر بیرون
میرفتند و افاغنه بر کسي ابقا نمي کردند [1] اکثر کسي
جان بسلامت بیرون برده باشد و در شهر چون
اکثر اغذیه نامناسب بکار میرفت هر روز جماعتي
بیشمار باورام و امراض مبتلا گشته هلاك مي شدند
و از فراخ حوصلگي و جوانمردي مردم آنشهر مشاهده
شد که قرص ناني بچهار پنج اشرفي رسیده بود و کسي
از غریب و بومي معلوم نمي شد که بگرسنگي مرده
باشد و احدي سایل بکف نشده بود و آنکه از جوع
بیتاب بود حال خود از آشنایان پوشیده میداشت
تا کار بجائي رسید که یافت نیشد آنوقت مردم
تلف شدند و آخر چنان شد که اندك مایه مردمي

---

1 The following words including باشد are omitted in Keene's Ms.

کجا آنکه بودي شکارش هزبر
نهالي همه خاك دارند و خشت
خنك آنکه جز تخم نیکي نکشت
زمین کر کشاده کند راز خویش
نماید سر انجام و آغاز خویش
کنارش پر از تاجداران بود
برش پر ز خون سواران بود
پر از مرد دانا بود دامنش
پر از خوبرخ چاك پیرامنش
چه افسر بود بر سرت بر چه ترك
کز او بکذرد پر و پیکان مرك
هر آنکس که دارد بدل هوش و راي
بسازد همي کار دیکر سراي

مجملاً بعد از سه چهار ماه کار محصوران بسختي کشید و ماکولات در آن امصر اعظم که مشحون بانبوهي و ازدحام بیرون از قیاس بود تنقیص یافت و

---

۱ Sir W. O. شهر

سودمند بود و آنهمه خلق بیشمار بسختی تلف نمیشدند امّا موافق تقدیر نیفتاد و چند کس از ناسنجیدکان مانع آمدند تا آنکه شد آنچه شد و چه نیکوست در این مقام کلام حکیم ابو القاسم فردوسی

مثنوي

زمین هست آماچگاهٔ زمان
نشانه تن ما و چرخش کمان
قضا چون در آید براند حذر
قدر چون بجنبد به بندد کذر
شکاریم یکسر همه پیش مرك
سری زیر تاج و ۱ سري زیر ترك
چنین است کردار چرخ بلند
بدستی کلاه و بدستي کمند
چو شادان نشیند کسی با کلاه
بخم کمندش رباید ز کاه
کجا آنکه بر سود تاجش بابر

---

۱ Sir W. O. سر

نمیکذاشتند و بسخنان دور از کار خاطر رنجه می
ساختند و در آن هنکام صلاح در حرکت پادشاه بود
چه مجال مقاومت با خصم نمانده و مقدور بود که
خود با منسوبان و امرا و خزاین آنچه خواهد بطرفی
نهضت کند تمامی ممالك ایران سوای قندهار در
تصرف او بود اکر از آن مخمصه بیرون رفتی سرداران
و لشکرهای متفرقه کل مملکت باو پیوستندی و چاره
کار توانستی کرد و الحق تدبیر در آنوقت منحصر در
این بود من این معنی را بیکدو کس از محرمان او
فهمانیدم و تحریص کردم که از این رای در ۱بکذرند و
استخلاص اصفهان نیز در این صورت بود چه بعد از رفتن
پادشاه خصم‌را بر سر اصفهان زیاده کوششی فرصت
نبود و بفکر کار خود می افتاد و عامه شهر اورا بهر
عنوان از سر خود وا می کردند و وی ناچار شدی
که از همان راه که آمده ۲و بمرور ایام و سعی موفور
آنرا کشاده ۳بود بمقر دولت خود باز کردد یا
آماده جنکهای سلطانی شود و بهر صورت تدبیری

---

۱ Sir W. O نکذرند ۲ Keene has بود ۳ Wanting in Keene's.

و افغان غالب و ۱امرا مغلوب شدند و اکثر رعایای
قرای قریبه مکانهای خودرا انداخته با عیال بشهر در
آمده خلقی که هرگز خیال اینگونه حادثه نکرده بودند
بهم بر آمدند و چون چشم همگی ۲بر امرای بی تدبیر
بود عامهرا مجال چاره ۳نکایت خصم از خود نماند محمود
با لشکر خود بر در شهر آمده بعمارات فرح آباد که
آنهم شهری و قلعه محکم آساس بود مقام گرفت و
آنچه از ضروریات میخواست از دهات معموره قریبه
بخود که بیصاحب افتاده بود بلشکرگاه خویش کشیده
صاحب ذخیره چندین ساله شد و آنچه نمیخواست
تمامی را سوخته نابود ساخت

من چون بدیده بصیرت در مآل آن حال نگرستم
وصیت پدر بیاد آمد و اراده بر آمدن از آنشهر کردم
و در آنوقت حرکت با منسوبان و سرانجام مقدور
بود که راهها هنوز مسدود نشده بود و تا دو سه ماه
بیرون رفتن بسهولت میسر می شد دوستان و نزدیکان

---

۱ Sir W. O. مغلوب امرا ۲ Sir W. O. بـه
۳ Sir W. O. نکابت

بدرگاه سلطاني ميفرستاد و چون قرنها بود که معموري و آسودگي و اتمام جميع نعمتهاي دنيويه در ممالك بهشت نشان [1]ايران نصاب کمال يافته مستعد آسيب عين الکمال بود [2]پادشاه و امراي غافل و سپاه آسايش طلب را که قريب بيکصد سال شمشير ايشان از نيام بر نيامده [3]بود دغدغه علاج آن فتنه بخاطر نميگذشت تا آنکه محمود مذکور با لشکر موفور بممالك کرمان و يزد رسيد و غارت و خرابي بسيار کرده عازم اصفهان شد و اين در اوايل سال اربع و ثلثين و مايه بعد الالف بود

چون قريب بدار السلطنت مذکوره رسيد اعتماد الدوله با [4]جميع امرا و سپاه که حاضر رکاب بودند مامور بدفع او شدند و اينهم از اسباب اجراي تقدير بود که بر يك لشکر چندين کس که از رهگذر غفلت و نفاق راي دو تن از ايشان را با هم اتفاق نباشد امير و سردار شوند القصه در نواحي شهر تلاقي

---

١ Sir W. O. بران ٢ These two words are omitted in Sir W. O.'s.

٣ Both Mss. بود و ٤ Sir W. O. جمع

مجملاً چندي بر نیامد که حادثهٔ اصفهان و محاصرهٔ آن رخ انموده مجمل آن قضیه که از غرایب احوال روزکار شعبده بار است اینکه

طایفهٔ افغانان قلزهٔ که کمینهٔ رعیت قندهار و برخي از ایشان داخل در سلك سپاه آن سرحد و به چاکري حاکم آنجا قیام داشتند میر ویس نامي رئیس آن معدود بود در شکارکاه قریهٔ دهٔ شیخ بخدعه و تمهید شاه نواز خان امیر الامراي آن سرحدرا بکشت و بر آن قلعه استیلا یافته خزاین موفورهٔ بدست آورد و افاغنه با او موافقت کردند و از پیشکاه سلطان مالك رقاب شاه سلطان حسین صفوي تغمده الله بغفرانه تداركي که در اطفاي نایرهٔ آن فتنه مي شد ۲منتج حصول مقصود نکشت و افغان مذکور بر آن قلعه استیلا داشت تا در کذشت بعد از او پسر او محمود نام قایم مقام پدر شد و بنواحي خود دست تطاول دراز کرد کاهي بساط سلطنت در آن مملکت میکسترد و کاهي عرایض نیاز

---

۱ Keene نمود ۲ Sir W. O. و منتج

از حکیمی پرسیدند که بد حال ترین مردمان در جهان کیست گفت مَنْ بَعُدَتْ هِمَّتُهُ وَاتَّسَعَتْ أُمْنِيَّتُهُ وَقَصُرَتْ مِقْدَرَتُهُ و بر فرض محالی که نفس عالی همّتان ناچار به پستی تن در دهد و بتحصیل قدر ضرورت کردن [1]نهد طریق تحصیل از وجوه ستوده در اکثر ازمنه نایابست و اختیار ذلت و زبونی مقدور [2]کرام نیست

بمرد از تهی دستی آزاد مرد
ز پهلوی غیری شکم پر نکرد

و چه نیکو گفته در این مقام شیخ فرید الدّین عطّار

یکی پرسید از آن فرخنده ایّام
که تو چه دوست داری گفت دشنام
که هر چیزی دگر که میدهندم
بجز دشنام منّت می نهندم

---

1 Omitted in Keene's Ms. 2 Keene has کردم

آنچه در سالي میرسید وفا بچند ماهه مصارف لابدیه نمي نمود و آخر بسبب استیلاي جماعت اروس بر آن مملکت و هرج و مرج زیاده چنان شد که بالمره منقطع گردید و اکثر املاك و مستقلات از خیر انتفاع و [1]آباداني افتاد و اندکي که مانده بود آن نیز در تصرف دیگران در آمد و قلیلي که بانصاف خود بصبایا و باز ماندگان عم مرحوم میدادند وفا بمصارف ایشان نمي نمود بهر حال قطع نظر از آن نیز کرده بهر نوع با آنچه در دست [2]بوده اوقات میگذشت و مرا خود طبیعت و فطرت قادر بر تحصیل دنیا نبوده و نیست و توسّل و اظهار حاجت و قبول احسان و مروّت از احدي هرچند سلاطین عالیشان و کرام خلق از دوستان صدیق باشند بموجب حمیّت و غیرت فطري ممکن و مقدور نه و همّت مجبول است باحسان و ایثار بر کافه خلق و با این حال زندگاني به تهیدستي و قصور مقدرت از قدر همّت اشق و اصعب اشیا و سخت ترین بلیاتست

---

1 Keene آبادي   2 Omitted in Sir W. O.'s.

CHAP. XX.

معـاودت بـاصـفـهـان ۱حادثه اصفهان و استيلاي افاغنه

بالجمله بـاز باصفهان مراجعت كـردم و بـرادران و باز ماندكان و دوستان‌را بديدم و بعد از فوت عم عالي مقدار در لاهجان و بتدريج سنوح حوادث و اختلال باسباب مختلفه در اكثر محالات كيلان وجه معاشي كه از املاك مـوروثـي ميرسيد و مـدار كذار ۲ما در اصفـهان منحصر بـهـمان بـود هر سـالـه كاسـتـن كـرفـت و بـعـد از رحـلـت والـد مرحوم بـسـبـب خـرابي آن محال و نبودن شخص كاردان غمخواري در آن مـلـك خـود نقص بسياري ۳بآن راه يافته

۱ This head is entirely omitted in Keene's Ms.

۲ These five words are omitted in Keene's. ۳ Omitted in Sir W. O.

شیراز کردم و ۱چندي در آن بلده اقامت نمودم اوضاع آن شهر نیز تغیري یافته اکثر دوستان سابق من در گذشته بودند القصّه خودرا بهر صورت تسلّي مینمودم و برسم عادت گاهي بصحبت علمي و تحریر بعض مسایل مي پرداختم و بي اختیار شعر بسیاري وارد خاطر میشد باز در شیراز آنهارا فراهم آوردم و دیوان ۲سیوم مرتّب شد تخمیناً سه چهار هزار بیت لیکن خاطر بنوعي از دنیا رمیده بود که انس بهیچ چیز حاصل نمیشد و با وجود جواني بحدّي دنیا و مستلذات آن در نظر ۳خوار و مکروه بود که پیرامون خاطر نمي گشت و از استیلاي هموم آن شوق و ۴شغفي که بعلم و تحریر و تقریر معارف بود افسردگي یافت و همواره خواهان آن بودم که دلقي در پوشیده بگوشه انقطاع گزینم و بنابر علاقه باز ماندگان و بیکسي ایشان میسر نیامد

---

۱ Keene has چندین
۲ Keene سیم
۳ Sir W. O. خمار
۴ Sir W. O. شعفي

CHAP. XIX.

رحلت والد علامه طاب ثراه نهضت راقم از اصفهان بشیراز تدوین دیوان ثالث

بالجمله در اصفهان ایّام بآرام کذران بود تا آنکه بتاریخ سبع و عشرین و مایة بعد الالف والد علامه طاب ثراه چنانکه کذارش یافت بجوار رحمت حق پیوست و از آن حادثه اختلالي در احوال پدید آمد و بعد ۱از دو سال والده مرحومه نیز رحلت نمود جدهٔ مادري ۲که ضعیفه پیر بود با جمعي وابستکان در آن خانه ۳ماندند و هر دو برادر نیز بتحصیل مشغول و بغایت اهل و ستوده اطوار و نسبت بمن نیکو کار بودند از این حوادث مرا دماغ شوریده شد و بسر بردن در آن منزل دشوار کشت باز عزیمت

---

۱ Omitted in Sir W. O.'s. ۲ These four words are omitted in Keene's Ms.

۳ Sir W. O. مـانـد

تنکیم چو خون مردۀ در پوست
نشتر برك فسردۀ نیکوست
دل مردۀ تن فسردۀ کور است
آواز نی تو بانك صور است

این مثنوی بتخمین ۱یکهزار بیت است و متضمن حکایتی است که منقول است از ۲اصمعی که در طریق طایف سنکی دیدم بر آن این بیت نوشته بود

شعر

أَلَا يَا مَعْشَرَ ٱلْعُشَّاقِ بِاللّٰهِ خَبِّرُوا
إِذَا ٱشْتَدَّ عِشْقٌ بِالْفَتَى كَيْفَ يَصْنَعُ

و تمام قصّه مشهور است

---

۱ Keene چهار ۲ Sir W. O. اصمعی

در نیم شبان تجلّي طور
در ده که ز خود کرانه کیریم
بیخود رهٔ آن یکانه کیریم
مطرب دم دلکشي به ني کن
این تیره شب فراق طي کن
از صبح وصال پرده بر کیر
شام غم هجر در سحر کیر
تا باز رهم ازین جدائي
کیرم سر کوي آشنائي
ساقي ۱قدحي مي مغانه
سر جوش خم شرابخانه
در کام حزین تشنه لب کن
نذر دل آتشین نسب کن
تا رخت کشم بعالم آب
آسوده شوم ازین تب و تاب
مطرب نفست جلاي جانهاست
با مرده دلان ۲دم مسیحاست

---

۱ Sir W. O. قدح   ۲ Both Mss. دمت

حکمت اشراق و روایح الجنان و رسالهٔ ابطال تناسخ برای طبیعیین و شرح رسالهٔ کلمه التصوّف شیخ اشراق و حاشیه بر الهیات شفا و فراید الفواید و حاشیه بر شرح هیاکل النور و رساله در مدارج حروف و فرسنامه تحریر نموده ام و غیر اینها از مصنفات بسیار و جواب مسایل متفرقه دیگر که از کثرت در این زمان متذکّر جملکی آنها نیستم و اشعاری که در آن مدّت وارد خاطر شده بود باز فراهم آورده دیوانی شد تخمینًا ده هزار بیت و این دوم دیوان این بیمقدار است و مثنوی ۱ ترتیب دیوان ثانی مسمّی بتذکره العاشقین نیز در اصفهان شروع افتاد و افتتاح آن این است

مثنوی

ساقی ز می موحّدانه
ظلمت بر شرك از میانه
۲ با تیره دلان چو لمعهٔ نور

---

۱ These three words are omitted in Keene's. ۲ Sir W. O. ما

پس بخدمت سلطان المحققین افضل الحکماء الراسخین المولی الاعظم والحبر الاعلم مظهر المعارف والحقایق مکمّل علوم السّوالف واللواحق محي الحکمت ابو الفضایل مولانا محمّد صادق اردستاني علیه الرحمه که از متوطّنین اصفهان و بتدریس زمره از اذکیاي افاضل مي پرداخت رسیده باستفاده مشغول شدم وي از اساطین حکما بود و قرنها باید که مثل او کسي از ۱ میان دانشمندان بر خیزد بمن عاطفتي بي پایان داشت و در خدمتش کتب مشهوره و غیر مشهوره حکمیه نظریه و علمیه بسیار خوانده ام و حق آن فیلسوف کامل بر من زیاده از استادان دیگر است و تا هنگام رحلت استفاده ۲ من از خدمت ایشان منقطع نشد در سال اربع و ثلثین و مایة بعد الالف هنگام محاصره اصفهان برحمت ایزدي پیوست

و در آن اوان رساله موسومه بتوفیق که در توافق حکمت و شریعة است و رساله توجیه کلم قدماي حکماء مجوس در مبداء عالم و حواشي بر شرح

---

۱ Omitted in Keene's Ms. ۲ Omitted in Keene's Ms.

CHAP. XVIII.

مراجعت باصفهان   ذکر استاد اجل مولانا محمد صادق رحمه الله   ترتیب دیوان ثاني

پس از آنجا عازم اصفهان شدم و بخدمت والدین و ملاقات اخوان و احباب رسیدم و این از نعمتهاي گرانمایه بود و همچنان در مباحثه و مطالعه و تحریر مقاصد و مسایل علمیه مستغرق بودم و با مستعدّان آن شهر معظم صحبت میداشتم در آن وقت والدین خواستند که تاهل اختیار کنم و در آن مبالغه داشتند و جمعي از اکفا و اعیان خواهش به نسبت نمودند و مرا بسبب [۱]اشتغال و شوق مفرط بعلم رضا بآن نبود و آنرا عایق فرصت [۲]و مانع مي پنداشتم و تجرّدرا بفراغ و آزادگي انسب یافته چندانکه جهد نمودند راضي نشدم

---

۱ Sir W. O. اشغال   ۲ These three words are omitted in Keene's.

منجم مشهور كتب مجوس و حكمي و اسلامي بسيار داشت و بهيئات و نجوم و رمل و حساب و ضوابط رصديه ماهر بود با او صحبت بسيار داشتم و رصدي كه اشهرت مجوسي در سي و چهار هزار سال پيش از اين نوشته نزد وي بديدم و بنظر اجمالي در آورده قصور و نقص بسيار داشت بناي ضبط حركات را بر تاريخ خلقت كيومرث كه نزد ايشان ابو البشر و آدم عبارت از اوست نهاده بود و بزعم وي چهار هزار سال و كسري از آن كذشته او اين خالي از غرابتي نيست چه جمهور متاخرين مجوس ابتداء خلقت بشررا اين مقدار نميدانند

1 The words hence to the end of the Chapter are omitted in Sir W. O.'s. Ms.

الفت والدین و افراط محبّت ایشان نیز مانعي
قوي بود

و در شیراز بودم که یکي از مراسلات والد مرحوم
رسید در عنوان ۱آن این رباعي نوشته بود

رباعي

در دل ز فراق خستگیها دارم
در کار ز چرخ بستگیها دارم
با این همه غم تو نیز پیمان وفا
مشکن که جز این شکستگیها دارم

و در آن سخنان درج بود که دل الفت سرشت‌را
بي آرام کرد پس عزم اصفهان کردم و براه دار
العبادت یزد روانه شدم

در آن شهر جمعي از افاضل و مستعدّان بودند و
مردمي نیکو خصال ستوده اطوار داشت و از بلاد
نفیسه عراق است و در آنجا بود رستم مجوسي

---

۱ Omitted in Keene's.

CHAP. XVII.

معاودت بشیراز ورود بدار العبادهٔ یزد
مراجعت باصفهان

پس بشیراز [1] آمدم و خاطر بدان متعلق شده بود که ترك معاشرت خلق و سکني در معمورها کرده در یکي از جبال که پناهي و آبي داشته باشد انزوا گزینم و با آنچه رزّاق حقیقي مقدر ساخته باشد قناعت کنم و بیکباره دل از الفت خلق و اوضاع روزگار متنفر و منزجر شده بود احوال دنیارا با طبع خود ملایم نمي یافتم و هر جا مي شنیدم که در کوهي [2] غاري و چشمه و چند درختي هست بدیدن آن رغبت میکردم و عزم مقام در آن مکان مي نمودم آشنایان و پیوستگان مانع مي آمدند و

---

[1] Keene آمده
[2] Sir W. O. و غاري

اندك آسودكي حاصل آمد و در آن سال موسم سفر حجاز و ماونت آن نهاند عزم مراجعت كردم و ناچار بكشتي سوار شده بجزيره بحرين آمدم سكنه آنجا اهل ايمان و صلحا مي باشند و علوم عربيت و فقه و حديث في الجمله رواجي دارد و از علما و اعيان آنجا بود شيخ محمّد شيخ الاسلام با من الفتي تمام بهم رسانيد و بالتماس او قريب يكماه توقّف كردم طول آن جزيره بتخمين ده فرسنك و عرضش چهار فرسنك است و همه نخلستان و معمور است و ۱ كثرت مردم بسيار و انهار خوش كوار دارد امّا هوايش بغايت كرم و بسبب احاطه دريا ناموافق است

پس بكشتي در آمده به بندر معوره كنك كه بهترين سواحل فارس است رسيدم و از آنجا عازم سردسيرات فارس شدم و در آن سفر كمتر ناحيه از مملكت ۲ فارس مانده باشد كه نديده باشم

---

۱ Sir W. O. اكثر ۲ Omitted in Sir W. O.'s.

و از افاضل آن بلده مولانا ۱نصر الله لاري بود تلمذ در خدمت بسياري از مشاهير فضلا نموده در فنون ۲علم مهارت داشت و در آن بلده تا بودم اغلب با من صحبت ميداشت

پس از آنجا به بندر عبّاسي رفتم چند كشتي روانه مكّه معظّمه بود مرا هم همت مصروف آن شد كه با قليل زادي كه ميسّر بود اختيار آن سفر كنم بكشتي در آمدم هواي دريا و اوضاع كشتي مزاج مرا مختلّ ساخت و رنجي سخت كشيدم و پس از چند روز باران و طوفاني عظيم شد مردم كشتي طمع از حيات بريدند حقّ تعالي نجات داد و بعد از مشقت و صعوبت بسيار بيكي از سواحل عمّان رسيديم عمّانيان كه اكثر خوارج و قطاع الطريق بحرند كشتي بگرفتند و اموال بغارت بردند و مردمرا در آن صحرا گذاشتند و برفتند پس از چند روز بمشقت تمام بمسكت كه بمسقط مشهور و از شهرهاي ايشان است رسيدم و مدّت يك ماه توقّف كردم كه

۱ Keene نـظـر ۲ Sir W. O. علوم

در تحقیق معني واحد و وحدت و چند رساله دیکر در غوامض مسایل الهیه در آنجا نوشته ام

پس بخطه لار رفتم از اعیان آنجا میرزا اشرف جهان لاري بود مروّت و مکنت بسیار داشت و خالي از فطانت و استعدادي نبود

و هم از اعیان آن بلده بود میر محمّد تقي لاري مشهور که صاحب دستکاهي عظیم و از دنیاداران روزکار بود ادني ۱از چاکران و کماشتکان او صاحبان مال و جاهي موفور بودند و هر دو با من مودّت و الفت بسیار داشتند میرزا اشرف جهانرا در آخر ۲سال که بنجف اشرف رسیدم آنجا دیدم که ترك دنیا کرده بلباس فقرا در آن آستانه مقدسه مجاور بود و همانجا مدفون شد و هم در اواخر که نوبت دیکر بلار وارد شدم میر محمّد تقي مذکور فوت شده پسرش میر محمّد نام که بغایت اهل و ستوده صفات بود از حوادث روزکار محتاج بقوت شبانروزي شده در زمرهٔ مستحقین آن شهر بود

---

۱ Omitted in Sir W. O.'s.   ۲ Keene has حال

CHAP. XVI.

وصول ۱بشولستان و جهرم رسیدن ببلدهٔ داراب
ورود ببلدهٔ لار در آمدن به بندر عبّاسي و عزم
سفر حجاز و روانهٔ شدن از راه دریا افتادن
بساحل عمّان و ورود بمسقط ورود به
بحرین ۲ورود به بندر کنك

پس از آنجا ۳بشولستان و بلدهٔ جهرم رفتم و از صلحا و علماي آنجا میر عبد الحسین و مولانا محمّد صالح بود بصحبت ایشان رسیدم هر دو ۴از محدثین ۵ثقه بغایت پرهیزکار بودند

پس بداراب که از منزهات آن کرم سیر است رفتم والحق بغایت خرّم و معمور است رسالهٔ لوامع ۶مشرقه

---

۱ Sir W. O. بشوبستان ۲ Sir W. O. وصول ۳ Sir W. O. بشوستان

۴ Omitted in Sir W. O.'s. ۵ Keene has شفه The true reading may be فقه.

۶ Keene مشرفه Sir W. O. منشرقه

الدّین ۱کازرونی بود وی‌را از جوانمردان روزکار دیده ام و با من دوستی تمام داشت و از طلبهٔ آن شهر مولانا محمّد یوسف عارف ۲کازرونی بود بمراتب متداوله مربوط و خطی بغایت نیکو داشت و طبعش قادر بر نظم و بغایت درویش منش و پاکیزه اختلاط بود در ایّام استیلای افاغنه بشیراز رحلت کرد

---

۱ Sir W. O. کازرونی ۲ Sir W. O. کارژونی

١ روزها ادراك سعادت خدمتش ميكردم ٢ تا آخر ٣ با عدم قابليت ارادت و اخلاص مرا كه از صفاي طويت بود قبول نمود و شفقت و عاطفت كريمانه فرمود چند شبانروز در همان مكان بسر بردم و تمنّاي آن بود كه در همان مقام ايّام حيات بگذرانم رضا نداد و از آنجا بنوازش بسيار رخصت فرمود و تا اين زمان توفيق حصول سعادتي اگر ميسّر شده باشد از بركات همّت و نظر اشفاق آن يگانه آفاق ميدانم و زبان باين مضمون ناطق است

هر چند پير و خسته دل و ناتوان شدم
هر گه كه ياد روي تو كردم جوان شدم
آن روز بر دلم در معني گشوده شد
كز ساكنان دركهٔ پير مغان شدم

پس ٤ بكازرون رفتم از اعيان آن شهر خواجه حسام

---

١ Sir W. O. روز   ٢ Omitted in Sir W. O.'s.

٣ These three words are omitted in Keene's.   ٤ Sir W. O. بكارژون

از آن نوشته شد و همچنین تا ابتداي سال خمس و ثلثین و مایه بعد الالف تخمیناً بهفت هزار بیت رسیده بود که در آن سال سانحه اصفهان روي داد و با کتابخانه فقیر و آنچه بود بغارت رفت و مرا بر تلف شدن آن نسخه تاسّف است چه اکر انجام مي یافت و بنظر افاضل جهان میرسید آنرا لایق ذخیره خزاین سلاطین قدر شناس میبافتند

۱بالجمله از شیراز ببلده فسا که از کرمسیرات فارس است رفتم و از آنجا عزم بلده کازرون کردم در آن حدود حقیقت حال عارف ربّاني قدوة الکاملین شیخ سلام الله ۲شولستاني شیرازي که در آن حدود انزوا از خلق کزیده در کوهي مقام کرفته بود در یافتم و بخدمتش شتافتم و از آنچه تصوّر حال کبراي اولیا نموده بودم و در جهان نشان ایشان کمتر یافت شود اورا زیاده یافتم سلسله مشایخ وي تا بمعروف کرخي قدس الله ارواحهم متسق النظام بود بالجمله چندي در قریهٔ که قریب بآن مقام بود توقّف داشتم و

---

۱ Sir W. O. بآنجمله ۲ Sir W. O. شوبشتاني

CHAP. XV.

مراجعت بشيراز حركت از شيراز بفسا ذكر
شيخ عارف شيخ سلام اللّه ورود ببلدهٔ [1] كازرون

و از آنجا باز بشيراز معاودت كردم چون در [2] بين مطالعه كتب مختلفه بعض كلمات نادره و تحقيقات شريفه و فوايد جليله [3] نفيسه در يافته مي شد كه همه وقت ظفر بر آنها ميسر نيست و كمتر كسي را از متتبعين روزكار حاصل ميتواند شد و بخاطر قاصر نيز بسياري از فوايد و نكات شريفه و تحقيقات عاليه متفرقه ميرسيد خواستم كه مجموعه مرتب سازم كه مشتمل بر نفايس و نوادر باشد و بر جوامع مشهورهٔ افاضل سلف راجح آيد پس شروع در تحرير [4] آن كردم و بدّة العمر موسوم ساختم و بتدريج آنچه لايق سياق آن بود در آن مندرج ميشد در سفر فارس [5] مقداري

---

[1] Sir W. O. كازرون [2] Sir W. O. عين [3] Sir W. O. نفسيه
[4] Keene has اين [5] Keene مقداران for مقداري از آن

و در آن محال دانشمندي از مجوس بود که ويرا دستور [1]گفتندي و عادت مجوس است که علماء خود را دستور خوانند با من آشنا شد و تحقيق اصول و فروع و اخبار آن مذهب آنچه ميدانست از وي كردم بمذهب خود آگاه بود و طبعي مستقيم و زهدي بكمال داشت

و از آنجا باردكان فارس رفتم مولانا عبد الكريم اردكاني را كه از عباد و علماي دعوت و [2]اعداد و حروف بود و در نجوم دستگاهي عالي داشت بديدم و مدّتي معاشر و همصحبت بود و از وي استفاده بعض غوامض كرده ام و در همان اوان در سنّ نود سالگي برحمت حقّ پيوست

و در آن قصبه مير عبد [3]النبي اصفهاني را كه ساكن كام فيروز فارس بود بديدم و مدّتي معاشر بود وي [4]سيد صالح اديب محدّث فقيه بود و تتبّع بسيار داشت در آن اوان رساله در مواريث نوشته بود بنظر فقير رسانيد بغايت منقّح نوشته بود

---

1 Sir W. O. خوانندي 2 These two words are omitted in Keene's Ms.

3 Sir W. O. الغني 4 Sir W. O. سيدي

است و در سنجیدن دقایق شعر عربي مثل او ندیده ام و از مصنفات اوست شرح مبسوط بر صحیفه کامله و کتاب بدیعیه وغیر آن بغایت عالي همت و ستوده صفات والحق نادره روزکار بود از مکه معظمه باصفهان آمد و از سلطان مغفور احترام یافت منصب صدارت را اراده تفویض باو داشتند خواهندکان آن منصب کوششها کردند و وسیله‌ها برانکیختند علو همت آن سید عالیشان از معامله دنیا طلبان پهلو تهي نموده بشیراز و بیضا رفته عزلت کزید تا برحمت ایزدي پیوست القصه چند روز بصحبت ایشان فیض یاب شدم و مودت و عاطفتي تمام بمن داشت

و حاجي نظام الدین علي انصاري اصفهاني نیز در آن [1]محال متوطن بود نزد من آمد و بمباحثه شرح تجرید و استبصار حدیث پرداخت و در میانه الفت [2]عظیمه پدید آمد و او بغایت حمیده خصال و عالي فطرت و از دنیا کذشته و جهان دیده بود و من حاشیه بر امور عامه شرح تجرید و رساله تحقیق غنا و رساله منطق‌را در آنجا نوشته ام

---

۱ Sir W. O محل ۲ Keene غطبه

CHAP. XIV.

حرکت از شیراز ببیضا   ذکر سید الافاضل سید
علي خان   رفتن از بیضا باردکان شیراز

پس از شیراز [1]بمحال بیضاي فارس حرکت کردم و در آن [2]محال در این زمان شهري نمانده امّا مشتمل است بر قراي معموره بسیار و در خوشي آب و هوا ممتاز است مکانهاي بکیفیت و شکار کاههاي خوش دارد مدتي در آن حدود ماندم و در آنجا بود سید فاضل ادیب حسیب جلیل نحریر صدر الدین سید علي خان بن سید نظام الدین احمد حسیني رحمه اللّه وي از احفاد استاد البشر امیر غیاث الدین منصور شیرازي علیه الرحمه [3]و فاضلي جامع و در علوم ادبیه یکانه روزکار بود شعر عربي را ببلاغت و متانتي که باید کفتي و صاحب دیوان

---

[1] Sir W. O. بمحفل   [2] Sir W. O. محل   [3] Keene است

چرا کاردها از دست ۱او نمي ستانند کفتند قوتش بحدّیست که کارد از دستش بیرون کردن بغایت مشکل است و چندین کس اورا افکندند و خواستند که کارد بکیرند عجز کرد و حالتي مشاهده شد که کفتند اکر کارد بکیریم همین لحظه خواهد مرد پس اورا وا کذاشتند و ۲عجیب تر این است که زخمي که صبح بر خود زند اکر دیکر باره بر همان موضع نزند بوقت عصر التیام میيابد پس متفحّص حال او شدم بعد از سه روز در بیرون شهر کاردي بر پهلوي او رسیده احشاي او قطع شد و ۳بیفتاده جان تسلیم کرد

آنانکه غم عشق کزیدند همه
در کوي شهادت آرمیدند همه
در معرکهٔ دو کون فتح از عشقست
با آنکه سپاهٔ او شهیدند همه

---

۱ Sir W O. وي ۲ Sir W. O. عجب ۳ Keene بیفتاد

الدّین [۱] کازرونی بود وی‌را از جوانمردان روزکار دیده ام و با من دوستی تمام داشت و از طلبهٔ آن شهر مولانا محمّد یوسف عارف [۲] کازرونی بود بمراتب متداوله مربوط و خطی بغایت نیکو داشت و طبعش قادر بر نظم و بغایت درویش منش و پاکیزه اختلاط بود در ایّام استیلای افاغنه بشیراز رحلت کرد

---

۱ Sir W. O. کارزونی ۲ Sir W. O. کارژونی

١روزها ادراك سعادت خدمتش ميكردم ٢تا آخر ٣با عدم قابليت ارادت و اخلاص مرا كه از صفاي طويت بود قبول نمود و شفقت و عاطفت كريمانه فرمود چند شبانروز در همان مكان بسر بردم و تمنّاي آن بود كه در همان مقام ايّام حيات بگذرانم رضا نداد و از آنجا بنوازش بسيار رخصت فرمود و تا اين زمان توفيق حصول سعادتي اگر ميسّر شده باشد از بركات همّت و نظر اشفاق آن يكانه آفاق ميدانم و زبان باين مضمون ناطق است

هر چند پير و خسته دل و ناتوان شدم
هر گه كه ياد روي تو كردم جوان شدم
آن روز بر دلم در معني گشوده شد
كز ساكنان درگهٔ پير مغان شدم

پس ٤بكازرون رفتم از اعيان آن شهر خواجه حسام

---

١ Sir W. O. روز

٢ Omitted in Sir W. O.'s.

٣ These three words are omitted in Keene's.

٤ Sir W. O. بكارژون

از آن نوشته شد و همچنین تا ابتداي سال خمس و ثلثین و مایه بعد الالف تخمینًا بهفت هزار بیت رسیده بود که در آن سال سانحه اصفهان روي داد و با کتابخانه فقیر و آنچه بود بغارت رفت و مرا بر تلف شدن آن نسخه تاسّف است چه اکر انجام مي یافت و بنظر افاضل جهان میرسید آنرا لایق ذخیره خزاین سلاطین قدر شناس میيافتند

۱بالجمله از شیراز ببلده فسا که از کرمسیرات فارس است رفتم و از آنجا عزم بلده کازرون کردم در آن حدود حقیقت حال عارف ربّاني قدوة الکاملین شیخ سلام الله ۲شولستاني شیرازي که در آن حدود انزوا از خلق کزیده در کوهي مقام کرفته بود در یافتم و بخدمتش شتافتم و از آنچه تصوّر حال کبراي اولیا نموده بودم و در جهان نشان ایشان کمتر یافت شود اورا زیاده یافتم سلسله مشایخ وي تا بمعروف کرخي قدس الله ارواحهم متسق النظام بود بالجمله چندي در قریهٔ که قریب بآن مقام بود توقّف داشتم و

۱ Sir W. O. بآنجمله ۲ Sir W. O. شوبشتاني

CHAP. XV.

مراجعت بشيراز حركت از شيراز بفسا ذكر
شـيخ عارف شيخ سلام الـلّه ورود ببلدهٔ ۱ كازرون

و از آنجا باز بشيراز معاودت كردم چون در ۲بين مطـالعـه كتب مختلفه بعض كلمات نادرهٔ و تحقيقات شريفه و فوايد جليله ۳نفيسه در يافته مي شد كه همه وقـت ظـفـر بـر آنـهـا ميسر نيست و كمتر كسي را از متتبعين روزكار حاصل مـيـتـواند شد و بخاطر قاصر نيز بـسـيـاري از فوايـد و نـكات شريفه و تحقيقات عاليه متفرقه مـيـرسـيـد خواستم كه مجموعه مرتب سازم كه مشتمل بـر نفايس و نوادر باشد و بر جوامع مشهورهٔ افاضل سلف راجح آيد پس شروع در تحرير ۴آن كردم و بدّة العمر موسوم ساختم و بتدريج آنچه لايق سياق آن بود در آن مندرج ميشد در سفر فارس ۵مقداري

---

۱ Sir W. O. كازرون ۲ Sir W. O. عين ۳ Sir W. O. نفسيه
۴ Keene has اين ۵ Keene مقداران for مقداري از آن

و در آن محال دانشمندی از مجوس بود که ویرا دستور [۱]کفتندی و عادت مجوس است که علماء خود را دستور خوانند با من آشنا شد و تحقیق اصول و فروع و اخبار آن مذهب آنچه میدانست از وی کردم بمذهب خود آکاه بود و طبعی مستقیم و زهدی بکمال داشت

و از آنجا باردکان فارس رفتم مولانا عبد الکریم اردکانی را که از عباد و علمای دعوت و [۲]اعداد و حروف بود و در نجوم دستکاهی عالی داشت بدیدم و مدّتی معاشر و همصحبت بود و از وی استفاده بعض غوامض کرده ام و در همان اوان در سنّ نود سالکی برحمت حقّ پیوست

و در آن قصبه میر عبد [۳]النبی اصفهانی را که ساکن کام فیروز فارس بود بدیدم و مدّتی معاشر بود وی [۴]سید صالح ادیب محدّث فقیه بود و تتبّع بسیار داشت در آن اوان رساله در مواریث نوشته بود بنظر فقیر رسانید بغایت منقّح نوشته بود

---

۱ Sir W. O. خوانندی ۲ These two words are omitted in Keene's Ms.
۳ Sir W. O. الغنی ۴ Sir W. O. سیدی

است و در سنجیدن دقایق شعر عربی مثل او ندیده ام و از مصنفات اوست شرح مبسوط بر صحیفه کامله و کتاب بدیعیه وغیر آن بغایت عالی همت و ستوده صفات والحق نادره روزکار بود از مکه معظمه باصفهان آمد و از سلطان مغفور احترام یافت منصب صدارت را اراده تفویض باو داشتند خواهندکان آن منصب کوششها کردند و وسیلهها برانکیختند علو همت آن سید عالیشان از معامله دنیا طلبان پهلو تهی نموده بشیراز و بیضا رفته عزلت کزید تا برحمت ایزدی پیوست القصه چند روز بصحبت ایشان فیض یاب شدم و مودت و عاطفتی تمام بمن داشت

و حاجی نظام الدین علی انصاری اصفهانی نیز در آن ۱محال متوطن بود نزد من آمد و بمباحثه شرح تجرید و استبصار حدیث پرداخت و در میانه الفت ۲عظیمه پدید آمد و او بغایت حمیده خصال و عالی فطرت و از دنیا کذشته و جهان دیده بود و من حاشیه بر امور عامه شرح تجرید و رساله تحقیق غنا و رساله منطق‌را در آنجا نوشته ام

---

۱ Sir W. O محل ۲ Keene غطیه

CHAP. XIV.

حرکت از شیراز ببیضا ذکر سید الافاضل سید
علي خان رفتن از بیضا باردکان شیراز

پس از شیراز ۱بمحال بیضاي فارس حرکت کردم و در آن ۲محال در این زمان شهري نمانده امّا مشتمل است بر قراي معمورۀ بسیار و در خوشي آب و هوا ممتاز است مکانهاي بکیفیت و شکارگاههاي خوش دارد مدتي در آن حدود ماندم و در آنجا بود سید فاضل ادیب حسیب جلیل نحریر صدر الدین سید علي خان بن سید نظام الدین احمد حسیني رحمه اللّه وي از احفاد استاد البشر امیر غیاث الدین منصور شیرازي علیه الرحمه ۳و فاضلي جامع و در علوم ادبیه یکانه روزکار بود شعر عربي را ببلاغت و متانتي که باید کفتي و صاحب دیوان

۱ Sir W. O. بمحفل ۲ Sir W. O. محل ۳ Keene است

چرا کاردها از دست ۱او نمي ستانند کفتند قوتش بحدیست که کارد از دستش بیرون کردن بغایت مشکل است و چندین کس اورا افکندند و خواستند که کارد بکیرند عجز کرد و حالتي مشاهده شد که کفتند اکر کارد بکیریم همین لحظه خواهد مرد پس اورا وا کذاشتند و ۲عجیب تر این است که زخمي که صبح بر خود زند اکر دیکر بارة بر همان موضع نزند بوقت عصر التیام میبابد پس متفحص حال او شدم بعد از سه روز در بیرون شهر کاردي بر پهلوي او رسیدة احشاي او قطع شد و ۳بیفتادة جان تسلیم کرد

آنانکه غم عشق کزیدند همه
در کوي شهادت آرمیدند همه
در معرکهٔ دو کون فتح از عشقست
با آنکه سپاهٔ او شهیدند همه

---

۱ Sir W O. وي ۲ Sir W. O. عجب ۳ Keene بیفتاد

CHAP. XIII.

سانحه غریبه

روزی در یکی از بقاع شریفه آن شهر نشسته بودم که حالتی غریب مشاهده افتاد مردی را دیدم میرفت سراپا عریان و بهر دو دست خود کارد داشت و بقوت تمام بر اندام خود میزد و خون از وی جاری بود زخمهای کاری بیشمار بر تن و سر و روی خود داشت و همچنان در آن کار بود و هر زخم که بر خود میزد ظاهر [۱]میشد که راحت و [۲]لذّت می یابد و اصلاً سخنی نیگفت از حال او پرسیدم گفتند اسمعیل نام دارد بکسی عاشق بود او وفات یافت چون این آگاه شد بیهوش شد چون بخود آمد مجنون شده بود جامه بر درید و کاردها برگرفت و چند روز است که در این کار است گفتم

---

۱ Keene باشد   ۲ Sir W. O. لذّتی

آخر نه خطاب وي از اصحاب کمالست
معيار کمالم من و با من دکران را
در پلّهٔ ميزان خود انديشه وبالست
اين نامه نوشتم بشب هفتم شوّال
ماه اين و هزار و صد و سي و دو بسالست

و در دار العلم شيراز بسياري از مستعدان و اهل عرفان با من معاشر بودند که ذکر ايشان موجب اطناب عظيم است و هواي آن بلده با دماغ موافقت تمام دارد چنانکه هرچند کسي ا بمطالعه و فکر دقيق پردازد ملال حادث نميشود و در ايّام اقامت آنجا مطالعه و مباحثه بسيار کردم و آن مقدار از کتب مختلفه و فنون متنوّعه بنظر تدقيق در آمد که احصاي آن عسير است و کاهي بکوشهاي دلنشين و مکانهاي خوش بتفرّج رفته با احباب صحبتهاي بفيض ميداشتم

ا Keene بمذاکره

امّا نه بزيبائي ابكار كمالست
لفظش بصفا آينهٔ شاهد معنيست
معني [1] بشكوهيست كه طغراي جلالست
هر نكتهٔ سر بستهٔ او نافهٔ مشكست
هر نقطهٔ او شوختر از چشم غزالست
فيض رقمش از تتق غيب سروشست
مدّ قلمش در افق فضل هلالست
صد بار ز سر تا سر ديوانش كذشتم
ليلئست كه سر تا بقدم غنج و دلالست
دريوزه‌كر رشحهٔ اويند حريفان
الحق رك [2] او بر قلمش بحر نوالست
استاد سخن كرچه جمالست وليكن
تكميل همان طرز و روش كار كمالست
تحقيق در اقوال دو استاد حزين را
اين است كه كفتيم و جز اين محض جدالست
راي همه اين [3] بوده كه خلاق معاني

---

[1] Sir W. O. بشكوه است   [2] Keene ابر

[3] Sir W. O. بود

آن هر دو بفضل آیت و ۱برهان و بلاغت
در حجلهٔ آن هر دو ۲پریزادهٔ خیالست
غرائی هر مطلعشان مهر سپهریست
سیرابی هر مصرعشان تیغ مثالست
شعر شعرائی که ۳قرینبند بایشان
نسبت بگهر سنجی آن هر دو سفالست
در چنگ دبیران قوی ۴پنجه قلمها
پر پیچ و خم از خجلت آن هر دو چو نالست
جمع آنچه اتقان بلطافت که نمودهٔ
پیش دمشان غاشیه بر دوش شمالست
هر ۵صفحه ز مشکین رقم آن دو گهرسنج
چون عارض خوبان همه خط و همه خالست
امّا چو کسی دیدهٔ انصاف کشاید
این مطلع من آینهٔ شاهد حالست
در شعر جمال ارچه جمالی بکمالست

۱ Sir W. O. برهان بلاغت ۲ In both Mss. پریزاد
۳ Sir W. O. قرین آید ۴ Sir W. O. بیخته
۵ Sir W. O. صفحهٔ مشکین

بگشودم و بر خواندم و ۱سنجیده و دیدم
کز بنده ۲رهی حاصل آن نامه سؤالست
کامروز درین ناحیه عاشق سخنانرا
غوغا بسر شعر جمالست و کمالست
القصّه درین مسئله یاران دو گروهند
در حجّت ترجیح یکی زین دو جدالست
این شعر پدر آورد آن شعر پسررا
یکسو نشد این مشغله امروز دو سالست
راضی شده اند آنهمه یاران مجادل
کز کلک تو حکمی که رسد وحی مثالست
بگشاد پی پاسخ سنجیده پر خویش
سیمرغ خیالم که سپهرش ته بالست
۳مجموعهٔ آن هر دو بدقّت نگرستم
گر ۴معجزه گفتن نتوان سحر حلالست
دیدم که دوات و قلم آن دو شهنشاه
در مملکت شوکتشان کوس و دوالست

---

۱ Sir W. O. سنجیدم
۲ Sir W. O. ره
۳ Sir W. O. مجموع
۴ Sir W. O. معجز

مصادقت و مکاتبات مفتوح داشت و بسیاری از اشعار فقیررا جمع نموده بود

وقتی در اصفهان مکتوبی از وی رسید و در ضمن آن سوال از جمال الدّین عبد الرزاق اصفهانی و پسرش کمال الدّین اسمعیل نموده و خواهش محاکمه در شعر ایشان که آیا سخن کدام یک رجحان دارد فرموده و در آن مکتوب مسطور بود که در میان جمعی بر سر این ترجیح مکابره است و طرفین رضا بمحاکمهٔ تو داده فقیر جواب او نوشته این قطعه منظوم و در مراسله مندرج ساخته باو فرستادم

مثنوی

دوش از بر یاری که دلم شیفتهٔ اوست
وز شرح کمال خردش ناطقه لالست
آمد ۱ ببرم قاصد فرخنده سروشی
با نامهٔ عذبی که مکر آب زلالست
نثرش نتوان گفت که سلکیست ز گوهر
هر سطری از آن در ۲ نظرم ۳ عقدهٔ لالست

---

۱ سیرم Keene ۲ نظر عقد Sir W. O. ۳ عقد Keene

گذشتن از سراب دهر دامن چیدني دارد
ز آب هفت دریا تر نگردد پشت پاي من

در نظم اشعار شکیب تخلّص اوست

دیگر سیّد السّادات والافاضل میرزا مهدي ۱نسابه بود منصب شیخ الاسلامي بایشان مرجوع شد و بغایت جلیل القدر و سلسلهٔ ایشان در آن بلده بجلالت حسب و نسب مشهور اند با فقیر محبّت و الفتي تمام داشت و اولاد و احفاد آن سلسله همه از مستعدان و معاشران من بودند و آن سیّد عالیشان نیز در فتنه ۲شیراز بدرجه شهادت فایز گردید

دیگر از مستعدان سکنه شیراز که با من ۳انس تمام داشت میرزا ابو طالب ۴شولستاني بود سلیقه درست و اخلاق ستوده داشت بصحبت مستعدان و مذاکره علوم و عبادات میگذرانید و بعد از حرکت فقیر از آن ولایت باصفهان تا در حیات بود همیشه ابواب

---

۱ Sir W. O. نسّابهٔ

۲ Sir W. O. شیرازي

۳ Sir W. O. انسي

۴ Sir W. O. and Keene شوبستاني

مولانا محمّد علي مشهور بسکاکي بود موحدي دانشمند
و مدرّس مدارس شيراز و در فنون [1] علوم مهارت
داشت و از تلامذه مولانا شاه محمّد و آخوند مسيحاي
[2] فسائي و ديکران بود نسبت ارادت بسلسلهٔ مشايخ
درست نموده در لباس ايشان ميزيست بغايت عالي
فطرت و صافي طويّت و خجسته اخلاق بود و قبولي عظيم
در دلها داشت پيوسته دوستي و مصاحبت با فقير مي
نمود تا آنکه در استيلاي افاغنه بشيراز درجه شهادت
يافت شعر بغايت نيکو کفتي اين چند بيت ثبت
شد

دو عالم را جزاي قاتل من ده خداي من
که بس باشد همين ذوق شهادت خونبهاي من
بدن مصر و هوا فرعون و هامان نفس و من موسي
خيال و وهمها سحر و دليل من عصاي من
چو نفي نفي اثباتست از مردن نمي ترسم
بقاي من چو شمع کشته باشد در فناي من

---

[1] Sir W. O. علم [2] Keene فساني

شیرازي علیه الرحمه بود وي از فحول علما و تلمیذ فاضل عارف مولانا محمّد محسن کاشاني رحمه الله بود بخدمت ایشان رفته مدتي باستفادهٔ حدیث و معارف دیگر کذشت و بعد از کذرانیدن کتاب وافي که از مصنفات ملا محسن مرحوم است اجازتي مفصّله بجهة فقیر مرقوم فرمودهٔ بود تا آنکه در سن کهولت در کذشت

دیکر از افاضل آن دیار عارف معارف مولانا محمّد باقر مشهور بصوفي بود بغایت دانشمند و عرفاني بکمال داشت در خدمت ایشان کتاب تلویحات شیخ اشراق و قدري از قانون خواندهٔ ام هم در آن بلدهٔ بعالم بقا پیوست

دیکر از اعلام آن مقام شیخ محمّد ۱امین شیرازي بود بحلیه علم و سداد آراسته مکرّر با ایشان صحبت داشته ام بعد از افاضل مذکورهٔ در حیات بود و در کذشت

دیکر از افاضل و معارف آن شهر جامع ۲الفضایل

---

۱ Sir W. O. آمین ۲ Sir W. O. الفواضل

نبودم تا آنكه ببلده فسا رفته برحمت ايزدي پيوست والحق از نحارير فضلاي عاليشان بود فكري رسا و ۱ سليقه مستقيم و طبعي شكفته داشت در شعر ۲ عربي و فارسي و معما و منشات عربي و فارسي نهايت قدرت يافته بود قصايد عربي در مدح امير المومنين عليه السلام دارد و بغايت بليغ كفته و در فارسي اشعار ۳ شايسته شوخ دارد معني تخلص ايشان است

شد كرم ۴ به جكر سوزيم آن رند شرابي
مستيش بر آن داشت كه كرديد كبابي
از تربيت آب ۵ حيات كل رويش
فرداست كه آن سيب ذقن كشته كلابي

ديكر از مشاهير فضلاي آن ۶ بلده مولانا لطف الله

---

۱ Sir W. O. طبعي مستقيم و شكفته

۲ Keene فارسي و عربي نهايت بلاغت و ابيات غرا در مدح &c.

۳ Omitted in Sir W. O.'s.

۴ Wanting in both Mss. ۵ Both Mss. حياي ۶ Sir W. O. شهر

اکابر عرفا نموده اکثر ممالك عالم را دیده بود و در تحصیل مراتب عالیه و تکمیل [۱]نفس ریاضتها کشیده بمشایخ و اولیا اخلاصی عظیم داشت و بغایت ستوده اخلاق و کریم الذات بود قریب بیکصد و سی سال عمر یافت و همه را صرف نشر علم و حق طلبی و خیر خواهی عباد نمود و چند رساله در حدیث و حکم و تصوف از مصنفات اوست تا آنکه بعد از چندی از ورود فقیر بآن بلده رحلت کرد

دیگر از افاضل آن شهر مولانای محقق جامع المعقول و المنقول آخوند مسیحای فسوی علیه الرحمه بود و بتدریس اشتغال داشت وی اعظم تلامذه آقا حسین خوانساری و قدوة فضلای عهد و بحدت ذهن و حسن سلیقه و بتجرد در جمیع علوم اشتهار داشت و منصب شیخ الاسلامی فارس بخدمتش مرجوع و مدرسش مجمع طلبهٔ آفاق بود مدتی در خدمت ایشان بمذاکره و مباحثه پرداختم و [۲]طبیعیات شفا و الهیات شرح اشارات و حواشی قدیمه و جدیده و غیر آن استفاده

۱ Omitted in Sir W. O.'s.   ۲ Sir W. O. طبیعات

قوّت و لطافت چندان نیست امّا باعتدال است و بغایت معمور و موفور النعم معابد و مدارس و بقاع الخیر در آن بسیار و کوشهاي بکیفیت دل نشین دارد و شیخ سعدي شیرازي ۱ فرموده

اکر مصر و شام است اکر بر و بحر
همه ۲روستاق است شیراز شهر

بالجمله مولاناي اعظم استاد العلماء مولانا شاه محمّد شیرازي رحمه اللّه در آن شهر بود بسماع کتاب اصول کافي در مدرس ایشان مشغول شدم و اکثر اوقات ۳شبانه روزي در خدمت ۴او استفاده میکردم و نسبت بمن اشفاقي عظیم داشت فاضل مذکور از نوادر روزکار بود ۵تتبعي عظیم و حفظي قوّي و عمري طویل داشت ادراك صحبت بسیاري از علما و

۱ Omitted in Keene's. ۲ Sir W. O. روستائیست و
۳ Sir W. O. شبانروزي از ۴ Sir W. O. ایشان
۵ Sir W. O. تـبـتـعـي

CHAP. XII.

حرکت راقم حروف از اصفهان بدار الفضل
شیراز ذکر بعض دیکر از ¹اساتید اعلام و
افاضل کرام

پس بتقریب نهضت چند کس از دوستان و یاران ²آزاده بصوب دار الافاضل شیراز مرا هم شوق دیدن آن بلده کریبان کیر شده بعد از التماس اجازت از والدین ³روانه آنصوب شدم و بآن بلده رسیده صحبت افاضل و اعیان و مستعدان آنجا در یافتم و بآن سرزمین مرا انسي و الفتي پدید آمد و تا بوده ام وقت من خوش بوده

دار الملك شیراز از بلاد معتبرهٔ فارس و تا بوده چه در اسلام و چه پیش از اسلام مجمع و مسکن افاضل و مؤیدان بوده اکرچه در آب و هواي آن

¹ Keene اسانید ² Sir W. O. ازاده ³ Keene راویه

در حیات بود فقیر بذوق سخن سنجي او شعر بسیاري میکفتم و اورا با من عظیم الفتي بود و این رباعي از ایشان است

رباعي

عمري برهٔ وفا نشستیم عبث
دل جز تو بدیکري ا نبستیم عبث
در کوي تو قرب هر سکي بیش از ماست
۲ما اینهمه استخوان شکستیم عبث

تا آنکه در شباب باصفهان در کذشت و داغ فراق بر دل احباب کذاشت اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لَهُ وَاجْعَلْهُ عِنْدَكَ فِي أَعْلَي عِلِّيِّينَ

---

۱ Sir W. O. به بستیم ۲ Sir W. O. بـا

عوالم شعر فارسي ۱چنانچه بايد ميرسيد و حق سخن ۲اورا ادآ ميتوانستي كرد و ديكري را تا اين زمان در پايهٔ او نديده ام وي مير عبد الغني تفرشي است از احفاد فاضل مرحوم مير عبد الغني تفرشي تلميذ ميرزا ابراهيم همداني مشهور كه در عهد شاه عباس ماضي از مستعدان بوده و در كذشته بالجمله اين مير عبد الغني كه از دوستان و معاشران فقير بود بمضمون اَلْوَلَدُ الْحُرُّ يَقْتَدِي بِآبَاءِ الْغُرِّ باوصاف كمالات آراسته سليقهٔ در نهايت استقامت و ۳فطرتي بغايت عالي داشت اكثر متداولات عليه‌را طي نموده در شعور و ذكا و ذوق و وجدان آيتي بود ۴اكرچه شعر بسيار كم كفتي ۵چنانچه مجموع افكار ابكارش بيكصد بيت نرسد امّا چنانكه بايد كفتي متانت و حلاوت و ۶كيفيت سخنش را نسبتي ۷باشعار همكنان نبود و در نكته پروري و ۸درد سخن رسي نظير اورا نديده ام تا وي

۱ Keene چنانكه ۲ Keene سنجي ۳ Sir W. O. فقرتي
۴ Sir W. O. اكر ۵ Keene چنانكه ۶ Keene كيفيتي
۷ Keene با همكنان ۸ Sir W. O. در سخن

CHAP. XI.

ذکر خلاصهٔ ادوار میر تدوین دیوان اشعار
عبد الغني مرحوم

در اثناي آن آزار چون معطل مـانـده بودم شعر بـسـيـاري کفتم و قـدرت بر نوشتن نداشتم دیکران مینوشتـند و آن اشعاررا الحق ۱وردي و اثـري دیکر است پس اشعاري که از بدايت تا آن اوان جمع آمده بود فراهم آورده ديواني مرتب شد مشتمل بر قصايد و مثنوي و غزليات و رباعيات و تخمينًا هـفـت هشت هزار بيت و آن اوّل ديـوان ايـن خاکـسـار است و در میانهٔ مستعدّان مـتـداول شد و رغبت بکفتن و صحبت ۲شعر افزوني کرفت و شعر درست مستحسن را در مذاق من طرفه تاثیري بود

و از آن همه موزونان و سخنوران که صحبت ايشان در يافته ام يك کس را ديده ام که بجميع اطوار و

۱ Keene دردي ۲ Or شعرا فزوني

چوب چینی کردند و بر من بسبب هجوم هموم و احزان دشوار بود از جمله اطبّا میرزا شریف خلف حکیم جلال الدّین مشهور که از حذّاق اطبّا و بحلیهٔ احلم و صلاح آراستگی داشت تعهد معالجه بتدبیرات دیگر نمود و مشغول شد دو سه روز چون بر این بگذشت طبیب مزبور خود بهمان آزار مبتلا شده بر بستر افتاد و من در آن حال غزلی گفتم که مطلع آن این است

مطلع غزل

بجرم عشق اگر کشتی مرا ممنون احسانم
گناهٔ زاهد بیدرد یا ربّ چیست حیرانم

و از این غزل است

کتاب عشق لوح دل بود در مکتب هستی
نکو کردی بسطر تن کشیدی خط بطلانم

پس از دو ماه حقّ تعالی از آن وجع مزمن شفا بخشید و باز بتعلیم پرداختم

---

[1] Keene علم و سلاح

بباغي رفتم مولانا علي كوساري اصفهاني خطاط مشهور که جامع کمالات صوري و معنوي و نادرهٔ روزکار بود و در حسن ۱اصوت و سرائیدن نغمه اش ۲ثاني معجزهٔ داودي حاضر بود نیم شب پرده ساز کرده . نخست این بیت خواندن کرفت

امشب بیا تا در چمن سازیم پر پیمانه را
تو شمع و کل را داغ کن من بلبل و پروانه را

این سوخته را حالي پیش آمد که تقریري نیست هزار بار کالبد عنصري را سلطان روح تهي ساخته باشد و تا صبح ترانهٔ او همین بیت بود میکفت و خاموش میشد و پس از لحظه ۳همان سرائیدن میکرفت

پس از چندي مرا عارضهٔ صعب پیش آمد شبي وجعي در مفاصل پدید آمد و صبح شدّت نموده تمام مفاصل ۴بدن را فرو کرفت و از حرکت باز ماندم جمعي از اطبّا بمعالجه آمدند و تجویز تعریق و آشامیدن

---

۱ Keene صورت ۲ Keene تالي
۳ Keene همین ۴ Keene بدن مرا

در خرمن صد زاهد عاقل زند آتش
این داغ که ما بر دل دیوانه نهادیم

عندلیب دل شوریده ١حال بکلبانك بلند این پردهٔ سرائیدن کرفت

فاش میکویم و از کفتهٔ خود دلشادم
بندهٔ عشقم و از هر دو جهان آزادم
نیست بر لوح دلم جز الف قامت یار
چکنم حرف ٢دکر یاد نداد استادم

طرفه تر آنکه دل افتادکان و خاك نشینان آن سر کوي از چند و چون بیرون بود و این بیت ورد زبان من

اي کل نه همین معرکهٔ من بتو کرم است
هنکامهٔ صد سوخته خرمن بتو کرم است
شبي با جمعي از یاران موافق و دوستان صادق

---

١ Wanting in Keene's. ٢ Keene دیکر

CHAP. X.

سانحه انجذاب نفسانی سانحه احسانی

و در آن ایّام از حوادث و ۱واردات غریبه جذبهٔ حسنی و شیوهٔ زیبا شمایلی بود که دل را شیفته ساخت ·

بنمودمی نشانی ز جمال دوست لیکن
دو جهان بهم بر آید سر شور و شر ندارم ·

زاویه نشینان کاخ دماغ را طرفه شوری در افتاد و از دل بیقرار فتنه و آشوبی بر خاست

ما درس سحر در سر میخانه نهادیم
اوقات دعا در رهٔ جانانه نهادیم

---

۱ Sir W. O. ارادات

یافتم غباوت و تصلب ایشان را در جهل پایانی نیست

و همچنین باختلافات مذهب اسلام پرداختم و کتب هر فرقه و سخنان هر یك را پی بردم و منصفانه و مشتاقانه ملاحظه کردم و از هر فرقه هر جا کسی مییافتم که ربطی بمذهب خود داشت با او صحبت میداشتم و استعلام مقاصد و سخنان او مینمودم و در این وادی مرا با ارباب آرای مختلفه آن مقدار کفت و ۱شنود رویداده که ۲خدا داند و در ضمن این مشاغل کتب متداوله را درس میکفتم و حواشی و تعلیقات مینوشتم و بتقریبات رسایل ۳منفرده در تحقیقات مختلفه تحریر مینمودم و اکثر را اوّل بنظر فضلائی آن فن رسانیده اطمینان حاصل میکردم و همه مورد تحسین ۴ایشان میشد و از برکت تأیید الهی تا این زمان هرکز نشد که در موضعی از مصنفات من سقمی و خطائی ظاهر شود ومن الله التأیید وبه الاعتصام

---

۱ Sir W. O. شنودی ۲ Sir W. O. خدای

۳ Sir W. O. متفرده Keene منفروده ۴ Omitted in Keene's Ms.

صحبت مرا مغتنم شمرد و پس از چندي که از صفات و انصاف من آگاه شد اخلاص و محبّتي استوار پیدا کرد و من انجیل از او آموختم و بشروح آن پي بردم و تحقیق عقاید و فروعات ایشان بواقعي نمودم و بسیاري از کتب ایشان‌را مطالعه کردم و او نیز گاهي از من تحقیقات مینمود و مکرّر بتقریرات مختلفه حقیقت اسلام را بر او تمام کردم و اورا [۱]سخني نماند و ملزم شد لیکن توفیق هدایت بظاهر در نیافت تا وفات کرد

و در میان یهود سکنه اصفهان که از عهد موسي علیه السلام بزعم خود ساکن آن شهر اند [۲]برشعیب نام اعلم ایشان بود اورا مطمین ساختم و [۳]مکرّر پوشیده بمنزل او رفتم و اورا بمنزل خود آوردم و از او توریت بیاموختم و ترجمهٔ آن را نویسانیدم و از حقیقت آنچه در دست ایشان است آگاه شدم لیکن آن طبقه‌را بغایت عدیم الشعور و از تمیز و فکر بیکانه

---

۱ Keene سخن نماند ۲ Keene شعیب

۳ These words as far as خود are wanting in Keene's Ms.

CHAP. IX.

استعلام و توغل راقم در حقایق ادیان مختلفه و آرای ۱متخالفه تایید غریب

پس شوق باطلاع بر مسایل و حقایق ادیان مختلفه و اصحاب ملل پدید آمد و با علمای طبقهٔ نصاری و پادریان ایشان که در اصفهان جمعي کثیر بودند آشنا ۲و مختلط شدم و مقدار دانش هریك آزمودم یکي ۳از میان ایشان امتیاز داشت و اورا خلیفه ۴آوانوس کفتندي عربي و فارسي نیکو دانستي و بمنطق و هیأات و هندسه مربوط بود و بعض کتب اسلامي نیز بمطالعه اش رسیده بود و شوقي بتحقیق بعض مطالب داشت و از خوف و عدم التفات علمای اسلام بآن طبقه از مقصود خود باز مانده بود

---

۱ Keene مخالفه ۲ These two words Keene's Ms. omits.

۳ Keene has در ۴ Sir W. O. ادنوس

اواسط حكمت نادرهٔ زمان بود رفته مدّتي بتحصيل و تنقيح رسايل هيأات و شرح تذكره و تحرير اقليدس و تحرير ا مجستي و قوانين حسابيه پرداختم و فاضل مذكور تا ده سال قبل از اين در حيات بود و رحلت نمود

---

۱ Keene مجسطي

دانشمند معمر بود و بمعالجه مرضي و تعليم اكثر اطبّاي آن شهر مي پرداخت استفاده نمودم شبي بمطالعه مشغول بودم وقت سحر والد علّامه رحمه الله نزد من ۱آمده بنشست در اطراف من كتابهاي طبّ بود و بآنها مشغول بودم چون سوال نموده معلوم شد كه بآن فن ۲فرو رفته ام مرا از آن همه اهتمام و غور در آن منع فرموده كفت اكر كسي را اعتماد بفرصت باشد آنچه طلبد رواست امّا ترا آن يقين و اعتماد بطول مدّت عمر از كجا حاصل آمده من مي بينم كه نفس تو بدن ترا ميخورد و ميكدازد چنانكه شمشير تيز نيام خودرا ميخورد و ۳شخص چنين طويل العمر نتواند بود پس در آنچه اهمّ است بكوش اين بكفت ۴و بكريست و مرا نوازش و دعا نموده بر خاست

پس از چندي بخدمت فاضل محقّق ميرزا محمّد طاهر خلف ميرزا ابو الحسن ۵قايني كه در رياضيات و

---

۱ Sir W. O. آمد و — ۲ Keene مشغولم
۳ Keene چنين شخص — ۴ These two words are omitted in Keene's.
۵ Sir W. O. قـانـي

جـمال الدّين محمّد خـوانـساري ولـد اكبر علامي آقـا
حسين طاب ثراه بود و از غـايـت اشتهار بي نياز از
توصيف است فقير اكرچه بسعادت استفاده از ايشان
نـرسيده ام ليكن مكرر شـرف حضور مجـلـس ايشان در
۱ يافته در سن كهولت باصفهان رحلت نمود و در جوار
والد خود مـدفـون كرديد روزكاري بافاده و عزّت و
احتشام كذرانيده بغايت مقدّس و حميده خصال بود

ديكر از علماي عاليشان آخوند ۲مولانا محمّد كيلاني
مشهور بسراب بـود وي از مجتهدين عصر و صاحب
ورع و زهد تمام و مدّتها بـود كـه در اصفهان متوطّن
شده بافاده مشغول و روزكاري مهيّا داشـت بـا والد
مرحوم ايشانرا الفت و صداقتي خاصّ بود مكرر فقير
بخدمت ايشان رسيده و تحقيق مسايل نموده در كبر
سنّ رحلت نمود و در آن بلده مدفون شد

و در آن اوان فقيررا بتحصيل علم طبّ ميل افتاد
قدري از كلّيات قـانـون و بعض مقاصد آن فنرا نزد
جالينوس الزمان حكيم مسيحاي مـشـهـور كه طـبـيـبـي

---

۱ Sir W. O. يـافـت ۲ Sir W. O. مولانائي

پس بخدمت سید المتبحرین امیر سید حسن طالقانی رحمه الله که از اعاظم علما و اکابر عارفان بود رسیدم کتاب ۱فصوص الحکم شیخ عربی مباحثه میفرمود باستفادهٔ مشغول شدم و شرح هیاکل النور نیز در خدمت ایشان خواندم شفقتی عظیم بمن داشت در هیچ فنی از علوم نبود که استحضارش بکمال نباشد مسایل حکمت را با مشاهدات صوفیه انطباق دادهٔ علوی عظیم در اظهار مراتب ۲ثلاثه توحید داشت قوت تقریر و مباحثه اش بمثابه بود که احدی از اصحاب جدل را نزد او یارای سخن گفتن نبود و اخلاص و استفادهٔ فقیر و شفقت ایشان استوار بود تا در اصفهان رحلت نمود بعض طلبه ظاهر وی را نیز غایبانه بعقاید غیر مستفادهٔ از شرع اقدس ۳نسبت میدادند

وَالنَّاسُ أَعْدَاءُ مَا جَهِلُوا

و از افاضل روزگار در آن بلدهٔ مرحوم مغفور آقا

---

۱ Sir W. O. فضوص ۲ Sir W. O. توحید ثلثه ۳ In Keene's omitted.

طاهر اصفهاني که محدث و فقیه زمان بود. کتاب استبصار شیخ طوسي و شرح لمعه دمشقیه قرایت کردم

در آن زمان صیت دانش قدوة الحکماء شیخ عنایت الله کیلاني [1] رحمه الله که در اصفهان بافاده مشغول بود و با والد مرحوم دوستي داشت مرا خواهان استفاده ساخت در خدمت ایشان منطق تجرید که از نفایس کتب منطق است با کتاب نجات شیخ الرئیس شروع نموده بانجام رسانیدم و تا آن حکیم دانشمند در اصفهان بود نسبت استفاده در میان بود پس عازم کیلان شده در قزوین رحلت کرد وي از تلامذه میر قوام الدین حکیم مشهور و در حکمیات و سایر فنون استاد و جادي مآثر حکما بود در تحصیل مراتب عالیه ریاضات عظیمه کشیده [2] ذوقي عجب و ملکهٔ قوي داشت فقهاي ظاهر چون مورد التفاتش نبودند چنانچه رسم [3] ایشان است نسبتش بعقاید حکما و انحراف از شریعت مقدسه میدادند وحاشاه عن الانحراف

---

۱ Sir W. O. رحمة الله علیه ۲ Sir W. O. ذوقي عظیم

۳ Sir W. O. انسانست

CHAP. VIII.

مراجعت باصفهان ذکر بعضي از افاضل اسانید اعلام

بالجمله والد مرحوم بعد از دیدن یاران و تنسیق ¹اراضي املاك موروثي ²كه وجه معاش بدان بود عازم معاودت باصفهان شدند و در خدمت فیض ³مآب بودم و در عرض راه رساله تشریح الافلاك و چند ⁴ذخیره در هیأت تعلیم فرمودند تا باصفهان رسیده در آن بلده باز بشوقي تمام و جدّي موفور بمذاکره و مباحثه مشغول شدم و روزکاري بجمعیت و آرام داشتم و در مدرس فاضل نحریر میرزا کمال الدین ⁵حسین فَسَوي باستفاده تفسیر بیضاوي و جامع الجوامع طبرسي و امور عامه شرح تجرید پرداختم و نزد مولاناي فاضل حاجي محمد

---

¹ Sir W. O. قلیل ² كه—بود omitted in Keene's.

³ Keene has یاب ⁴ Keene و چیزه ⁵ Sir W. O. محمد

بحر خزر واقع [1] شده اغلب اينست كه پس از قرني
بسبب عفونت هواي دريا علت وبا كم يا بيش
در آن بلاد سرايت نموده جمعي تلف ميشوند و
رطوبت هوايش نيز چون [2] زياده است بنوعيكه شب از
كثرت شبنم خوابيدن زير آسمان دشوار است بسا باشد
كه بطبع مردم بيگانه زياده ملايمت نكند

---

[1] Sir W. O. شـد [2] Sir W. O. زيـاد

گونه حاجت بخارج نیست و آنچه در اکثر ممالک
حاصل و مهیّا نتواند شد آنجا میسر و سهل الحصول و
بیقدر و بهاست در اکثر بیشهاي آن از [1] تراحم اشجار
[2] مجال عبور طیور و وحوش نیست و قوت نامیه
بحدّیست که یکقطعه سنگ در کوهسار و [3] کف خاک
در صحراي آن که ساده از گل و گیاه و اشجار باشد
نتوان یافت و از کثرت درختان بي خزان چون
شمشاد و آزاد و نارنج و ترنج و امثال ذلک هیشه
کوه و صحرا زمردي [4] فانیست و شوارع بلاد و [5] قصباتش
با وجود [6] ازدحام پیاده و سوار هیشه پر گل و گیاه
کثرت مکانهاي خوش و شکارگاهش از تعداد بیرون و
اقسام صید برّي و بحري آن از حوصله شار افزونست
مردمش بوفور ذکا و هنر مشهور و به پرهیزکاري و
غریب پروري معروف اند همیشه آندیار مشحون
بدانشمندان و اعلام روزگار بوده امّا چون قریب بساحل

---

[1] Sir W. O. تراجم

[2] Sir W. O. مجال

[3] Sir W. O. کفي

[4] Sir W. O. قامت

[5] Sir W. O. فضایش

[6] Sir W. O. اژدحام

CHAP. VII.

ذکر شمه از احوال مملکت کیلان

مجموع ولایات کیلان خاصه بلده لاهجان در سبزي و خرمي و معموري و وفور کل و لاله و کثرت میاه و انهار و تشابك اشجار و اثمار کرم سیري و سرد سیري در ربع مسکون بي عدیل و نظیر است عالمیست جدا که مشابه آن ۱یافت نشود شهرهاي معتبره معموره و عمارات عالیه مزیّنه و قلاع متینه دارد و از قدیم الایّام باز همیشه معمور و مسکن سلاطین ذي شوکت بوده اغلب در میانه سه پادشاه صاحب دستگاه انقسام داشته هوائي در غایت رطوبت و اعتدال دارد و حسن معیشت و تنعم خلقش بدرجه کمال و از اکثر ممالك عالم ممتاز است در جمیع ماکولات و اقسام ملبوسات و اصناف ضروریات آن ملك را هیچ

۱ Sir W. O. یافته

آنجا بسر رفت و جمعيتي تمام داشتم و والد مرحوم
بمذاكره و مباحثه مشغول بودند و در آن مجلس از
مستفيدان بودم و باشارت والد رسالة خلاصة الحساب ۱ را
در خدمت عم مرحوم استفاده نمودم و كاهي بمواضع
دلكشا و منزهات آن ولايت بسير و تفرج رفته مكانهاي
دلكش بنظر ميرسيد و صحبتهاي خوش روي ميداد

---

۱ This Accusative postposition is wanting in Keene's Ms.

شریفه دارد چون شمع [1]یقین در عقاید دینیه و جمال الصالحین در اعمال و رساله [2]تقیه و غیر آن

دیگر از افاضل حاجي محمّد شریف بود هم در آن بلده بخدمت ایشان رسیده ام حاوي فنون و مشربي بغایت صافي و ذوقي کامل داشت دیگر از افاضل سیّد العلماء میر محمد ابراهیم قزوینیست جامع معقول و منقول و از اتقیا بود در دار السّلطنت قزوین ایشانرا دیده ام دیگر سید الافاضل [3]میرزا قوام الدّین محمد سیفي قزوینیست فاضلي نحریر خاصه در فنون منقوله امام بود شعر عربي و فارسي نیکو کفتي و بغایت ستوده خصال بود هم در آن بلده ادراك صحبت ایشان نموده ام و این هر دو سید عالیشان تا چند سال قبل از این در حیات بودند و در کذشتند

[4]بالجمله چون وصول بلاهجان روي داد در منازل قدیمه نزول و بخدمت عم عالیمقدار و سایر افاضل و اعیان و مستعدان آن دیار رسیدم قریب بیکسال در

۱ Sir W. O. الیقین ۲ Sir W. O. بقیه
۳ Sir W. O. مـیـر ۴ Sir W. O. بآنجمله

CHAP. VI.

نهضت راقم در خدمت والد مرحوم از اصفهان بکیلان و ذکر معدودي از افاضل معاصرين رحمهم الله ورود بلاهیجان

مجملاً والد مرحوم را بشوق ملاقات برادر و ذوي الارحام ارادهٔ رفتن بلاهجان از خاطر سر بر زد و مرا همراه کرفته بآنصوب نهضت [1]نمودند و در هر منزل بعد از نزول الهیّات شرح تجرید و زبدة الاصول را در خدمت ایشان میخواندم

و از افاضل و اعلام که در آن سفر ملاقات شدهٔ فاضل محقّق میرزا حسن خلف مرحوم مولانا عبد الرزّاق لاهجیست در دار المومنين قم که موطنش بود در سن کهولت و اواخر حیات سعادت خدمت ایشان یافته ام در علم و تقوي آیتي بود مصنفات

---

1 Sir W. O. نبود

بر جاي چنك و ناي و ني آواز زاغست و زغن
بَنَوا قُصُورًا وَفِي تَحْتِ ٱلثَّرَي سَكَنُوا
مَا بَالُ مُلْكِهِمْ يَحْوِيهِمُ ٱلْكَفَنُ

و هنوز هم كه خرابي آن مصر جامع بنصاب كمال رسيده بهترين معمورهاي عالمست كسي كه اوضاع سابقه آنرا مشاهده نكرده باشد چون بآن ديار در آيد چنان پندارد كه چيزي ۱كاسته نشده و اكر طغيان تعدي و نيران ظلم عاملان اندك پستي كيرد بكمتر مدتي برونق و ۲حالت نخستين باز آيد و از اطراف جهان محطّ رحال رجال شود عمرها الله تعالي بالعدل والانصاف

---

۱ Sir W. O. كاشته نشد ۲ Sir W. O. حال

بـــازاريـــكان او خـــردمـــنـــد
هم عقده كشاي و هم رصد بـنـد
اوبـاش مجـسـطـي آفـــريـنـنـد
اطـفـال شـفـا در آسـتـيـنـنـد
انـهـار بهشت اكر چـهـار است
خلديست كه نهر او هزار است

تا آنكه از آسيب عين الكمال و حادثه روزكار بآن مصر اعظم از خرابي و ويراني و پراكندكي ساكنان و دودمانهاي قديم رسيد آنچه رسيد

شعر

وَلَا بُدَّ أَنْ تَلْقَاكَ يَوْمًا مَنِيَّةٌ
سَوَآءٍ عَلَيْهَا أَنْ تَجُورَ وَتَعْدِلُ

از روي يار خركهي ايوان همي بينم تهي
وز قدّ آن سرو سهي خالي همي بينم چمن
بر جاي رطل و جام مي ¹كوران نهادستند پي

¹ Sir W. O. كواران

۱ چه شرق و چه غرب را در او جاي
یـك کـوچـه کرفـتـه هـر دو مـاواي
از غـايـت بـسـط آن مـعـظـم
صـد وقـت در او شـود بـيـكـدم
یـك خـانـه طـلـوع بـامـداد اسـت
یـك کوچه شـب سياه زاد اسـت
صد بار ۲بر اوج سـر کـشـد مـهـر
کـش جـاي دکـر نـهـان بود چـهـر
زآن آب و هـوا تـبـارك الـلـه
کافـشـانـدهٔ اوسـت جـان ۳آکاه
فـطـرت کل کس ۴مـبـوي خـارش
ادراك کـيـاه کـشـت زارش
بـر درکـه ايـن جـهـان حـکـمـت
يـونـان بـاشـد کـداي فـطـرت
هـر کـوچـه مـعـلـمـي سـتـاده
هـر کام فـلاطـنـي فـتـاده

---

۱ This couplet is wanting in Sir W. O.'s.
۲ Sir W. O. باوج
۳ Sir W. O. آکه
۴ Sir W. O. ببوي

مرضیات آراسته مدارس و معابد بیشمارش طول لیالي و ایام بریاضت و عبادت سعادت مندان [1] و حق طلبان [2] معمورة و ببرکت معدلت سلاطین هوشمند دین پرور و ماثر علماء و اکابر فیض کستر در طبایع قاطبه عوامش مراسم و قوانین ستوده و روشهاي پسندیده [3] متطبع و معمول و امور مکروهه و اعمال مذمومه بغایت نادر و مستور بود حکیم شفائي شاعر مشهور در یکي از مثنویات خود بقدر وسع توصیف آن نموده و کفته

مثنوي

کردون پدر است و مادر ارکان
فرزند به از پدر [4] صفاهان
محکم چو بناي دوستداري
در کنکره اش فلك حصاري
پر پیچ و خمست از آن حصارش
کاندر شکست روزکارش

---

[1] Sir W. O. دین طلبان [2] Keene معمور—منطبع—اصفهان

بآن ۱کوارائي و شهري بآن شکوه و رونق و ۲نطافت
و نزاهت و کثرت عمارات عـاليـه و آثـار قـديـمـه و
جديده و انبوهي نـاز و نعمت در ربع مسکون نشان
نداده اند همـانـا ۳تربيت و تکميل نفوس و ايـدان
انسانيه از تاثيرات آن سرزمين است هميشه منشائي
افاضل و اکابر و مستعدان و هنرمندان بـوده و هـر
قدر در ۴توصيف خصايص جميله آن کوشيده شود ۵هنوز
نـاکفته بماند اکر هوشمند جهانديده آفـاق کرديده بآن
بـلـده رسيدي و اقـامت نـمـوده عمر و فرصت يافتي
هـر آيـنـه بخصوصيات و جـهـات امـتـيـاز آن بر کل
جهان آکاه کشتي حسن معيشت در آن براي فقير و
غني و مـسـافـر و مجاور يکسان و تحصيل هر کمالي و
هر کونه نعمتي ميسر و آسان اهالي آن از هر طبـقـه
بـفـراسـت و ذکا و مـردي و مردمي و مروت آشنا
جمهور خلقش بحليه حيا و عفاف و رغبت بطاعات و

---

۱ Keene کوارائي ۲ Sir W. O. لطافت ۳ Sir W. O. ترتيب
۴ Keene خصايص و توصيف Sir W. O. توصيف اختصاص
حميده ۵ Omitted in Keene's.

مرضیات آراسته مدارس و معابد بیشمارش طول لیالي و ایام بریاضت و عبادت سعادت مندان [1] و حق طلبان [2] معموره و ببرکت معدلت سلاطین هوشمند دین پرور و ماثر علماء و اکابر فیض کستر در طبایع قاطبه عوامش مراسم و قوانین ستوده و روشهاي پسندیده [3] متطبع و معمول و امور مکروهه و اعمال مذمومه بغایت نادر و مستور بود حکیم شفائي شاعر مشهور در یکي از مثنویات خود بقدر وسع توصیف آن نموده و کفته

مثنوي

کردون پدر است و مادر ارکان
فرزند به از پدر [4] صفاهان
محکم چو بناي دوستداري
در کنکره اش فلك حصاري
پر پیچ و خمست از آن حصارش
کاندر شکست روزکارش

---

[1] Sir W. O. دین طلبان [2] Keene معمور—منطبع—اصفهان

بآن ۱کوارائي و شهري بآن شكوه و رونق و ۲نطافت و نزاهت و كثرت عمارات عـاليـه و آثـار قديـمه و جديده و انبوهي نـاز و نعمت در ربع مسكون نشان نداده اند همانا ۳تربيت و تكميل نفوس و ابدان انسانيه از تاثيرات آن سرزمين است هميشه منشائي افاضل و اكابر و مستعدان و هنرمندان بـوده و هـر قدر در ۴توصيف خصايص جميله آن كوشيده شود ۵هنوز نـاكفته بماند اكر هوشمند جهانديده آفـاق كرديده بآن بـلـده رسيدي و اقـامت نـمـوده عمر و فرصت يافتي هـر آيـنـه بخصوصيات و جـهـات امـتـيـاز آن بر كل جهان آكاه كشتي حسن معيشت در آن براي فقير و غني و مـسـافـر و مجاور يكسان و تحصيل هـر كمالي و هر كونه نعمتي ميسر و آسان اهالي آن از هر طبـقـه بـفـراسـت و ذكا و مـردي و مردمي و مروت آشنا جمهور خلقش بحليه حيا و عفاف و رغبت بطاعات و

---

۱ Keene كوارائي ۲ Sir W. O. لطافت ۳ Sir W. O. ترتيب
توصيف اختصاص Sir W. O. توصيف و خصايص Keene ۴
حميده ۵ Omitted in Keene's.

CHAP. V.

توصیف اصفهان یا ذکر شمه از محاسن دار السلطنت اصفهان

و در اصفهان آنقدار از افاضل و مستعدان بودند که اکر استیفاي [1]اسامي ایشان شود بطول انجامد والحق بآن جامعیت مصر اعظمي در معموره عالم نتوان یافت

دِیَارٌ بِهَا حَلَّ ٱلشَّبَابُ تَمِیمَتِي
وَأَوَّلُ أَرْضٍ مَسَّ جِلْدِي تُرَابُهَا

هوائي [2]بآن اعتدال و قوت و لطافت و آبي

---

1 Omitted in Keene's.   2 Keene با آن

نه ۱بـکار خـویش ایم نـه بکار دیـکري
چون چراغ روز مي سوزد مرا این زندکي

ایضًـا

دل روشن بتقریب هوس عشق آشنا کردد
اکر خواهد که آب آتش شود اوّل هوا کردد
چنین کر خواهش پیکان تیر اوست جانم را
پس از مردن ۲غبارم سنك سنك آهن ربا کردد

ولـه

صبحدم در پـاي خم آمد مرا مینا بسنك
در چنین وقتي نیاید هیچکس را پا بنسك

---

۱ Sir W. O. بکاري twice. ۲ Keene و غبار سنك

آقا مهديست که از ۱دانشمندان و در رياضيات مهارتي بکمال دارد شنيده ميشود که تا حال در حيات و بلاهجان سکني نموده ديگر جامع الکمالات مولانا حاجي محمد کيلاني است وي از مشاهير طلبه و بغايت حميده خصال بود در اصفهان توطن اختيار ۲کرد و در خدمت مجتهد مرحوم مولانا محمد باقر خراساني که از اعاظم علما ۳بوده تحصيل نموده بود و در شعر سليقه مستقيمه داشت اشعارش مشهور است در هر ماه يکدو نوبت بمنزل والد ۴آمده چند روز توقف مينمود الحق بغايت هموار و پرهيزکار بود در اصفهان رحلت کرد اينچند بيت از اشعار اوست

مثنوي

از کداز شمع باشد شعلهرا ۵پايندکي

ميکند از پهلوي مظلوم ظالم زندکي

---

۱ Sir W. O. دانشمندانست

۲ Omitted in Keene's.

۳ Sir W. O. بود تحصيل نمود

۴ Omitted in Sir W. O.'s.

۵ Sir W. O. تابندکي

فصل كل و موسم بهارست
كلزار برنك و بوي يارست
بيتو شب ماه تيره روزان
چون چشم سفيد كشته تارست

ديكر مرحوم مولانا شمس الدّين محمد است خلف فاضل مجتهد مولانا محمد سعيد كيلاني وي از اجمله مستعدّان و جامع كمالات صوري و معنوي بود بعد از تحصيل بسياري از فنون علميه ذوق سلوك و رياضات بر او غالب شد و طرفه شوري و استغراقي ويرا فرو كرفت ترك علوم ظاهريه نموده بحاجي عبد القادر عاشق آبادي اصفهاني كه خود را از مشايخ زمان ميدانست و مريدان داشت نسبت ارادت درست كرد و در حيات والد خود در عنفوان شباب در كذشت و پس از مدتي والدش كه از اعاظم علما بود رحلت نمود با والد فقير ايشانرا مودتي قديم بود پسر ديكر مولانا محمد سعيد مذكور

جلّه .Sir W. O ۱

بافادهٔ فقه و حدیث مشغول و اقوالش در شرعیات معتمد علیه و روزکاری بآسایش داشت در سال نوت مولانا محمد باقر در کذشت فقیر چند نوبت ایشانرا دیده ام پسرش حاجي ابو طالب نیز از محدثین بود بعد از پدر بچند سال در کذشت دیکر فاضل عالیشان آقا رضي الدّین محمد است خلف علّامهٔ نحریر آقا حسین خوانساري و از اذکیاي علما بود ۱طبعي بغایت دقیق و فکرتي عالي داشت در خدمت او بسیاري از فضلا مستفید شدند در جواني در کذشت فقیر در منزل والد بخدمت ایشان رسیده دیکر فاضل عارف میرزا باقر قاضي زاده است از دانشمندان روزکار و صاحب طبعان بود چون سکني در محلّه عبّاس آباد اصفهان داشت بقاضي زادهٔ عباس آباد معروف بود در اکثر علوم ماهر و بافاده مشغول و اوقاتي منتظم داشت با والد مرحوم مربوط بود تا رحلت نمود طبعش بکفتن شعر رغبت نمودي از ایشانست

---

۱ Sir W. O. طبیعي

الزمان اخوند مسيحائي كاشانيست بزيور فضل و كمال آراسته تلميذ و داماد مرحوم آقا حسين خوانساري و بغايت ستوده خصال و خوش صحبت بود شعر بسياري كفته و منشات نفيسه دارد صاحب تخلص داشت اين چند بيت از ايشان است

پيوند الفت تو چو تار نظاره است
تا چشم ميزني بهم اين رشته پاره است

بلبل بكل نشان دهد از رنك و بوي تو
پروانه با چراغ كند جستجوي تو
تا باشدم بهانهٔ از بهر بازكشت
دل را بجا كذاشته رفتم ز كوي تو

در اصفهان بافاده مشغول بود ۱ تا در كذشت ديكر مولاناي مغفور حاجي ابو ترابست وي از صلحاي دهر و از مصاحبان مولانا محمد باقر مجلسي بود

---

1 The three lines hence to اقوالش are omitted in Sir W. O.'s Ms.

اولادش ۱ بمناصب ديواني آلوده شدند و ايشان را آن
عزت و احترام نماند ديكر فاضل مبرور شيخ جعفر قاضي
است وي از مشايخ بلدهٔ كمره و از اعاظم تلامذهٔ
استاد العلما آقا حسين خوانساري و جامع فنون علوم بود
در مدرس او جمعي كثير از افاضل استفاده ميكردند و
روزكاري بعزت و احتشام داشت بمنصب شيخ ۲الاسلامي
رسيد و آن شغل خطير را بر نهج ستوده تقديم كرد و
از وفور مهارت كه در امور ملكي و قوانين معاشرت
داشت بوزارت اعظم نويد يافت بعض امراي سلطاني
كه در پايه آن منصب بزرك بودند در شكست كار
او كوشيدند و پادشاه را از آن اراده در كذرانيدند در
سن كهولت در كذشت و در ۳جاير حسين عليه السلام
مدفون شد چون با والد مرحوم مودت و الفت تمام
داشت مكرر فقير بخدمت ايشان رسيده ديكر برادر
كهتر ايشان شيخ ۴عليست او نيز در سلك فضلا بود و
بعد از برادر خود بچند سال در كذشت ديكر مسيح

---

۱ Sir W. O. مناسب ۲ In Keene's الاي

۳ Sir W. O. حاير ۴ Sir W. O. علي است

CHAP. IV.

ذكر معدودي از افاضل ۱ معاصرين

اكنون برخي از افاضل و معارف كه در ۲صغر سن باصفهان ملاقات ايشان نمودة ام و هم در آن اوان رحلت كردة اند بقلم آمد از آنجمله فاضل مرحوم مولانا محمد باقر مجلسي اصفهانيست كه شيخ الاسلام و از مشاهير محدثين و فقهاي اماميه بود مولفات مشهورة دارد سه چهار نوبت ايشانرا ۳ديدة ام در هفتاد و دو سالكي در هزار و صد و دة هجري در كذشت ديكر عمدة السادات ميرزا علاء الدين محمد معروف بكلستانه است از افاضل و اتقيا بود و با والد مرحوم اختصاص تمام داشت بعبادت و افادة بسر ميبرد و بر كتب متداوله شرعيه تعليقات دارد و روزكاري بآسودكي و عزت داشت در همان اوان او نيز در كذشت و

---

۱ Keene معاصر باشد ۲ Sir W. O. صغير ۳ Sir W. O. ديدم

۱مسوده میکردم و در آن مصیبت و اندوه شعر ۲بسیاري
کفته ام از جمله مثنوي ساقي نامه است که افتتاح
آن اینست

خدایا توئي آکه از راز و بس
بهشت از تو دارند پاکان هوس
من و مستي و کنج میخانهٔ
بآزادیم خط پیمانهٔ

تخمیناً یکهزار بیت است بغایت سنجیده و مستانه
کفته ۳شده تا آنکه حق تعالي از آن ۴درد و الم صحت
بخشید و پراکندکي بجمعیت ۵کرائید

---

۱ Sir W. O. سوده ۲ Sir W. O. بسیار

۳ Sir W. O. شد ۴ Sir W. O. فراد ۵ Keene کرانید

و همچنين باندك تأملي بيت ديكر ۱ ميكفتم تا غزل تمام خواندم حضّار كفتند كه اين طرز شعر بديهه كفتن امروز ۲ مقدور نيست و والد فرمود كه الحال ترا اجازت شعر كفتن دادم امّا نه آن مقدار كه وقت ضايع كني و قلمدانيكه در سركار خود داشت براي نوشتن اين غزل مرا انعام ۳ فرمود

در همان اوان مرا حادثهٔ سخت ۴ رسيده فترتي در احوال پديد آمد جوش بهار و ۵ خرمي روزكار بود با جمعي ياران خود بصحرا رفتم و اسپ تاختم اسپ در دويدن بيفتاد و استخوان دست راست من ۶ كوفته شد و تا يكسال باصلاح نيامد استادان ماهر معالجها ميكردند و رنجي صعب كشيدم و پس از چندي كه وجع تسكين يافته بود همچنان بيكار و بار كردن بود چون خوي بنوشتن داشتم قلم بدست چپ كرفته

---

۱ Keene has كفتم

۲ Sir W. O. مقدور كسي

۳ Sir W. O. كرد

۴ Sir W. O. رسيد و

۵ Sir W. O. حرفي

۶ Keene's has كرفته

صید از حرم کشد خم جعد بلند تو
فریاد از تطاول مشکین کمند تو

حاضران از جا در آمدند و آفرینها گفتند تا ایشان در تحسین بودند مرا بیت دیگر بخاطر ۱رسیده بر خواندم

شد رشك طور از آمدنت کوي عاشقان
بنشین که باد ۲خردهٔ جانها سپند تو

درین مرتبه والد علامه نیز ۳از جا در آمد و تحسین کرده فرمود که آنچه میگفتم در شعر ملا محتشم نیست درین هست بیت دیگر بر خواندم

مشکل شده است کار دل از عشق و خوشدلم
شاید رسد بخاطر مشکل پسند تو

---

۱ Sir W. O. رسید و ۲ Sir W. O. خوردهٔ جانان
۳ Keene omits از جا در امد و

بآن و استاد است امّا کلامش بي نمك است و آنقدار از حلاوت که تدارك بي نمکي کند ندارد با آنکه نمك در سخن شاید که کلوسوزتر باشد از حلاوت چنانکه از همین مطلع بلند او اینمعني مستنبط تواند شد دیکر تنها مصرع اخیر درست افتاده مصرع اوّل بطبع مانوس نمیشود چه قامت را در کمند افتاده کفتن با سلیقه راست نیست اکر لفظ قامت نبودي و کفتي [۱]اي که بلند قدان در کمند تو اند این کلام پسندیده بودي حاضران تصدیق نمودند پس متوجه من شده فرمود میدانم که از [۲]شاعري هنوز باز [۳]نیامدهٔ اکر تواني در ین غزل بیتي کفت بکو همان لحظه مرا مطلعي بخاطر رسید و چون نظر ایشان باز بمن افتاد در یافتند که چیزي [۴]بخاطرم رسیده فرمود که اکر کفتي بخوان و حجاب مکن این مطلع بر خواندم

---

۱ Keene has که اي
۲ Sir W. O. شاعريُ
۳ Sir W. O. نماندهٔ
۴ Sir W. O. بخاطر

صافي را كه از مصنفات فاضل مبرور مولانا محمد محسن كاشانيست نزد ايشان قرات كردة باتمام رسانيدم و با كثرت مشاغل تحصيل و وظايف مرا شوقي ۱ موفور بصحبت مستعدان و موزونان بود و با جماعتي از ۲ آن طايفة مختلط بودم روزي در منزل والد علامة مجعي از مستعدان ۳ متعقد بود مرا هم در آن مجلس طلبيدند و از هر جا سخنان در ميان بود يكي از حاضران اين بيت ملا محتشم كاشي را بر خواند

اي قامت بلند قدان در كمند تو
رعنائي آفريدهٔ قد بلند تو

و بعضي از حضار تحسين بليغ ۴ نمودة والد مرحوم فرمود كه ديوان ۵ ملا محتشم بنظر من در آمدة ۶ شاعري

۱ Sir W. O. موفورة ۲ Keene's has ين ۳ Sir W. O. منعقد

۴ Keene has فرمودة ۵ Omitted in Keene's.

۶ Sir W. O. شاعراي Keene آيان شاعري

خلاف فقها بود اضطرابي و حيرتي رويداد و خاطر مطمين بفتاوي فقها و معمول بين الناس نميشد و در آن باب خوض عظيم كردم و احاديث را اصل و ماخذ دانسته بسياري از كتاب تهذيب الاحكام شيخ طوسي را در مدرس [1]مجتهد الزمان آقا هادي خلف مولانا محمد صالح مازندراني عليه الرحمه استفاده نمودم و نظر در رجال حديث و [2]استادان كردم و رجوع بكتب [3]استدلاليه فقها و تشخيص طرق استنباط ايشان نمودم و بر كتب فروعيه حديث گذشتم و در آن باب [4]جهد موفور كردم تا آنكه در مسايلي كه مرا محتاج اليه و معمول به بود بقدر وسع اطميناني حاصل آمد و از تقليد محض خاصه با تخالف آراء و عدم عصمت احدي از مفتيان كه مدحض اقدام است و موقف حيرت في الجمله رهائي حاصل آمد و در آن اوان بعد از نيم شب كه والد مرحوم بر [5]ميخاستند پيش از آنكه بنوافل مشغول شود تفسير

---

۱ Keene has مجهند ۲ Keene has اسناد ۳ Keene has استدلاله

۴ Keene has جدّ ۵ Sir W. O. and Keene ميخواستند

حسرت بی پایان و غم [۱] جانکرای اینست که درین یکدو نفسی که باقی مانده باشد دیگر امید بهبود و اهتزاز [۲] نفحه مقصود نیست

کو فصل بهاری که ز می کام بر آرم
چون شاخ گل از خرقهٔ خود جام بر آرم

صدق امیر المومنین علیه السّلام حیث قال

إِحْذَروا [۳] فِرَارَ ٱلنِّعِيمِ فَمَا كُلُّ شَارِدٍ بِمَرْدُودٍ

آسایش است آنچه بخاطر نمیرسد
آن روزگار نیست که این آرزو [۴] کنم

و هم در آن اوان از برکت [٥] تقوی و ورعی که مرزوق شده بود مرا در مسایل [٦] فروعیّه عملیّه که مواضع

---

۱ Sir W. O. جان کذا — ۲ Sir W. O. نفحه
۳ Keene's has قرار النعم — ۴ Keene's has کنیم
٥ Sir W. O. تقوای — ٦ Keene has فرعیّه Sir W. O. فوعیه و عملیه

علماي ۱متتبع را ميسر آمده باشد و با اينحال رغبتي
موفوره بطاعات و عبادات بود و لذتي عجيب از آن
مييافتم و ليالي و ايام ۲جمعة و اوقات متبركه را مصروف
باحيا و مواظبت باذكار و دعوات ماثوره مينمودم و
بسياري از نوافل و سنن عمليه ضايع نميشد و دلرا
طرفه رقت و صفائي و سينه را انشراحي بود و ذكر
آن احوال چنانكه بود نتوانم كرد و آنچه كفتم از
۳مقوله ذِكْرُ ۴اَلنَّعِيمِ مِنْ بَضَايِعِ اَلْمِسَاكِينَ است افسوس
افسوس چه دانستم كه كار باين درماندكي و دل
مردكي و افسردكي كه اكنون كشيده خواهد كشيد و
كام بلذت خود كرفته را بايد ۵با اينهمه تلخي و زهر
جانكداز ناكامي ۶ ساخت .

وَبِتُّ بِلَيْلٍ سَاوَرَتْنِي غُسَيْلَةٌ
مِنَ اَلرَّقْشِ فِي أَنْيَابِهَا اَلسَّمُّ نَاقِعُ

---

1 Sir W. O. متبع and بااينحال 2 Omitted in Keene's.

3 In Keene's معقوله 4 Keene's has النعم 5 Sir W. O. باينهمه

6 In Sir W. O.'s the verb بايد is placed immediately before ساخت

فضایل صوري و معنوي بود نبود چندي در خدمت
او تحصیل نموده قدري از کتاب احیاء العلوم و رسایل
۱اسطرلاب و شرح چغمیني خواندم و والد مرحوم مرا
اشارت بمطالعه کتب اخلاق میفرمود و جمعي از
مبتدیان اهل تحصیل هر روز حاضر شده قدري اوقات
صرف مباحثه ایشان نموده آنچه را اخذ نموده بودم
۲با ایشان تکرار میرفت و حق تعالي برکت و وسعتي
در اوقات من کرامت فرموده ۳بود و با وجود
اشغال کثیره فرصت تنکي نمي نمود و شوق مباحثه
و مطالعه چنان مرا بیقرار داشت که التفات بلذّات
نداشتم ۴مکرّر در شبها از کثرت بیداري من والدین
را ترحم آمده مرا نصیحت و التماس باستراحت
میکردند و سود نداشت و آنچه را بدرس نمیخواندم
بمطالعه اخذ نموده مواضع مشکله را از والد سوال
میکردم و آنقدار از کتب مختلفه و فنون متشتّته که
در اندك مدتي بمطالعهٔ من در آمد مکر قلیلي از

۱ In Sir W. O.'s اصطرلاب ۲ In Sir W. O.'s بایسان میکفتم
۳ Keene's has بوده ۴ Sir W. O. مکر

۱ظاهر و کرامات و مقامات و مجاهدات و ضبط اوقات و طور معاش آن عالي مقام را شرح دهم کتابي شود بالجمله چون طبع ايشان موزون و احياناً بگفتن شعر رغبت مي نمود و مطلع بيل من بسخن بود از آن چندان منع و زجر نميفرمود بلکه گاهي امر بخواندن چيزيکه گفته بودم ميکردند و تخلص بلفظ حزين از زبان گهر بـار ايشانست اين رباعي از اشعار آن قدوهٔ کرام ثبت افتاد

رباعي

ايشوخ بيـا در دل درويـش نشين
کان نـمکي بـر جـگـر ريـش نشين
در هجر تو دامنم گلستان شده است
يکدم بکنار کـشـتـهٔ خويش نشين

و در همان اوان ايشان برحمت حـق پيوستند پس از آن والد علامه سفارش تعليم و تربيت فقير بفاضل عارف شيخ بهاء الدين کيلاني که از تلامذه سيد الحکماء مير قـوام عليه الرحمه و از گوشه نـشـيـنـان و جامع

۱ Omitted in Keene's.

حدیث و ¹معالم اصول و چند نسخهٔ دیگر در خدمت
ایشان خوانده ام و هم در صغر سن والد مرحوم
مرا بخدمت عارف حقایق و معارف قدوهٔ مشایخ
کرام شیخ خلیل الله طالقاني قدس الله روحه که در
آن وقت از عزلت گزیدگان آندیار بود برده
خواهش تربیت و ارشاد نمود قریب بسه سال
بخدمت ایشان میرسیدم اگرچه کتابي بخصوص در
خدمت او نخوانده ام لیکن هر روزه مطلبي و مسأله
بر کاغذي بخط خود نوشته میدادند و آنرا تعلیم
میفرمودند و مرا معلوم نبود که آن عبارت از چه
کتابست و در اصلاح و تزکیهٔ نفس ²ناقص چندان
التفات و مبالغه مینمودند که زبان از بیان آن قاصر و
دل از اداي شکر ایادي و حقوق آن عارف کامل عاجز
است الحق اگر تصور استعداد من نبودي هرآینه
برکات تربیت و انفاس آن بزرگوار بمقامي که بایست
رسانیدي وي از اکابر مشایخ عارفین و جامع علوم
ظاهر و باطن بود اگر خواهم که شمهٔ از حالات

---

¹ Sir W. O. has معامله ² For this Sir W. O. has شوم

مطلع شد مرا از آن منع نمودي و والد مرحوم نيز مبالغه در ترك آن داشتي و مرا صرف طبيعت يكباره از آن ممكن نبود چيزي كه وارد خاطر مي شد مينوشتم و پنهان ميداشتم

در سن هشت سالگي والد مرحوم اشارت بتجويد قرات قرآن نمود در خدمت مولانا ملك حسين قاري اصفهاني كه از صلحاي زمان ۱و در آن فن ۲ممتاز اقران بود ۳دو سال قرات نموده چند رساله در آن علم خواندم و از آن فراغ حاصل آمده حسن قرات من مرغوب اسماع شد پس والد علامه از فرط اشفاقي كه داشت خود بتعليم من پرداخت شرح جامي بر كافيه و شرح نظام بر شافيه و تهذيب و شرح ايساغوجي و شرح شمسيه و شرح مطالع در منطق و شرح هدايه و حكمة العين با حواشي و مختصر تلخيص و تمام مطول و ۴مغني اللبيب و جعفريه و مختصر نافع و ارشاد و شرايع الاحكام در فقه و من لا يحضره الفقيه در

---

۱ Keene's omits the و — ۲ Sir W. O.'s has ممتاز از

۳ Sir W. O.'s has تا دو سال and استماع — ۴ Keene's has معني

نمودند مولاناي مزبور بعد از بسمله اين ابيات را
سه نوبت تلقين فرمود

رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي وَاحْلُلْ
عُقْدَةً مِن لِسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي

و فاتحه خوانده نوازش فرمود در دو سال سواد خواني و خطي ميسر [۱]آمده و شوقي مفرط بتحصيل حاصل شده هيچ شغلي نزد من مرغوب تر از خواندن و نوشتن نبود كتب فارسي بسيار از نظم و نثر خواندم برسايل صرف و نحو و فقه مشغول ساختند و بزودي فرا گرفتم رساله چند از منطق تعليم كردند مرا بآن فن زياده شوق و شغف پديد آمد و درست اخذ كردم استادي كه داشتم از ذكا و شوق من تعجب مينمود و تحسين ميفرمود و شوق افزوني ميگرفت [۲]چون طبيعت موزون بود از شعر لذتي عظيم مي يافتم و بگفتن ميل [۳]مي شد و مدتي مخفي بود چون استاد

۱ Keene's has شد—آمد

۲ Sir W. O. has چون رغبت بانشا و شعر ۳ Omitted in Keene's.

CHAP. III.

ولادت راقم من غرايب الحفظ رغبت بانشا و
شعر حادثهٔ جسماني ذكر برخي از اسانيد اعلام

امّا مجمل احوال اين بيمقدار ولادت در روز دو شنبه بيست و هفتم شهر [1]ربيع الآخر بسال هزار و يكصد و سه هجريه در دار السلطنت اصفهان اتفاق افتاده و هنوز چيزي از احوال ايام رضاع بياد مانده چون چهار سال از عمر بر آمد والد مرحوم اشارت بتعليم نمود در آن اوان مولاناي اعظم ملا شاه محمد شيرازي عليه الرحمه كه [2]از اعلام روزكار بود وارد اصفهان [3]و روزيكه در منزل والد علامه مهمان بود فقيررا بخدمت ايشان براي شروع [4]تعليم از روي تيمن حاضر

[1] Sir W. O. has حيدي الاخره intended I suppose for جمادي &c.

[2] Keene's has آنرا علام

[3] Instead of و Sir W. O. has بود understood in Keene's.

[4] Keene آرزوي تعلم Sir W. O. از روزي تعليم

نمي ماند بسر کیفیتي مینـاي خـالـي را
کشیدي تـا ز من دسـت نوازش اي چمن پیرا
مـثـل چون بید مجنون کشته ام آشفته حالي را
تو در پیرانه سر رفتي و من هم در غمت پیرم
بحسرت میکنم هر لحظه یـاد ۱خرد سالـي را
نهان اي عرش رفعت تا ۲ندیدم در دل خاکت
ندانستم کـه پـوشـد خـاك سافل کوه عالي را
گـسـسـتـي تـا ز هم شیرازهٔ تالیف جسماني
مثالي نیست در عـالـم هویدا بـیـمـثـالـي را
بـدل آه رسـائـي دارم از مجموعهٔ ۳آتـش
ز خاطر بـرده ام یکباره مصرعهاي خـالـي را

---

۱ Sir W. O. has خورد
۲ Sir W. O. بدیدم
۳ Sir W. O. has دانش

تـو خوشنود باد وصيت مـن بتو اينست كـه هرچند اوضاع دنيارا بر وفـق مرام نـه بيني و زمانه ناسازكار افتد بايد كـه بذلت رضـا ندهي و تبعيت دونباله روي اختيار نكني چه عمر قليل قابل آن نيست و در اصفهان اكـر توانـي زياده توقف مكن ١كـه شايد از مـا كسي بـاقـي ماند و ايـن سخن را فقير در نيافتم تا بعد از چند سال كـه فتنه و خرابي اصفهان پديد آمد پس فرمود در ليالي و ايام متبركه بهرچه دست دهـد و ميسر آيد مارا فـراموش مكن بعد از ساعتي چند بعالم بقا ارتحال ٢فرمودند مدفن ايشان در مقابر مشهوره بمزار بابا ركن الدين در جنب تربت عـارف ربّـانـي مـولانا حسن دانشمند كـيلانيست افـاض الله تعالي عليه ٣شاٰبيب الرحـمـه والغفران واسـكـنـه فـي فراديس الجنان چند بيت از مرثيه كه در فوت آن عاليمقام بقلم آمده بود ثبت افتاد

غــزل

سپهر از مركت اي صاف حقيقت بي صفا كشته

---

١ Sir W. O. شايد كه ٢ Sir W. O. فرمود

٣ In Sir W. O.'s شاءبيب in Keene's شايبيب

و پنج سال که با ایشان بسر برده ام هرگز فعلي که در
شرع مکروه باشد از ایشان ندیده ام و بعد از نیم
شب در هیچ ۱حال چه در صحت و چه در مرض
اورا بر بستر استراحت نیافته ام شش هفت سال
پیش از فوت عزلت و خلوت بر مزاجش غالب آمده
ترك مباحثه و معاشرت نمود و اصلاً پیرامون انتظام
امور معاش اهل خانه نمیگردید و این فقیررا در آن
باب مختار ۲ساخته کاهي بمطالعه مشغول ۳میشد و
بیشتر اوقات کریان بود و اکثر ۴لیالي را بعبادت
احیا مي نمود سخن با کسي زیاده بر ضرورت نکفتي
و سخن کفتن کسي را هم خوش نداشتي تا آنکه

در سال هزار و یکصد و بیست و هفت هجري در سن
۵شصت و نه سالکي امراض شدت کرد و ضعف مستولي
شد صباحي که چاشتکاه آن رحلت کرد مرا طلبید
و سفارش باز ماندکان و نیکوکاري ۶با ایشان نمود
پس فرمود چنانکه مرا خوشنود داشتي خداي از

---

۱ Keene's has حالي
۲ Keene's has ساخته بود
۳ Sir W. O. شدي
۴ Keene's has لبابي
۵ Sir W. O. ششت
۶ Sir W. O. بایشان

یك از افاضل را بحسن تقریر و شکفته ۱ طبعي ایشان ندیده ام علو نفسش چنانکه در نظر همتش دنیارا قدر کف خاکي نبود هرکز همت بر تحصیل مال و جاه دنیوي که ادني تلیذ اورا باندك مسامحه بوجه اکمل میسّر بود نکماشت و در طبع اندیشه فزوني و تن آساني نداشت بارها شنیده ام که ۲میفرمود لقمه نان حلالي که رازق عباد قسمت ساخته مارا ۳کافي است و داعي بر تحصیل دنیا اکر ۴پرورش دیکران و ایثار بر خواهندکانست بي ذلت نفس مومنه میسر نیست و نزد من سر سخاوتها قطع نظر کردن و واکذاشتن ۵آنچیزیست که در دستهاي مردم است ۶با ایشان هرکز مبادرت بآشنائي ارباب دول نکردي و با جمعي از امرا و اکابر و اعیان که ۷اخلاص داشتند و نهایت آداب مرعي میداشتند بزرکانه سلوك نمودي عبادت و ورعش بمثابه بود که در عرض بیست

---

۱ Sir W. O.'s has طبیعي

۲ In Sir W. O.'s میفرمودند

۳ In Sir W. O.'s کافیست

۴ Sir W. O. before پرورش has بر

۵ Sir W. O. آنچیز است

۶ Sir W. O. بایشان

۷ Sir W. O. اخلاصي

الحرام مشرف شده ببغداد باز کشتند و چندي در مشاهد متبرکه عراق بسر برده باز باصفهان مراجعت نمودند و از اهالي آنجا حاجي عنایت الله اصفهاني را که از اتقیا و اخیار بود ۱با ایشان موانست پدید آمد و صبیه خود را بایشان تزویج نمود اولاد منحصر در چهار ۲پسر بود مولود نخستین این بیمقدار است و سه برادر دیکر یکي در کودکي و ۳دو در عنفوان شباب در کذشتند

مجملاً اکر در محاسن صفات و اخلاق کامله و علو همت و فطرت و قوت ۴ایمان و کمال فضل و دانش آن علامه تحریر خوض رود سخن بدرازي کشد و بسا باشد که حمل بر مبالغه و حسن اخلاص این خاکسار کنند در هیچ فن از فنون علوم نبود که مهارتش بکمال نباشد و با این حال هرکز مباهات بعلم چنانکه رسم علماست نداشتي و با ادني کسي از اهل تحصیل و فرومایه‌کان مصاحبانه سلوک کردي و با اینکه طول عمر بمباحثه و افاده کذراندي از جدل بغایت محترز بودي و این شیوه را مکروه داشتي هیچ

---

۱ Sir W. O. has بایشان

۲ Omitted in Sir W. O.'s.

۳ Sir W. O. has دوم

۴ Keene's has انیا شد

و در کتابخانه ایشان ۱که زیاده از پنج هزار مجلد بود هیچ کتاب علمي بنظر در ۲نیامد که از اوّل تا بآخر بتصحیح ایشان در نیامده باشد و اکثر محشي بخط ایشان بود و قریب بهفتاد مجلّد را که از آنجمله تفسیر بیضاوي و قاموس اللغة و شرح لمعه و تمام تهذیب حدیث و امثال ذلك بود بقلم خود کتابت نموده بود میفرمود که من مکرّر در شباروزي یکهزار بیت و زیاده نوشته ام خطي بغایت زیبا و واضح داشتند از ایشان شنیده ام که میفرمودند والدم در حیات بود که باصفهان آمدم و باین سبب که مبادا توطن اختیار کنم زیاده بر قدر مصارف ضروریه بجهة من نمي ۳فرستادند و آنرا هم در عرض سال بچند دفعه میرسانیدند لهذا آنقدر که میخواستم براي ابتیاع کتاب زر مقدور نبود بسیاریرا خود مي نوشتم بعد از چندیکه والد رحلت کرد اندیشه ۴معاودت بلاهجان از خاطر محو شد

بالجمله در اصفهان مکاني خریده بر عمارتش افزودند و عازم سفر حجاز شده از راه شام بطواف بیت اللّه

---

۱ In Keene's omitted.

۲ In Keene's نیاید

۳ Sir W. O.'s has فرستاد

۴ Keene's has معاورت

CHAP. II.

مجمل احوال والد مرحوم من غرايب الاقتدار علي الكتابة من غرايب الصلاح والعبادة

امّا والد مرحوم در سن بيست سالكي بعد از تحصيل بسياري از مطالب عليه نزد مولاناي فاضل ملا حسن شيخ الاسلام كيلاني بشوق ادراك صحبت فضلائي عراق باصفهان آمده در مدرس استاد العلما آقا حسين خوانساري عليه الرحمه كه ماثر فضايل و مناقبش از غايت اشتهار بي نياز از اظهار است باستفاده مشغول شدند و فنون رياضيه را در خدمت بطليوس زمان علّامي مولانا محمد رفيع كه برفيعاي يزدي مشهور است تكميل نموده چنان ۱استغراقي در مطالعه و مباحثه ۲يافتند كه محصلين را ۳كمتر ميسر آمده باشد و تا اواخر عمر بر همان منهاج بود جماعتي كثيره از اصحاب تحصيل ببركت تربيت ايشان بمراتب عاليه رسيدند

---

۱ Sir W. O.'s has استفراقي

۲ Sir W. O.'s has بافتند

۳ Sir W. O.'s has كمترين

ولـه رباعي

در كلشن دهر محرم راز نبود
در بزم زمانه نغمه پرداز نبود
۲ پنهان نتوان زمزمه پردازي كرد
بستيم زبان كسي هم آواز نبود

فقير در ۱ اصغر سن كه در خدمت والد بلاهجان رسيدم سعادت ملاقات آن عم عالي مقدار در يافتم حقًا كه در محاسن صفات و حسن اخلاق و شكفتكي و مجلس آرائي تا امروز مثل او كمتر ديده ام ده سال پيش از والد علامه در لاهجان برحمت ايزدي پيوست يك پسر مسمي بشيخ مفيد و دو صبيه از ايشان مانده بود پسر هم پس از چندي در اول شباب در كذشت

۱ Sir W. O.'s has صغير and بخدمت and والا

و بهفت قلم بغايت نيكو نوشتي و خط استادان را
چنان تتبع كردي كه تميز در ميانه دشوار شدي
مصحف مجيد و صحيفه كامله مترجم باتمام رسانيده
جهة والد مرحوم باصفهان فرستاده بود هر دو را بفقير
شفقت نموده بودند خوش نويسان مشهور اصفهان از
ديدن آن بهرها مي بردند و در ترسل و انشا مهارت
تمام داشت منشات ايشان در سفاين مستعدان مسطور
و مشهور است در شعر و معما سليقه درست و احيانًا
۱ بكفتن ميل نمودي اينچند بيت از ايشان است

رباعي

باده خون جكر ماست ز مينا مطلب
كوهر از چشم تر ماست ز دريا مطلب
پي ليلي نتوان كشت چو مجنون در دشت
آنچه در سينه توان يافت بصحرا مطلب

---

۱ Sir W. O.'s adds شعر understood in Keene's.

۲ Sir W. O. has تنها which may be thought preferable.

قندیل کعبه‌را بصنم خانه سوختیم
وحدت چه حالتست که خوابت نمیبرد
ما خود نفس ز کفتن افسانه سوختیم

ولد ایشان منحصر بشیخ عبد الله بود کسب فنون ۱علم از والد خود نموده بتقوي و انقطاع از دنیا اتصاف داشته آنچه از وجه معاش و املاك موروثي حاصل آمدي بقلیلي قناعت نمودي و باقي‌را صرف دوستان و محتاجان کردي سه پسر از ایشان مخلف شد شیخ عطاء الله و شیخ ابو طالب و شیخ ابراهیم شیخ عطاء الله که ولد اکبر بود در فقه و حدیث اعلم علماء آن دیار و در زهد و کثرت عبادت درجهٔ عالي داشت در سن کهولت در کذشت و اولاد از و نماند شیخ ابراهیم که ۲کمترین برادران بود از مستعدان روزکار و بعلو فطرت و ذکا اتصاف داشته مراتب متداوله علمیه‌را اکتساب نموده سر آمد ۳اقران کردید

۱ Sir W. O. has علوم
۲ Sir W. O. has کهترین
۳ Sir W. O. has افزون!

در کتابخانه والد علامه طاب ثراه بنظر فقیر رسیده و حاشیه مبسوطه بر فصوص فارابي وغیرها تکمیل علوم در خدمت سید المحققین امیر فخر الدین ۱ سماکي استرابادي نموده و بگفتن شعر ۲ رغبت داشته وحدت تخلص ایشانست والحق سخنان عاشقانه اش در کیفیت و حسن بلاغت بي نظیر افتاده دیوان قریب بدو هزار بیت بنظر رسیده از آنجمله ۳ است

غزل

خوبست محبت اثري داشته باشد
معشوق ز عاشق خبري داشته باشد
دل رفت بآتشکدهٔ عشق و نیامد
مي ۴ آمد اگر بال و پري داشته باشد
مردیم ز بس ثابت و سیاره شمردیم
آیا شب هجران سحري داشته باشد

و له

دلرا بطاق ابروي جانانه سوختیم

---

۱ Sir W. O. has سمّاکي
۲ Sir W. O. has رعیت
۳ Sir W. O. omits است
۴ Keene's Ms. has آید

و از آن زمان باز لاهجان موطن اجداد گردید و جد فقیر
شیخ ١علي بن عطاء الله از معارف علماء زمان خود
بود خان احمد خان پادشاه گیلان نظر باستعدادي
که ٢داشته در تعظیم او و مبالغه نمودي و بعض
مراتب علیه را از ایشان ٣استفاده نموده در دار
السّلطنت قزوین بصحبت شیخ جلیل بهاء الدّین
محمّد عاملي علیه الرّحمه رسیده موانست تمام با هم
داشتند چنانکه در شرح حدیث معراج که از
تحقیقات ٤عالیه ایشان است بتقریبي در فواتح آن
ذکر صحبت خود با شیخ علیه الرحمه نموده و از
مصنفات ایشانست شرح فارسي بر کلیات قانون که
بالتماس خان احمد خان نوشته و رساله اثبات واجب
که مقدار دانش او از آن معلوم ٥تواند شد و رساله
حلّ شبهة جذر اصم و این هر دو نسخه بخط ایشان

---

١ Keene's Ms. has جمال الدين علي

٢ Sir W. O. after داشته has اند understood in Keene's.

٣ In Keene's استفاله

٤ Sir W. has عليّه

٥ Keene's Ms. has توان

CHAP. I.

اجداد راقم

وانا المستمد بواهب المواهب محمّد المدعو بعليّ بن ابي طالب بن عبد الله بن علي بن عطاء الله بن اسمعيل بن اسحاق بن نور الدّين ١محمّد بن شهاب الدّين ٢علي بن علي بن يعقوب بن عبد الواحد بن شمس الدّين محمد بن احمد بن محمد بن ٣جمال الدّين علي بن ٤شيخ الاجل قدوة العارفين تاج الدّين ابراهيم المعروف بزاهد الجيلاني قدس الله ارواحهم و ختم ٥لي بالحسني

از اجداد این فقیر شیخ شهاب الدّین علي بلدهٔ استارا کـه موطن و مدفن شیخ است کذاشته بدار السلطنت لاهجان که احسن بلاد کیلانست سکني ٦نمود

١ In Keene's Ms. بن محمّد

٢ In Keene's بن علي

٣ Sir W. O.'s has جهان

٤ Keene's Ms. has الشيخ

٥ Sir W. O.'s has not لي

٦ Keene's Ms. omits نمود

و [1]آیندکان را تذکاري باشد مامول از ناظران کرام آنکه بنظر شفقت و ترحم نکرند و بطلب مغفرت این محروم کوي [2]سعادت را معاونت فرمایند

رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا

---

۱ Sir W. O.'s Ms. has دانندکان ۲ Keene's Ms. has سعادات

چون انسان را [۱]بهین ثمرہ و گزین سرمایه در کارگاہ آفرینش تحصیل عبرتست و از اینست که گروهي از دانشمندان و قدر وقت شناسان بتدوین کتب تواریخ و تحریر احوال هر بد و نیك پرداخته برخي از روزگار خود را در آن کار بپایان بردہ اند و بالجمله [۲]تصفّح سِیَر و اخبار را نسبت بطبقات انام علي اختلاف مراتبهم فواید بیشمار است و چون این سرگشته عمر بآشفتگي تلف کردہ بچشم [۳]حقیقت ملاحظه احوال خود نمود سرگذشت ایام گذشته را براي نگرندگان خالي از فایدہ عبرتي ندید و در نقل احوال دیگران بسا باشد که ناقل را بنابر سببها تخلیط و اشتباہ افتد امّا در شرح احوال خویش مجال آن نیست خواست که بذکر شمهٔ از حالات و واقعات خود که درین عجاله بخاطر ماندہ پردازد و در آن رعایت ایجاز و اختصار نماید تا طول مقال و آرایش [۴]عبارت مورث ملال خرد پژوهان نگردد و دوستانرا یادگاري

---

۱ Keene's Ms. has بهبین

۲ Sir W. O.'s Ms. has تصفیح

۳ Sir W. O.'s Ms. has عبرت

۴ Keene's Ms. has عبارات

PREFACE.

بسم اللّه الرّحمن الرّحيم
[۱] وبه نستعين

نحمده ونساله التقي ونعتصم بعروة الوثقي ونصلّي علي سيدنا المصطفي وآله اعلام الهدي

لراقمه

يـاراي زبان كو كه ثـنـاي تـو [۲] كـنـيـم
تـوصـيـف كمال كـبـرياي تـو كـنـيـم
چيزي به بساط ما تهي دستان نيست
جاني كه تو دادهٔ فداي تو كـنـيـم

---

۱ For the second line of the Persian Sir William Ouseley's Ms. has

ربّ يسّر وتمّم بالخير

۲ In the 6th, 7th and 9th lines Sir W. O.'s Ms. has كنم

تاریخ احوال شیخ حزین

که خود نوشته است